

ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΚΑΙ ΑΛΩΣΙΣ

ΤΗΣ

ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑΣ

ΥΠΟ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΤΩ 1821

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ

ΥΠΟ

Κ. Ν. ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΕΛΕΙΟΦΟΙΤΟΥ ΤΗΣ ΝΟΜΙΚΗΣ

Ὁ συγγραφεὺς τὴν ἱστορίαν τῆς
πατρίδος αὐτοῦ ἐκπληροῖ ἱερὸν πρὸς
αὐτὴν χρέος. NIEBUHR.

ΑΘΗΝΗΣ

ΕΥΡΙΣΚΕΤΑΙ ΠΑΡΑ Τῷ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛῆ Ν. Β. ΝΑΚΗ

1874

ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΚΑΙ ΑΛΩΣΙΣ

ΤΗΣ

ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑΣ

ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΚΑΙ ΑΛΩΣΙΣ
ΤΗΣ
ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑΣ

ΥΠΟ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΤΩ 1821

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΕΙΑ

ΥΠΟ

Κ. Ν. ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΥ

ΤΕΛΕΙΟΦΟΙΤΟΥ ΤΗΣ ΝΟΜΙΚΗΣ

Ὁ συγγραφεὺς τὴν ἱστορίαν τῆς κα-
τρίδος αὐτοῦ ἐκπληροῖ ἰερὸν πρὸς αὐ-
τὴν χρέος. NIEBUHR.

ΑΘΗΝΗΣ

ΕΥΡΙΣΚΕΤΑΙ ΠΑΡΑ ΤΩ ΒΙΒΛΙΟΠΩΛῃ Ν. Β. ΝΑΚΗ

1874

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΚΡΗΤΗΣ
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

43702

ΤΗΣ

ΑΔΕΛΦΗΣ ΝΕΟΛΑΙΑΣ

ΤΗΣ ΤΕ

ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

ΚΑΙ ΤΗΣ

ΜΗΠΩ ΕΛΕΥΘΕΡΩΘΕΙΣΗΣ

ΕΛΛΑΔΟΣ

ΑΦΙΕΡΟΙ

Ο ΠΟΝΗΞΑΣ

Ἀδελφὴ Νεότης,

Τὴν σελίδα ταύτην τῆς λαμπρᾶς ἱστορίας Μεγάλης Πατρίδος ἀφιερῶν εἰς Σὲ, εὐχομαι ἵνα δυνηθῶμεν καὶ ἡμεῖς, συνεχίζοντες τὸ ἔργον τῶν ἡμετέρων προγόνων, νὰ διαπράξωμεν ἀντάξια ἐκείνων καὶ εὐτυχήσωμεν νὰ ἴδωμεν περαιούμενον τὸ μέγα τῆς Ἑλληνικῆς ἐνότητος σχέδιον.

Στενάζει, ἀδελφοί, ἐξηπλωμένη αἱματόφυρτος ὑπὸ τοῦ Λυβικοῦ πελάγους ἡ Κρήτη! Κροταλίζουσιν αἱ ἀλύσεις τῆς Ἠπείρου οἱ δὲ αἰμοσταγεῖς βράχοι τοῦ Σουλίου ἀντηχοῦσιν εἰς τὸν κρότον τοῦτον μετὰ πόνου!

Καταπεπονημένη ἡ Θεσσαλία καὶ μεμαρασμένη ἡ πατρίς τοῦ μεγάλου Ἀλεξάνδρου

τείνουσιν ἰκέτιδας χεῖρας καὶ παρακλητικὸν
βλέμμα πρὸς τὴν Μητέρα Ἑλλάδα!

Πνιγομένη ὑπὸ τὰς πνοὰς τῶν Σουλτάνων
καὶ τῶν Πασσάδων ἢ Θράκη, ζητεῖ ἀσπαί-
ρουσα ἀέρα ἐλευθερίας ἵν' ἀναπνεύσῃ!

Ἡμεῖς δὲ ἀκόμη θὰ κωφεύωμεν!

Καὶ πρὸς τούτοις ὁ προαιώνιος ὕπουλος ἐχ-
θρὸς ἡμῶν, αἴφνης ἀπὸ ἄρκτου μεταμορφωθείς
εἰς τεράστιον πολύποδα, ἐπεξέτεινε τοὺς πλο-
κάμους αὐτοῦ ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἑλλάδα καὶ
μικροῦ δεῖν ἀποπνίγει πᾶν ἐν αὐτῇ ἑλληνο-
πρεπὲς φρόνημα!

Καὶ ἡμεῖς;

Ἡμεῖς μεμανδρισμένοι ἐν τῇ μικρᾷ γωνίᾳ

ταύτη, ὡς βδέλλαι ἐν λαγῆνῳ πλήρει πηλοῦ,
ἀλληλοτρωγόμεθα, τοῦτο μόνον νομίζοντες
ἄκραν ἡμῶν εὐδαιμονίαν.— Ἄλλ' ὄχι· δὲν ἀ-
ποτολμῶ ν' ἀδικήσω ἐπὶ τοσοῦτον τὸ Ἔθνος,
διότι τοῦτο, τετραμμένον ἐπὶ τὰ ἔργα αὐτοῦ,
ἀφίεται εἰς τὰς κατὰ καιροὺς κυβερνήσεις, ὧν
ἐκάστη, προσκολληθεῖσα ὡς ποταπὰ καὶ ἰ-
διοτελεῖ ἑνασχολήματα, ἡ μὲν ὑπογράφει τὴν
καταδίκην τῆς Πατρίδος, ἡ δὲ προδίδει ἱερὸν
ἀγῶνα, ἡ δὲ, κυβέρνησις τῶν χρυσῶν ἐλπί-
δων καὶ λάτρις τοῦ χρηματισμοῦ ἀποστε-
ρεῖ τὸν τόπον τῆς ἐσωτερικῆς εὐημερίας καὶ
τοῦ μυρίοις ἰδρῶσιν ἀποτεταμιευμένου ἀργυ-
ρίου αὐτοῦ, φροντίσασα μόνον περὶ τῆς ἐπαυ-

ξήσεως τῶν πτωχοκομείων, καὶ τείνουσα δι-
πλωματικῶς φιλίαν χεῖρα πρὸς τὸν ἐχθρὸν
τῆς Πίστεως καὶ τῆς Πατρίδος παρορᾷ τὴν
προστασίαν τῶν ἀδελφῶν μας, ἡ δὲ, ἐνησχολη-
μένη νὰ μηδενίσῃ πᾶσαν ἐλευθερίαν τοῦ τό-
που, μόλις δύναται νὰ ρίψῃ ξένον καὶ ἀδιά-
φορον βλέμμα πρὸς τὴν στέρησιν ὀλοκλήρων
τριάκοντα μυριάδων τέκνων τῆς ταλαί-
νης Πατρίδος!

Ἡμεῖς δὲ τί; Νὰ ἐξαναστῶμεν κατὰ τού-
των; Ἄπαγε! Νὰ δράζωμεν τὰ ὄπλα; Οὐκέ-
τι καιρός.

Ἄλλ' ἐκτὸς τούτων, ὑπολείπεται ἡμῖν, ἀ-
δελφὴ νεότης, ἄλλο στάδιον ἐνεργείας, ἡ Παι-

δεία, ἢ ἀληθῆς Παιδεία, καὶ ἢ καλλιέργεια
παντὸς ἐλληνοπρεποῦς καὶ φιλοπάτριδος αἰ-
σθήματος, ἅπερ ἀμφοτέρωθεν δύνανται ν' ἀναδεί-
ξωσι τὴν Πατρίδα ἡμῶν καὶ αὖθις Μεγάλην!

Ἐπὶ ταῦτα λοιπὸν ἄς τραπῶμεν!

Δέξαι, ὦ ἐλληνικὴ Νεότης, τὸν ἐγκάρδιον
ἀσπασμὸν, ὃν ἐπὶ τοῦ χάρτου τούτου σοὶ πέμ-
πει εὐελπιστῶν

Εἰς Ἀδελφός

«.

» Τὰ ὄνειρατα τὰ τότε
 Αὐτὰ ἦσαν τῶν ἀνδρείων·
Τῆς Πατρίδος στρατιῶται,
 Πλήρεις δόξης καὶ τιμῆς,
 Ἐθυσίαστον τὸν βίον,
Ἴνα χαίρωμεν ἡμεῖς.

» Ἀλλὰ ποῖος πατριώτης
 Εἶναι σήμερον ; . . . Ἐξέπρα,
Ἀσυλλόγιστη νεότης,
 Καὶ μὴ τρίβης τὸν καιρὸν
 Εἰς τοὺς πότους εἰς τὰ δεῖπνα
Καὶ τὸν γράγκικον χορὸν.

» Ὁ ἀγὼν δὲν ἐπεράσθη!
 Μὴ δεχθῆτε ἦθη ξέρα!
Τῆς Ἐλευθερίας τ' ἄρθη
 Εἶναι δῶρα τοῦ Θεοῦ
 Ποῦ ἀνέξανον γυτευμένα
Εἰς τὰ σπλάγχνα τοῦ Λαοῦ.»

(Γ. Χ. Ζαλοκώστας, ΒΟΤΣΑΡΗΣ.)

ΠΡΟΛΟΓΟΣ.

Ἀναγγείλας ἀφ' ἑνὸς καὶ ἡμίσεως ἤδη ἔτους τὴν ἔκδοσιν τῆς ἱστορίας τῆς Μονεμβασίας κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821, ἀνέβαλλον αὐτὴν ἄχρι τοῦδε, σκεπτόμενος νὰ δημοσιεύσω κάλλιον ἀκεραίαν τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας ταύτης πόλεως ἀπὸ τῶν ἀρχαίων χρόνων μέχρι τῆς σήμερον. Ἄλλ' ἡ πραγματοποίησις τῆς νέας ταύτης σκέψεώς μου ἔχρηξε καὶ μελέτης εὐρυτέρας καὶ βιβλιοθήκης πλουσιωτέρας καὶ χρόνου κατ' ἀκολουθίαν μακροῦ, ἐγὼ δὲ τούτων πάντων στεροῦμαι κατὰ τὴν παροῦσαν περίοδον τῶν εἰδικῶν σπουδῶν μου. Τὸ ἔργον ἄρα κατ' ἀνάγκην ἀνεβάλλετο ἀορίστως.

Πολλὰ ἔμωσ προτροπαὶ φίλων (καὶ δὲν λέγω τοῦτο κατὰ τὴν στερεότυπον φράσιν: κατὰ προτροπὴν πολλῶν φίλων, ἧ χρῶνται οἱ πλεῖστοι ἐκδόται διαφόρων πονημάτων) καὶ ἡ δικαία ἀξίωσις τῶν κατοίκων τῆς ἱστορουμένης πόλεως καὶ τῆς περὶ αὐτὴν ἐπαρχίας, νὰ ἴδωσι δημοσιευομένην τὴν ἱστορίαν τῆς Μονεμβασίας, ἔστω καὶ μερικὴν, μ' ἔπεισαν νὰ ἐκδώσω αὐτὴν διὰ τοῦ τύπου. Ἄλλὰ καὶ ἡ ἰδέα ὅτι τὸ ἀσθενὲς τοῦτο βῆμα, ὅπερ θέτω σήμερον διὰ τῆς δημοσιεύσεως τοῦ μέρους,

χρησιμεύσει μοι ὡς κρηπίς ἄλλου ἀσφαλεστέρου αὔριον, εἰς τὴν δημοσίευσιν τοῦ ὄλου, ἐκράτυεν ἐν ἐμοὶ τὴν πρώτην ἀπόφασιν.

Ἐν τούτοις δι' εἰσαγωγῆς, ἥτις ἀπέβη, κατ' ἀνάγκην, περισσότερο ἢ ὅσον ἐσκόπου ἐκτενῆς, ἐκθέτω ἐν συνόψει τὰ προηγούμενα τῆς Μονεμβασίας. Ἐνδιέτριψα ὅσον ἡδυνάμην ὀλιγώτερον εἰς τὴν Βυζαντινὴν καὶ τὴν μετὰ ταῦτα ἱστορίαν τῆς Μονεμβασίας, παραθέτων τὰ κείμενα χρυσοβούλλων λόγων καὶ ἐπιστολῶν σχεδὸν ἀνεκδότων, τὰ ὅποια εὐχομαι νὰ μὴ φανῶσιν ὀχληρὰ τοῖς ἀναγνώσταις. Ἐκρίνα ὅμως ἀναγκαίαν τὴν δημοσίευσιν αὐτῶν, ὡς περὶ ἐκάστου λέγω ἐν τῷ οἰκείῳ τόπῳ.

Ἀπαρεσκόμιμος τὸ σύστημα τῶν συχῶν παραπομπῶν καὶ ὑποσημειώσεων, οὐδαμοῦ μετεχειρίσθη αὐτάς· διὸ ἐνταῦθα μόνον σημειῶ ὅτι πηγὰς εἶχον διὰ μὲν τὰ πρὸ τοῦ 1821 τοὺς Βυζαντινοὺς χρονογράφους καὶ ἰδίᾳ τὸν Φραντζῆν, τοῦ Καρόλου Χόπφ τὴν ἀνασκευὴν τοῦ Φαλμεράδερ, τὴν Τούρκοκρατουμένην Ἑλλάδα τοῦ κ. Κ. Σάθα, τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος τοῦ Ἀμβρ. Φραντζῆ, τὴν Ἱστορίαν τοῦ Ἑλλ. ἔθνους τοῦ καθηγητοῦ κ. Κ. Παπαρρηγοπούλου καὶ τὸ Δοκίμιον περὶ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας τοῦ μακαρίτου Ἰ. Φιλήμονος· διὰ δὲ τὰ μετὰ ταῦτα τὴν Ἱστορίαν τοῦ αὐτοῦ Φιλήμονος, τὴν τοῦ μακαρίτου Σπ. Τρικουπῆ, τὰ Ναυτικά τοῦ κ. Ἄν. Ὀρλάνδου, τὰ Σπετσιωτικά τοῦ κ. Ἄν. Χ. Ἀναργύρου, τὰ Ἀρχεῖα τῆς Ἑλλ. Παλιγγενεσίας καὶ κυρίως τὴν ζῶσαν ἱστορίαν, ἥτις ἐστὶν ἡ τοπικὴ παράδοσις καὶ τὰ στόματα τῶν ἐπιζώντων ἀγωνιστῶν τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821. Ἰδιαι-

τέρως ὀφείλω νὰ σημειώσω ὅτι ἀξιολόγους πληροφορίας ἤρυσθην παρὰ τοῦ ἐν Πειραιεῖ ἀξιοτίμου κ. Ν. Σταματοπούλου ἐκ Λεωνιδίου, τότε μὲν στρατιώτου καὶ πολιορκητοῦ τῆς Μονεμβασίας νῦν δὲ εὐκαταστάτου ἐμπόρου καὶ ἰδρυτοῦ ἐργοστασίου, καὶ παρὰ τοῦ ὡσαύτως ἐν Πειραιεῖ διαμένοντος κ. Ξανθάκη, Λάκωνος, ἀγωνιστοῦ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ νῦν, δυστυχῶς, μόνον ὑπολοχαγοῦ τῆς Φάλαγγος.

«Ἡ ἱστορία τῆς Ἑλλάδος δὲν εἶναι ἔργον ἐνός. Καθὼς »εἰς τὸν πόλεμον, παρομοίως καὶ εἰς τὸν ἱστορικὸν τῆς »ἀγῶνα πρέπει νὰ συντρέξωσι χεῖρες πολλαὶ καὶ μᾶλλον »τὸ νοῆμον μέρος», ἔγραφεν ὁ ἀοίδιμος Ἰωάννης Φιλῆμων, προλογίζων ἐν τῷ Δοκιμίῳ περὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας. Κατὰ ταῦτα πράττων καὶ ἐγὼ καὶ διευκρινίζων ἐν μέρος τῆς νεωτέρας ἡμῶν Ἱστορίας, νομίζω ὅτι τίθημι διὰ τοῦ ἀνα χεῖρας μικροῦ πονήματός μου ἓνα λίθον εἰς τὸ μέγα τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἱστορίας οἰκοδόμημα. Δὲν ἀγνοῶ ὅποσα ἀπαιτοῦνται προσόντα εἰς τὸν ἐπιχειροῦντα νὰ γράψῃ ἱστορίαν τινά· ἀλλ' ἔχων ὑπ' ὄψιν μου τὸ

«καθόυναμιν ἔρδειν»

τοῦ Ποιητοῦ, οὐδὲλως ὤκνησα νὰ προβῶ εἰς τοῦτο.

Ἐν Ἀθήναις, κατὰ μῆνα Σεπτέμβριον 1874.

Κ. Ν. ΠΑΠΑΜΙΧΑΛΟΠΟΥΛΟΣ.

** Ἅγιον καὶ Παντοκράτορ Πνεῦμα τῆς ἐλευθερίας!
Ὁ Θεὸς ἀπὸ τῆν πρώτην ὥραν τῆς δημιουργίας
Σ' ἐρεφύσησεν ὡς αἶφρα εἰς τῆν χτίσιν ζωογόρον,
Καὶ σὲ εἶπε: «Πρὲς μέγχι συντελείας τῶν αἰώνων».
Ξίφος σου τὸν λόγον ἔχεις, κεραιὸν σου τῆν ἰδέαν,
Στρατιώτας σου τὰ Ἔθνη, καὶ τῆν Ἰριδα σημαίαν·
Μᾶς φωτίζεις, μᾶς θερμαίνεις,
Καὶ τὸν ροσφὸν σουσρέφεις ἄξορα τῆς Οἰκουμένης.*

*Μ' ἔρ σου πνεύσιμον τυράνρους ἐκ τῶν θρόνων των κρημνίζεις
Εἰς ἐρείπια καὶ τάφους λαμπρὰς πόλεις ἀνακτιζεις,
Καὶ ἀγνάς σου Ἐστιάδας καὶ πιστάς σου Ἱερείας
Εἰς τοὺς νάρθηκάς σου ἔχεις τὰς Θεὰς τῆς Πιερίας·
Ἐψάλαν εἰς τῆν Ἑλλάδα τοὺς παιᾶνάς σου τὸ πάλαι
Μαραθῶνες, Θέρμοπύλαι, Σαλαμῖνες καὶ Μικάλαι.*

(Ἄλ. Σοῦτσος, ΠΕΡΙΠΛΑΝΩΜΕΝΟΣ)

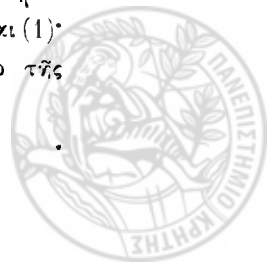

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

ΕΠΙΔΑΥΡΟΣ ΛΙΜΗΡΑ λέγεται μία τῶν ἀπαρτιζουσῶν τὸν νομὸν τῆς Λακωνίας ἐπαρχιῶν. Ὅριζεται πρὸς ἀνατολὰς μὲν ὑπὸ τῆς θαλάσσης τοῦ Ἀργολικοῦ κόλπου· πρὸς μεσημβρίαν δὲ καὶ δυσμὰς ὑπὸ τῆς θαλάσσης τοῦ Λακωνικοῦ κόλπου καὶ πρὸς βορρᾶν ὑπὸ τοῦ ποταμοῦ Εὐρώτα καὶ ὑπὸ τοῦ ὄρους Πάρνωνος, ἢ, κάλλιον εἰπεῖν, ἐκτείνεται ἀπὸ τοῦ Εὐρώτα μέχρι τοῦ Μαλέα. Τὰ $\frac{3}{4}$ τῆς περιφερείας αὐτῆς βρέχονται ὑπὸ τῶν ρηθεισῶν θαλασσῶν, αἵτινες σχηματίζουσι, κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον, ὄρους καὶ λιμένας ἀσφραεῖς.

Τὸ ὄνομα Ἐπίδαυρος Λιμηρὰ ἔλαβεν ἔκ τινος μικροῦ μέρους αὐτῆς διὰ τοιαύτην αἰτίαν: Οἱ ἐν Ἀργολίδι Ἐπιδαύριοι ἔπεμφαν ἀποικίαν πρὸς τὸ μέρος τοῦτο, κείμενον κατὰ τὸν Ἀργολικὸν κόλπον, παρὰ τὸν Μαλέαν, καὶ ἔχον καλὸν καὶ ἀσφραεῖ ἐκ φύσεως λιμένα, ἐξ οὗ οἱ ἀποικοὶ, ὡς λέγει ὁ Σπράβων, ἔπλασαν τ' ὄνομα Λιμηρὰ παρὰ τὸ λιμὴν, ὡς ἂν Λιμηρηρὰ. Στέφανος ὁμοίως ὁ Βυζάντιος ἀναφέρει ὅτι *Λειμήρον* ἢ *Λειμηρὰν* καλοῦσι τινες παρὰ τὸ λιμῶνας ἔχειν. Ὁρθότερον φαίνεται τὸ πρῶτον, καθόσον ἄλλως τε καὶ παρὰ πᾶσι τοῖς μνημονεύουσι τοῦ ὀνόματος αὐτῆς συγγραφεῦσι *Λιμηρὰ* ἀπαντᾷται (1)· εἰς τοῦτο δὲ τ' ὄνομα προσθέντες οἱ ἀποικοὶ καὶ ἐκεῖνο τῆς

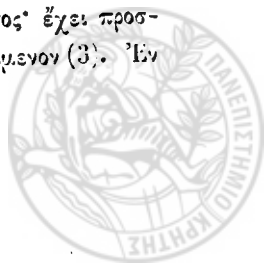

μητροπόλεως αὐτῶν ἀπετέλεσαν τὸ Ἐπίδαυρος *Λιμηρά*. Ἡ πόλις αὕτη, ἀναφέρει ὁ Παυσανίας, ἦτο ἐν τῶν Ἐλευθερολακῶνων πολισμάτων, ἐσώζετο δ' ἐν αὐτῇ ἐπὶ τῆς ἐποχῆς του ὁ ὠραῖος νῶς τοῦ Ἀσκληπιοῦ, ὃν ἔκτισαν οἱ ἄποικοι, καὶ τινὰ ἄλλα περίεργα (2).

Ἦδη ἀπὸ χρόνου μακροῦ τὸ μέρος τοῦτο κατέστη ἔρημον, πᾶν δὲ τὸ ἐπ' αὐτοῦ κατεστράφη, διότι κατωκλήθη τὸ πρὸς μεσημβρίαν αὐτοῦ κείμενον, εἰς ἀπόστασιν τεσσάρων μιλίων, φρούριον τῆς Μονεμβασίας, ἀλλ' ἐξακολουθεῖ ὀνομαζόμενον πρὸς διαστολήν ἀπὸ τῆς νέας ταύτης πόλεως *Παλαιὰ Μονεμβασία*, οὐχὶ ὀρθῶς, διότι ἡ ἐκεῖθι ἀρχαία πόλις ὀνομάζετο Ἐπίδαυρος *Λιμηρά*, οὐδὲ ἦτο δυνατὸν, ὡς θὰ ἴδωμεν κατωτέρω, νὰ ὀνομάζεται Μονεμβασία, ὥστε ὀρθότερον θὰ ἦτο τὸ *παλαιὰ πόλις*, ἢ ἄλλο τι τοιοῦτον, ἀλλὰ περὶ τούτου ὡς ἄλλοτε.

Ἡ ἐπαρχία αὕτη, ὡς ἀνωτέρω ὠρίσθη, ὀνομάζετο παρὰ τοῖς ἀρχαίοις *Λακωνική*, ἢ μέρος τῆς *Λακωνικῆς*, Ἐπίδαυρος δὲ *Λιμηρά* ἐλέγετο μόνον ἡ πόλις ἐκείνη. — Εἰρήσθω μοι δ' ἐνταῦθα ἐν παρόδῳ ὅτι νῦν ἡ ἐπαρχία αὕτη, κατοικουμένη ὑπὸ 20,000 ἀτόμων καὶ ἔτι πλέον, περιλαμβάνει πέντε δήμους, τοὺς ἑξῆς: Μονεμβασίας, Βοιῶν, Ἀσωποῦ, Ἐλους καὶ Ζάρακος.

✱ Τὸ ὄνομα τῆς Μονεμβασίας ἐξηγεῖ πρὸς σέ, φίλ' ἀναγνώστα, τὴν φύσιν τοῦ τόπου· συνθέτεται ἐκ δύο λέξεων: *μόνη ἐμβασία* = μίαν εἰσοδὸς, διότι ἡ πόλις αὕτη εἶναι ἐκτισμένη ἐπὶ μικρᾶς νήσου, ἧτις ἀπέχει τῆς ξηρᾶς, περὶ τὰ τετρακόσια μέτρα καὶ συνδέεται μετ' ἐκείνης διὰ μικρᾶς ἀλυσσοειδοῦς γαφύρας, δι' ἧς καὶ μόνως εἰσέρχεται τις εἰς τὴν Μονεμβασίαν. Ἡ νῆσος αὕτη ἔχει περιφέρειαν μὲν ἐνὸς περίπου μιλίου, σχῆμα δὲ οἰοεὶ ἀπηλίου, οὔτινος τὴν οὐρανὸν παριστᾷ ἡ γέφυρα· εἶναι πετρῶδης καὶ ξηρᾶ καὶ στερεῖται τελείως ὕδατος· ἔχει προσέτι τὴν περὶ αὐτὴν θάλασσαν ἀβυθίαν καὶ ἀλύμενον (3). Ἐν

μέσῳ τῆς τοιαύτης νήσου ὑψοῦται ἀπορρώξ καὶ ἀποτομώτατος βράχος εἰς ὕψος μέγιστον· αἱ πλευραὶ αὐτοῦ καθ' ἅπασαν τὴν περιφέρειαν εἰσι κάθετοι καὶ ἀπρόσιτοι· μόνον δὲ πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν, καθ' ἣν ἀπὸ τοῦ βράχου μέχρι τῆς θαλάσσης ὑπάρχει ἡ μεγαλητέρα ἀπόστασις, καὶ ὅπου μετὰ ταῦτα ἐκτίσθη ἡ πόλις, τὸ ὕψος ἐλαττοῦται πῶς καὶ ἐκεῖθεν προσγίνεται ἀνάβασις εἰς τὴν ἀκρόπολιν δι' ὁδοῦ ἐλικώδους.

Τοιαύτη ἦν ἡ φυσικὴ καὶ ἀγρία πρόσοψις τῆς Μονεμβασίας πρὶν ἢ γίνῃ Μονεμβασία, πρόσοψις φοβερὰ καὶ τρομακτικὴ καὶ ἱκανὴ ν' ἀπωθήσῃ μακρὰν πάντα οἰονδήποτε οἰκιστὴν. Καὶ ἐν τούτοις ἡ δόξα καὶ μόνη ἡ δόξα ἐπεσκέφθη αὐτὴν καὶ ἔμεινε μετ' αὐτῆς μέχρις ἐσχάτων, ὡς θὰ ἴδωμεν παρακατιόντες.

Ἡ Μονεμβασία παρ' ἀρχαίοις ἦν γνωστὴ ὡς ἐπιθαλάσσιος βράχος ὑπὸ τὸ ὄνομα *Μιρώα*, καὶ οὐδὲν πλέον. Εὐκόλως δύναται τις εἰκάζειν ὅτι τὸ μέρος τοῦτο συνείχετο ἄλλοτε μετὰ τῆς ζηρᾶς διὰ τινος λαμοῦ γῆς ἐκ τούτων: ὅτι

1) παρ' οὐδενὶ τῶν μνημονευόντων αὐτῆς συγγραφέων ἀναφέρεται ὡς νῆσος, καὶ

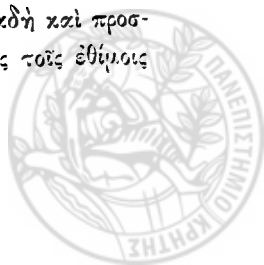
2) τὰ τε περὶ τὴν Μονεμβασίαν μέρη, καὶ τὰ μακρὰν αὐτῆς ἀπὸ τοῦ μυχοῦ τοῦ Λακωνικοῦ κόλπου, ἦτοι ἀπὸ Γυθείου, μέχρι Μελέα καὶ μέχρις Ἀργολίδος ὑπέστησαν, ἄδηλον πότε, ἐπαισθητὴν κατάδυσιν, ἣτις κατέκλυσε καὶ τὸν λαμὸν τῆς *Μιρώας*. Οὕτω δὲ ἔλαβον ἕκτοτε θέσιν ἐν τῷ βυθῷ τῆς θαλάσσης πλείστατι περὶ τὸν αἰγιαλὸν τοῦτον κείμεναι πόλεις, ἐν οἷς Ἔλος, τὸ καθ' Ὀμηρον, «ἔφαλον ποτολίεθρον», Ἀκριαί, Κυπαρισσία (παρὰ τοὺς Μολάους), Βοικί(4) καὶ ἄλλαι.

Καὶ ταῦτα μὲν γεωγραφικῶς περὶ τῆς ἐπιδόξου Μονεμβασίας. Ἱστορικῶς δὲ διατρέχω παρακατιῶν αἰώνων ὄλων διαστήματα ὡς τάχιστα, ἀμφοτέρων ἕνεκα: ὅτι εἰσέτι δὲν ἡδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω ἐμπεριστατομένως τὴν ἀρχαιότεραν ἱστορίαν τῆς Μονεμβασίας, καὶ ὅτι οὐ τῆς παρούσης πραγματείας ἡ τοιαύτη λεπτομερὴς ἀφήγησις.

Κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἡ Μονεμβασία ὠκίσθη περὶ τὸν 5ον μ. Χρ. αἰῶνα· λέγω δὲ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα, διότι περὶ τῆς πρώτης οἰκίσεως αὐτῆς οὐδὲν οὐδαμοῦ ἀπαντᾶται παρὰ τοῖς ἱστορικοῖς βέβαιον, πλὴν τινων εἰκασιῶν. Τοῦτο δὲ μόνον σημειῶν ἐνταῦθα, παραλείπω τὴν ἐξέτασιν τοῦ ζητήματος ἀν οἰκισταὶ αὐτῆς ἐγένοντο οἱ Σλαῦοι, ἢ οἱ Ῥωμαῖοι, ἢ Ἕλληνες, διότι περὶ τούτου σοδορὰ ἠγέρθη καὶ ὑφίσταται μεταξὺ τῶν ἱστορικῶν φιλονεικία. Καὶ τὰ μὲν κατὰ τὴν γένεσιν καὶ ἀνάπτυξιν αὐτῆς ἀγνοοῦνται, ὡς προεῖπον. Ἐπιφαίνεται δὲ τὸ πρῶτον εἰς τὸν ἱστορικὸν ὀρίζοντα ἐκκλησιαστικῶς περὶ τὰ τέλη τοῦ 6ου αἰῶνος ἐπὶ τοῦ Αὐτοκράτορος Μιχαήλου, χωρισθεῖσα τότε ἀπὸ τῆς Μητροπόλεως Κορίνθου, ὑφ' ἣν μετὰ πλείστων ἄλλων διετέλει, καὶ προβίβασθεῖσα εἰς Μητροπόλιν ἀνεξάρτητον, τυχθεῖσα δὲ τριακοστῆ τετάρτῃ κατὰ τὴν τάξιν ἔδρα. Ταῦτα δὲ «διὰ τὰς ἀρετὰς τῶν πολιτῶν καὶ τὰς χάριτας τοῦ ἄστεος». Τοῦτο λογίζεται πρῶτον δεῖγμα εὐνοίας τῶν Αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως πρὸς τὴν Μονεμβασίαν. Μετὰ ταῦτα δὲ ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀλέξιος ὁ Κομνηνὸς καὶ ἕτεροι τῶν κατὰ καιροὺς Αὐτοκρατόρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐβεβαίωσαν τὰ ὑπάρχοντα προνόμια τῆς Μονεμβασίας καὶ ἀνετίβασαν μάλιστα αὐτά.

Ἐκτοτε, ὡς δύναται τις νὰ συμπεράνῃ ἐκ τῶν ὑστέρων, ἡ πόλις αὕτη προώδευεν ἐν παιδείᾳ καὶ ναυτιλίᾳ, καὶ ἐμπορίῳ. Τῷ 1292 μ. Χρ. ὁ Αὐτοκράτωρ Κωνσταντινουπόλεως Ἀνδρόνικος ὁ Πρεσβύτερος ἐπὶ Μητροπολίτου Μονεμβασίας Νικολάου, ἀνδρὸς τὰ μάλα θεοσεβοῦς, ἐναρέτου καὶ σοφοῦ, ἐξέδοτο Χρυσόβουλλον ΛΟΓΟΝ, δι' οὗ «καὶ βούλεται σὺν Θεῷ καὶ εὐδοκεῖ » καὶ θεσπίζει τὸν τε νῦν προϊστάμενον ἀρχιερατικῶς τῆς ἀγιω- » τᾶτης Μητροπόλεως Μονεμβασίας καὶ τοὺς καθεζῆς τὸν αὐτὸν » διαδεξομένους θρόνον καὶ ἐπαπολαύειν τῆς ἀνηκούσης τῷ τοῦ » Σίδης θρόνῳ τιμῆς ἐν ἕπαισι, καθέδραις τε δηλαδὴ καὶ προσ- » αγορεύεσσι τε καὶ στήσεσι, γυμνασίᾳ τε καὶ ὅλως τοῖς ἐθίμοις

»ἔργοις ἀρχιερατικοῖς καὶ λειτουργήμασιν ἕπασσι, φροεῖν τε καὶ
 »σάκκων ἐν ταῖς θείαις ἱεροτελεστικαῖς, ὁμοίως δὲ καὶ διδάξ-
 »πουλον, καὶ ἀπλῶς πάντα τὰ ἐκείνης προνομίᾳ τε καὶ δίκαια
 »ἔχειν καὶ Ἐξαρχον τοῦτον μόνον εἶναι τε καὶ λέγεσθαι πά-
 »σης δὴ τῆς Πελοποννήσου τὸν τῆς τοιαύτης ἀρχιερατικῆς
 »ἐκκλησιαστικῆς προϊστάμενον καὶ τῆς ἐντεῦθεν τιμῆς ἀπολαύοντα,
 »ἢ δὴ καὶ τοῖς ἄλλοις εἴησιν τῶν ἱερωτάτων ἀρχιερέων,
 »τοῖς ἡξιωμένοις διαφόρων ἐξαρχεύειν θεμάτων τε καὶ χωρῶν».

Οὕτω δὲ ἀπονεύμας τοσαύτας καὶ τοιαύτας τιμὰς τῷ Ἀρ-
 χιεπισκόπῳ Μονεμβασίας ὁ Αὐτοκράτωρ, δὲν ἠρέσθη εἰς ταῦτα
 μόνον, ἀλλὰ προέβη πολλῶ περαιτέρω, δίδων, οὕτως εἰπεῖν
 καὶ ψηλαφητότερα δείγματα τῆς πρὸς τὸν Μονεμβασίας εὐ-
 νοίας αὐτοῦ· καὶ δὴ, ἀναθιβάσας τὸν Μητροπολιτικὸν θρόνον
 τῆς Μονεμβασίας ἀπὸ τῆς τριακοστῆς τετάρτης θέσεως εἰς
 τὴν δεκάτην, ἐπεκτείνει τὴν περιοχὴν τῆς δικαιοδοσίας αὐτοῦ
 πλὴν τῶν ἐπισκοπῶν Κυθουρίας [γρ. ἴσως Κινουρίας], Ἐλους, Μά-
 ννης, Ῥέοντος καὶ Ζεμενοῦ, αἵτινες ἀπὸ παλαιότερου ἤδη χρό-
 νου ὑπήγοντο εἰς αὐτὸν, καὶ ἐπὶ τῶν ἐξῆς ἔτι: Μεθώνης, Κο-
 ρώνης καὶ Ἀνδρούσης· ὥστε τὸ ἐκκλησιαστικὸν κράτος τοῦ
 Μονεμβασίας — καὶ ἦν κράτος πρχηματικόν, διότι ἠδύνατο,
 προσλαμβάνων δύο ἔτι τῶν κατὰ τὴν περιφέρειαν τῆς δικαιο-
 δοσίας αὐτοῦ ἐπισκόπων, χειροτονεῖν καὶ καθαίρειν, οὓς ἂν ἤθε-
 λεν ἐπισκόπους — ἐκάλυπτε τοὺς σημερινοὺς νομοὺς Λακωνίας,
 Μεσσηνίας καὶ ἐκ τοῦ τῆς Ἀρκαδίας τὴν ἐπαρχίαν Κυνουρίας.
 Ἐπὶ πολὺ μετὰ ταῦτα, ἦτοι μέχρι τέλους τοῦ 16^{ου} ἢ μεσοῦν-
 τος τοῦ 17^{ου} αἰῶνος, διετήρησεν ἡ Μονεμβασία τὴν ἐκκλησια-
 στικὴν ταύτην ἐπιτροπὴν πρὸς ταῖς ἄλλαις ὑπεροχαῖς αὐτῆς.

Τὸ πρωτότυπον τοῦ Χρυσοβούλλου ἐκείνου, πολλὰ ὑποστάν,
 περιῆλθε τέλος εὐτυχῶς εἰς τὴν κτῆσιν τοῦ Ἑθνικοῦ Πανεπι-
 στημίου, μετενεχθὲν ἐκ Κυθήρων· ἐδημοσιεύθη δὲ, ἔχον τινὰς
 ἐλλείψεις, διὰ τῆς «Πανδώρας» ὑπὸ τοῦ φιλομούσου καὶ φιλο-
 πάτριδος κ. Ν. Δραγούμη τῷ 1853 [Τ. Α'. φυλλ. ΠΕ']. τῷ

δὲ 1856 ἀνεδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ [«Πανδ.» φυλλ. 144 Τ. ΣΤ΄.] ἐπιδιωρθωμένον μὲν, ἀλλὰ καὶ αὖθις ἐλλειπές, διὰ τὴν ἔλλειψιν τοῦ πρωτοτύπου. Παρατηρῶν δ' ἐγὼ ὅτι ὡς ἐκ τῆς σπανιότητος τῆς βαρυτίμου «Πανδώρας» καθίσταται ἡμέρα τῆ ἡμέρα μᾶλλον δυσπρόσιτον καὶ δυσεύρετον καὶ προθυμούμενος νὰ δημοσιευθῆ πλήρες καὶ διωρθωμένον, παρατίθημι αὐτὰ ἐνταῦθα, ἀντιγράφως πιστῶς ἐκ τοῦ πρωτοτύπου.¹

ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ

ΕΝ Κῶ Τῷ ΘΕῷ ΠΙΣΤΟΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΚΑΙ ΑΥΤΟΚΡΑΤΩΡ ΡΩΜΑΙΩΝ

ΚΟΜΗΝΟΣ Ο ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ.

† Κἂν εἰ μήπω πρότερον ἐφθη πλεῖστα δὴ παραπλήσια γενέσθαι βασιλευσί τε ἄλλοις καὶ οὐχ ἤττον ἡμῖν καὶ νομισθῆναι τουλοιοποῦ γίνεσθαι, ἴσως ἂν ἴσως ἢ νῦν αὕτη παροῦσα καὶ προτιθεμένη τῇ βασιλείᾳ μου πράξις, ἐφεῦρε τὸν τοῦ τοιοῦτου καλοῦ τύπον ἀμέλει· καὶ ἐφ' ἑαυτῇ κινήσκειν ἂν ἢ μᾶλλον ἐρεῖν, δι' ἑαυτὴν ἐκαίνισε πάντως ἀρχὴν οὕτω λαβόντα καλλίστην, πρὸς τὸν ἐξῆς ἔπειτα χρόνον, ἐνεργῆ δείκνυσθαι· οὕτω πολὺ πάντοθεν ἔχει τὸ πείθον αὕτη καὶ καταναγκάζον εὐλογον· τὸ γὰρ δὴ κατὰ τὴν Πελοπόννησον περιώνυμον ἄστυ Μανεμβασίας, ἔστι μὲν ὡς ἀληθῶς τῶν κατ' αὐτὴν δὴ ταύτην μακρῶ προέχον καὶ τὰ πρῶτα δὴ σαφῶς ἀπάντων φερόμενον ὡς μη-

1 Ἐγραφον οὕτω, σκοπῶν οὕτω καὶ νὰ πράξω· δυστυχῶς ὅμως, ἕνεκα ἀνωμαλιῶν τινῶν ἐν τῇ Ἑθν. Βιβλιοθήκῃ, δὲν ἠδυνήθην νὰ λάβω πιστὸν τοῦ Χρυσοβαύλλου ἀντίγραφον. Ἐκ τριῶν ὅμως εὐρισκομένων εἰς χεῖράς μου διαφόρων ἀντιγράφων συνεπλήρωσ' αὐτὸ ὡς ἠδυνάμην κάλλιον, ἐπιφυλασσόμενος ἵνα εἰς ἄλλην εὐκχερίαν κληροθῶτω τοῦτο.

δένα μηδενί τῶν ταύτη γε ἄλλων, λείπεσθαι λόγον, ὥστε
καὶ παραβάλλειν ἐξεῖναι, ἔστι δ' ἄρα καὶ τῶν ἄλλων ἄλλη
πάντων πάντη καλλίστων, ἐπιδήλως ἐναριθμίων· καὶ μὴ
πολλῶν λείπεσθαι ζυγχωροῦν· νέον μὲν ἐπιεικῶς ὄνομα
καὶ κλέος· καὶ οὐ πόρρωθεν τῶν ὀπισθεν χρόνων ἦγον,
μυρίας δὲ ὁμῶς καὶ παμμήκους τῆς εὐφρημίας καὶ παν-
ταχοῦ πομπεῦον, ὡς εἶτι καὶ ἄλλο τῶν ἐπιφανῶν καὶ περι-
δόξων ἀκούειν· οὔτε ἐπὶ μόνῃς τῆς βασιλικῆς ἡγεμονίας
καὶ ἡμετέρας, ἀλλὰ καὶ σχεδὸν τῆς ἀλλοτρίας ἀπάσης·
καὶ γὰρ δὴ τὰ τε ἄλλα κοσμεῖ τὸ ἄστυ, καὶ θέσεως εὐκαι-
ρία καὶ πρὸς ἀσφάλειαν ἐρυμνότης· καὶ πλῆθος μάλιστα
οἰκητόρων καὶ πολυουλβία· καὶ πολιτείας εὐγένεια· καὶ
τεχνῶν ἀσκήσεις· καὶ ἀγορᾶς δαψίλεια πάντων πᾶσα·
εὐεμπορώτατόν τε εἰ δὴ τι καὶ ἄλλο μάλιστα πρὸς ἅπαντα
πλοῦν καὶ θαλάσσης ἅπαντα μέρη, θέσεως εὖ ἔχον· καὶ
τοίνυν πολὺ τὸ τῶν οἰκούντων ἐνταῦθα ἰκανόπλοον καὶ
θαλαττουργόν· ρωμαλεότης τε καὶ φρόνημα δραστικόν τε
καὶ ἔμπρακτον· καὶ τὸ κάλλιστον τῶν ἄλλων μάλιστα,
ἢ πρὸς τὴν βασιλείαν μου ἐνεργός τε καὶ ἄτρεπτος παντά-
πασιν εὐνοία· καὶ ἡ πρὸς τὸ γένος ἀναφορά τε καὶ κοινω-
νία, πάντων ἀνάλωτος καιρῶν τε καὶ πραγμάτων εὐτε καὶ
ἄλλως ἐχόντων ἐν πολλοῖς ἤδη τῶν προλαβόντων χρόνων,
τὴν πείραν δοῦσα· καὶ τὸ πιστὸν καθάπαξ, ἄσειστον ἐγγυω-
μένη. Καὶ τὰ μὲν τοῦ ἄστεος ὡς ἐν ὀλίγοις, οὕτω φεύ-
γοντι τῷ λόγῳ τὸ μῆκος· ξυλλαγχάνει δέ τι καὶ τοῦτο
νῦν εἶναι θαυμάσιον οἶον· ἔτι τῇ κατ' αὐτὸ πάντως ἀγιω-
τάτῃ ἐκκλησίᾳ, ποιμὴν ἀρτίως παντ' ἄριστος· πολὺς τοῖς
κατὰ Θεὸν ἐκ νέου πάνυ τοι καὶ ἐς γῆρας ἤδη βαθύ, τοῦτο
νῦν ἤδη καμάτου ἐγκαρτερήσας· καὶ κατακεκοσμημένος

εἰς ἄκρον τῆς μονήρους αὐτῆς βιοτῆς· ἀτρέπτως ἐς τοσοῦτο τῆς ἐξ ἀρχῆς ἐνστάσεως καὶ παντάπασιν ἀνευδότης, ὡς περ εἴ τις νέος θερμῶς ἄπτοιτο καὶ μὴ παρατοσοῦτο προκόψας τε καὶ προηγουκῶς· καὶ μὴν πλείστον ἔσον ὑπὸ τῆς οὕτω χρονίου καὶ πολυετοῦς καὶ βιαίου· σφόδρα κατὰ τὸν θεῖον λόγον βιώσεως, καὶ σωματικῆς δαπανήσεως καὶ προσταλαιπωρίας ἀπάσης ἐνηθληκῶς καὶ σφόδρα ἐκτετηγημένος, οὐ τῷ γήρᾳ μᾶλλον ἢ τοῖς γε τοιούτοις πόνοις, ἔτι θαυμαστικῶς ἐμμένει καὶ διακαρτερεῖ τὴν ἐξ ἀρχῆς ἀκλινῆ γνώμην· καὶ ὡς περ νῦν μᾶλλον ἐπειγόμενος καὶ σπουδαίων δῆλός ἐστιν· ἀλλ' οὐχ ὡς ἂν ἤδη τοσοῦτο προλαβῶν· καὶ καταστάς ἤδη πως ἀσφαλῶς ἐν λιμένι καὶ γήρως ἀμέλει καὶ τῆς περὶ τάγαθον τοσαύτης ἕξεως· καὶ σφόδρα ὑπ' ἀμφοῖν τοῦτε πανσέμνου τοῦδε γήρως ὡς εἴρηται, καὶ τῶν τοσοῦτων καμάτων καὶ ἀσκητικῶν ἰδρώτων τὸ σῶμα κατακαμπτόμενος, οὐκ ἐπειθ' ἔμωσ κάμπτεται τὴν καλλίστην ταύτην γνώμην· οὐδὲ χαλᾶ καταβραχὺ καὶ τῶν τόνων οὐκ ἐνδίδωσιν οὐδὲ νικᾶται τὸ φρόνημα ἀλλὰ τὸ μὲν σῶμα, ἡττήται ἤδη· καὶ νῶτα δίδωσί τε καὶ τρέπεται· ἐπὶ τοσοῦτων τῶν προλαβόντων καὶ πόνων καὶ χρόνων· ὁ λογισμὸς δὲ ἀήττητος, χρόνον οὐκ ἔχειν οὐδέ πω τῶν καλῶν ἀξιοῖ· οἷα δὲ ἐπὶ πάντων γίγνεται καὶ μόνον τὸν ἐπὶ τούτοις ἔρον ἀδαπάνητόν τε καὶ παντάπασιν ἀκάματόν τε καὶ ἀνεπίστροφον, οἶεται δεῖν εἶναι· ταῦτ' ἄρα καὶ τοσαύτην καὶ ἐπὶ τοσοῦτοις ἤδη τοῖς ἔτεσι συλλεξάμενος τὴν πνευματικὴν ὡς ἔφην κατάστασιν καὶ προειληφῶς οὕτω πάνυ τοι πόρρω καὶ καταπεράνας εὖ μάλα τελεσιουργὸν τοῦ βίου τὴν πρόθεσιν ἀσφαλῶς τε καὶ γενικῶς, ὡς καὶ τοῦ βίου τοῦδε καὶ τῆς ὑψηλῆς ταυτησὶ παιδείας παρά-

δειγμα καὶ τύπος ἔμφυχος περιπολεῖν, ὡς ἀληθῶς δὲ καὶ εἶναι καὶ τοῖς πολλοῖς ὑπειληθῆναι, οὐκ ἀγαπᾶ τουλοιοῦ· ὁ δὲ, διὰ παντὸς ἐν τοῖς αὐτοῖς ἔχει· καὶ ὡσπερ οἱ πλείους μὲν οὖν τῶν εἰσαγωγῆ ἠρωμένων νῦν εἶναι δὴ καὶ χθὲς καὶ πρὸ τρίτης, καὶ αὐτὸς αἰεὶ παρασκευάζεται, καὶ ἔοικεν ὡσπερ ἀγωνιζομένῳ καὶ δεδιότι καὶ προδραμεῖν σπουδαῖζοντι καταγυμναζόμενος τὸν ἅπαντα χρόνον καὶ κατατρύχων ἀπέραντα κάμνον τὸ σῶμα πόνοις ἀνευδότης, ἀσιτίας τε καὶ ἀγρυπνίαις καὶ στάσεσι συντόνοις· καὶ τίνι τῶν εἰθισμένων καὶ καλλίστων ἀγώνων οὐ καὶ νομίμων ; μᾶλλον δὲ καὶ πλεῖν ἢ τέως νομίζεται τοῖς καλῶς ἡργυμένοις καὶ περὶ τὸν πνευματικὸν δρόμον ἀκμάζουσιν, αὐτὸς ἔτι πῶ καὶ νῦν, ἐπὶ τοσοῦτων τῶν ἐτῶν κατατεινόμενος. Καὶ μὴν καὶ τᾶλλα κατὰ τὸ ἦθος ἅπαντα τοῦ θαυμασίου τοῦδε ποιμένος, ἀναλογεῖ τε καὶ συμβαίνει πρὸς ταῦτά τε καὶ πρὸς ἄλληλα· οἷον ἢ τῆς ἀγάπης πρὸς ἅπαντας ἐλευθεριότης· τὸ ἀόρητον θαυμάσιον οἶον· τὸ φίλοικτον· ἢ τῆς ψυχῆς γαλήνη τὸ μῆτε λογισμοῖς μῆτε λόγοις, μῆτε οἴεσθαι μῆτε λέγειν περὶ ὄτουσιν φλαῦρον οὐδέν· ἀλλὰ περὶ πάντων καὶ βούλεσθαι καὶ δοκεῖν, καὶ λέγειν πάντ' ἀγαθὰ· ἐκ τῶν οἴκοι θησαυρῶν ὡς ἔοικε τὸ πιστὸν ἔχοντα καὶ τᾶλλ' ὁμοῦ καθόλου συνελεῖν ἅπαντα· ὧν μεγίστης ὄντως ἐκκλησίας καὶ πολυθρέμματος ἀρχιερεῖ καὶ ποιμένι δεῖ, καὶ ἐστὶν ἐργωδέστατον ὁμοῦ καὶ σφόδρα σπάνιον, ἐνὶ ξυλλαχεῖν· ὡσπερ ἐπ' αὐτῷ δὴ προδήλως, περὶ οὗ νῦν ὁ λόγος ἐστὶ· καὶ μῆκύνειν ὡς ἔοικεν οὐ δεῖ περαιτέρω πλὴν ὅπερ ἄνωθεν ὁ λόγος ξυνεωράμενος ἀπεφῆνατο, τοσαῦτα δὴ τὰ τε τοῦ ἀνδρὸς κατὰ Θεὸν εὐδοκιμήματα καὶ τὸ τῆς πολιτείας καὶ τοῦ βίου περιφανές, καὶ ὑπερημέ-

νον και σχεδόν ἀπαράμιλλον και τοῦ γε τῆς ὑπ' αὐτὸν ἐκκλησίας ἄσπετος αὖθις τὰ προσόντα παντοῖα καλά, ὥστε κἂν μόνον δῆτ' ἴσως κινῆσαι ταῦτα τὴν βασιλείαν μου πρὸς τὸ μεταποιηῆσαι και προβιβάσαι, τὴν τοιαύτην ὑπ' αὐτὸν ἀγιωτάτην ἐκκλησίαν, εἰς κρείττω τινὰ και ὑψηλοτέραν κατάστασιν και ἀξίαν και βαθμὸν ὑπερκείμενον. Κἂν εἰ μήπω πρότερον, ὡς εἴρηται, τοιαῦτα παραπλήσια και γεγένητο και νενόμιστο γίνεσθαι· και ταῦτ' ἴσως ἤπερ ἔφην, ἰκανῶς ἂν εἶχεν ἀφορμὴν τε δοῦναι και ὑποφῆναι, τὸν ἐν τούτοις τύπον και νόμον· ὃ δῆτα και παραπλήσια ἅττα ἴσως ἕτερα πρότερον ὡς ἔοικε και εἰργασται και τὴν ἐν τούτοις ἀρχὴν δέδωκεν· ἐπεὶ δὲ ὃ τε περὶ τούτων βασιλειος νόμος προλαβὼν ὡς ἔφην ἐπαίρει και δίδωσι και αὐτὰ δὴ ταῦθ' ἄπερ εἴρηται σφόδρα κινεῖ, σὺν Θεῷ δ' εἰρήσθω και τὸ τῆς ἡμετέρας βασιλείας φιλόκαλον, τὸ πλεῖστον ἐν τούτῳ μάλιστα συναίρεται, και ἡ περὶ τὰ κάλλιστα και θεοφιλῆ τῶν ἔργων χάριτι τοῦ Θεοῦ και προμήθεια ταύτης, συνιδεῖν τὰ δέοντα και βουλευσαι και προθυμία τε και σπουδῆ μάλα ἐνεργὸς ἐκτελέσαι τε και περάναι· ἐκ πάντων ἄρα τούτων τὸ καινίσαι τι πρὸς τὸ κρείττον και προβιβάσαι τὰ τῆς τοιαύτης ἀγιωτάτης ἐκκλησίας Μονεμβασίας, ἐδοκιμάσθη τῇ βασιλείᾳ μου· και τοίνυν φθάνει μὲν ἤδη πρότερον προθεσπίσασα και βαθμὸν τινὰ τῶν ὑψηλοτέρων ἔχειν ταύτην δὴ τὴν ἀγιωτάτην μητρόπολιν και τόπον τινὰ ἐκκλησίας ἑτέρας και τάξιν προεσβεσμένης και ὡσπερὶ παρελθούσης· οὐ μὴν ἀλλὰ και μεγίστης ἐνορίας ἐξαρχίαν τε και ἐπισκοπὰς, ἀναλόγως διαταξαμένη και προσηκόντως· ἐπεὶ δὲ αὐτὰ δὴ ταῦτα και χρυσοβούλλῳ βεβαιωθῆναι και τὸ πιστὸν λαβεῖν και ἄτρεπτον ἐζητήσατο

ὁ ἀνωτέρω εἰρημένος ἱερώτατος τῆς τοιαύτης ἀγιωτάτης ἐκκλησίας ἀρχιερεὺς, ἐτοιμῶς τε ἡ βασιλεία μου καὶ τὰ τῆς τοιαύτης αἰτήσεως προσεδέξατο καὶ πρὸς πέρας ἀγαγεῖν ἠδύοκῃσε. Καὶ τοίνυν τὸν παρόντα χρυσοβούλλον ΛΟΓΟΝ αὐτῆς ἀπολύει· δι' οὗ καὶ βούλεται σὺν Θεῷ καὶ εὐδοκεῖ καὶ θεσπίζει, τὸν τε ὡς εἴρηται νῦν προϊστάμενον ἀρχιερατικῶς τῆς τοιαύτης ἀγιωτάτης μητροπόλεως Μονεμβασίας καὶ τοὺς καθεξῆς τὸν αὐτῆς διαδεξαμένους θρόνον, ἐπαπολαύειν τῆς ἀνηκούσης τῷ τοῦ Σίδης θρόνω τιμῆς ἐν ἅπασι καθέδραις τε δηλαδὴ καὶ προελεύσεσι τε καὶ στάσεσι· γραφαῖς τε καὶ ὄλως τοῖς ἐθίμοις ἔργοις ἀρχιερατικοῖς καὶ λειτουργήμασιν ἅπασιν· Ἐξαρχόν τε καὶ εἶναι καὶ λέγεσθαι τὸν τῆς τοιαύτης ἀγιωτάτης ἐκκλησίας ἐκκλησιαστικῶς προϊστάμενον· καὶ πάσης δὴ τῆς Πελοποννήσου, καὶ τῆς ἐντεῦθεν τιμῆς προσαπολαύοντα· ἥ δὴ καὶ τοῖς ἄλλοις εἰθίσται τῶν ἱερωτάτων ἀρχιερέων τοῖς ἡξιωμένοις διαφόρων ἐξαρχεῦει θεμάτων τε καὶ χωρῶν. Ὡσαύτως δὲ πρὸς τοῖς ἄλλοις καὶ τοῦτο θεσπίζει καὶ παρακελεύεται, πάντας δηλαδὴ τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἐπισκόπους, ἐν τε φήμαις καὶ γραφαῖς, Παναγιώτατον προσαγορεύειν καὶ ὀνομάζεσθαι· αὐτὸν δὲ πάλιν ἐν τοῖς σημειώμασι καὶ γράμμασιν Ἰνδικτιῶνα ἐμφαίνειν πρὸς αὐτοὺς καὶ πρὸς πᾶσαν τὴν αὐτοῦ ἐπαρχίαν ἀνθ' ἑτέρας ὑποσημάνσεως. Ἐπεὶ δὲ ἔφθασαν προστεθῆναι πρότερον τῇ τοιαύτῃ ἀγιωτάτῃ μητροπόλει καὶ ἐπισκοπαί αὗται, ἡ τῆς Κυθουρίας, ἡ τοῦ Ἐλους, ἡ τῆς Μαΐνης, ἡ τοῦ Ρέοντος καὶ ἡ τοῦ Ζεμενοῦ, προσβεβαιοὶ μὲν προηγουμένως καὶ προσεδράζει ταύτας αὐτῇ καὶ διὰ τοῦ παρόντος χρυσοβούλλου ΛΟΓΟΥ αὐτῆς ἡ βασιλεία μου, καὶ θεσπίζει καὶ διατάττεται καὶ εἰς τὸ ἐξῆς ὑπ'

αὐτὴν εἶναι καθὼς εὐρίσκονται μέχρι καὶ ἐς τὸ νῦν. Ἔτι μὲν τοι δι' αὐτοῦ δὴ τούτου τὸ φιλότιμον προσεπαυζούσα τε ταύτη καὶ προσεπιτείνουσα εὐδοκεῖ καὶ παρακελεύεται ὑπ' αὐτὴν εἶναι καὶ ἐτέρας ἐπισκοπὰς ταύτας· ἦγον, τὴν τῆς Κορώνης, τὴν τῆς Μεθώνης καὶ τὴν τῆς Ἀνδρούσης¹, καὶ ὑποκεῖσθαι ὁμοίως καὶ ταύτας τῇ αὐτῇ ἀγιωτάτῃ ἐκκλησίᾳ τῆς Μονεμβασίας, ὡς καὶ τὰς ἄλλας, ὡς ἄρα Μητροπόλει αὐτῶν, καὶ δέχεσθαι εἰς ἀρχιερεῖς ἑαυτῶν, οὓς ἂν ὁ ἐν τῇ εἰρημένῃ ἀγιωτάτῃ Μητροπόλει εὐρισκόμενος ἀρχιερεὺς χειροτονῆσαι διακρίνοι καὶ ἐγκαταστήσαι ἐπ' αὐταῖς. Ἡ δὲ τῆς ἐπαρχίας ταύτης περίοδος, ὡς ἐν τύπῳ περιγραφικῶ, ἔχει οὕτω. Πρῶτον μὲν οὖν Ἐπίδαυρος ἀρχαία, ἡ καλουμένη Λιμηρά· μετὰ δὲ ταύτην, ἐπὶ ἐὼαν προΐοντι, ὁ Ζάραξ· προελθόντι δὲ ἀπὸ Ζάρακος παρὰ τὴν θάλατταν, πόλισμά τι ἡ Κυπαρισσία²· εἶτα ναὸς τοῦ ἀγίου Λεωνίδου· μετὰ δὲ τὸ τοῦ ἀγίου θεῖον τέμενος, τὸ καλούμενον Ἄστρος· ἐπαναδάντι δὲ κώμη ἡ καλουμένη Καστάνιτσα, μετὰ δὲ ταύτην ἀπέρχεται εἰς ἐτέραν κώμην λεγόμενα Ζίντζινα· εἶτα εἰς ναὸν τῶν ἀγίων Ἀναργύρων· ἔπειτα εἰς τὰς ἄλλως τὰς ἀρχαίας καὶ εἰς τὸ Ξηρὸν Φρέαρ· μεθ' ὃ κατέρχεται εἰς ναὸν τοῦ ἀγίου Εὐθυμίου· εἶθ' οὕτως εἰς τὴν σεβασμίαν μονὴν τὴν εἰς ὄνομα τιμωμένην τοῦ ἀγίου Γεωργίου, καὶ ἐπικεκλημένην τοῦ Λυκοβούου· ἀπὸ δὲ ταύτης τῆς σεβασμίας μονῆς διέρχεται διὰ τοῦ πεδίου καὶ κατάγεται εἰς τὴν ἀπέναντι θείαν μονὴν τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου, τὴν εἰς ὄνομα τιμωμένην καὶ αὐτὴν τῆς Ἐλε-

¹ Σημ. Ἀνδρούσα ὠνομάζετο κατὰ τὸν μεσαῖωνα πόλις τις παρὰ τὴν Καρδαμύλην τῆς Λακωνίας, ἧ αὐτὴ ἡ Καρδαμύλη.

² Σήμερον ὠνομάζεται τὸ πόλισμα τοῦτο Κυπαρισσιον.

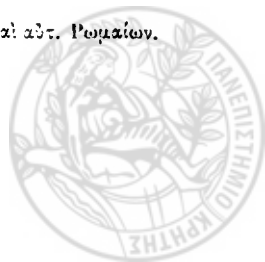

ούσης, οὖσαν πλησίον τῆς κόμης τοῦ Ἄρκασᾶ· εἶτα ἀπέρχεται εἰς ἕτεραν κόμην ὀνομαζομένην πρὸς τοῖς ποσὶ τοῦ ὄρους τοῦ Ταυγέτου· ἐντεῦθεν ἀνέρχεται εἰς τὴν τούτου κορυφὴν, ἔνθα ἦν καὶ εὐκτήριον τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ, ἐπικεκλημένον Πενταδάκτυλον· καὶ πάλιν κατέρχεται κατὰ δεξιὸν εἰς εὐκτήριον ἕτερον τοῦ αὐτοῦ προφήτου Ἡλιοῦ, ὃ ἐπίκειται πρὸς τῷ τέλει τῆς κοιλάδος καὶ φάραγγός τινος σκληρᾶς καὶ δυσβάτου, ἐν ᾧ καὶ ὕδωρ ρεῖ· μετὰ τὸ εἰρημένον εὐκτήριον αὖθις κατὰ δεξιὸν μέρος τῷ καταβαίνοντί εἰσι ταῦτα τὰ λεχθησόμενα χωρία τε καὶ πολίσματα· Δυρράχιον πόλις ἀρχαία οὕτω καλουμένη· μετὰ δὲ ταύτην κατέρχεται εἰς τὸν σωρὸν τῆς ὀνομαζομένης Γραβός· εἶτα διέρχεται τῆς βασιλικῆς ὁδοῦ, καὶ καταντᾷ εἰς τοὺς Χοιρολάχκους· ἔπειτα ἀνέρχεται εἰς τὴν Βουλκάνου, καὶ διέρχεται εἰς τὸ βουνὸν τὴν λεγομένην Ὀπὴν· εἶθ' οὕτως εἰς τὸ ὄρος τὸ Ὀρθιον, καὶ κατέρχεται εἰς τὴν Πύλον τὸν καλούμενον Ἄβαρῖνον, ἐν ᾧ καὶ λιμὴν μέγας. Πάντα ταῦτα καὶ ὅσα οἱ εἰρημένοι τόποι πρὸς τὰ νότια μέρη περικυκλοῦσι καὶ διορίζουσιν, οὗτός ἐστιν, ὡς εἴρηται, ὃ τῆς ἐπαρχίας περιοδικὸς τύπος, ὡς ἐν συνόψει, τῆς ἀγιωτάτης Μητροπόλεως Μονεμβασίας, ἄνευ τῶν δύο ἐπισκοπῶν τῆς Κυθουρίας καὶ τῆς Ζεμενάς. Πλὴν εἰ καὶ ἀρτίως εὐρίσκονται τινες τῶν εἰρημένων ἀγιωτάτων ἐπισκοπῶν εἰς τὸ μέρος τῶν Λατίνων, ἀλλ' οὖν καὶ νῦν καὶ ὀπηνίκα Θεὸς εὐδοκήσειεν ἐπανελθεῖν καὶ ἀνασωθῆναι αὖθις ταύτας εἰς τὸ μέρος τῆς βασιλείας, ὑπὸ τὴν τοιαύτην ἔσονται ἀγιωτάτην μητρόπολιν Μονεμβασίας, ἐπ' ἀδείας τε ἔξει μετὰ τοῦ ἀνήκοντος ἀρχιερεῦσι δικαίου ὃ ταύτης δὴ προϊστάμενος χειροτονεῖν ἐπισκόπους ἐν αὐταῖς, ὡς καὶ ἐν

ταῖς δηλωθείσαις ἐτέραις ἐπίσκοπαῖς. Οὕτω γὰρ δὴ περὶ τούτων καὶ δεδοκίμακεν ἡ βασιλεία μου, καὶ διὰ τῆς δεδομένης αὐτῇ χάριτι τοῦ Χριστοῦ περὶ τῶν τοιούτων ἐνόμου καὶ θείας ὄντως ἀδείας τε καὶ ἐξουσίας παρεκελεύσατο, προηγουμένως μὲν δηλαδὴ, ὡς εἴρηται, τὸν τόπον ἔχειν τῆς προεσθεσμένης καὶ πρὸ χρόνων ἀπολομένης ἐκκλησίας τῆς Σίδης τὸν ταύτης δὴ τῆς ἀγιωτάτης Μητροπόλεως Μονεμβασίας ἀρχιερατικῶς προϊστάμενον, καὶ τῆς τῷ τοιούτῳ θρόνῳ ἀνηκούσης, ὡς δεδήλωται, πάντη τε καὶ πάσης καὶ διὰ πάντων ἀπολαύειν τιμῆς, ἔτι γε μὴν καὶ ἐξαρχεύειν ἀπάσης τῆς Πελοποννήσου, ἧ ἄρα δὴ καὶ τοῦτο δεδήλωται· πρὸς δ' ἄρα τούτῳ καὶ ὑπ' αὐτὸν ἔχειν καὶ τὰς ἀνωτέρω διαληφθείσας ἐπίσκοπας, ἃς τε δηλαδὴ πρότερον ὑποτεταγμένας εἶχε καὶ ἃς νῦν ἐπιλοίπους προσεκύρωσεν ἡ βασιλεία μου καὶ κατ' ὄνομα πᾶσαι δεδήλωνται. Εἰς γὰρ δὴ τὴν περὶ τούτων ἀπάντων βεβαίωσιν, ἀσφάλειάν τε καὶ διανομὴν ἄτρεπτον, ὥστε διὰ παντός ἀμεταποιήτως οὕτως στέργειν καὶ μὴ κατὰ βραχὺ μετατραπῆναι καὶ μεταβολὴν ἠντιναοῦν ἐπ' αὐτοῖς συμβῆναι, καὶ ὁ παρῶν Χρυσύβουλλος ΛΟΓΟΣ τῆς βασιλείας μου ἐπεβραβεύθη καὶ ἐπεχορηγήθη τῷ νῦν ἱερωτάτῳ Μητροπολίτῃ τῆς τοιαύτης ἀγιωτάτης ἐκκλησίας Μονεμβασίας, ὑπερτίμῳ καὶ Ἐξάρχῳ πάσης Πελοποννήσου καὶ τὸν τόπον ἔχοντι τοῦ Σίδης, ἀλλὰ δὴ καὶ τοῖς μετ' αὐτὸν διαδεξιμένοις τὸν αὐτὸν θρόνον· ἀπολυθεὶς κατὰ μῆνα Ἰούνιον τῆς ἐνισταμένης Ἰνδικτιῶνος τοῦ ἐξακισχιλιοστοῦ ὀκτακοσιοστοῦ ἔτους, ἐν ᾧ καὶ τὸ Ἡμέτερον εὐσεβὲς καὶ θεοπρόβλητον ὑπεσημῆνατο Κράτος.

ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ ἐν Χρ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτ. Ρωμαίων.

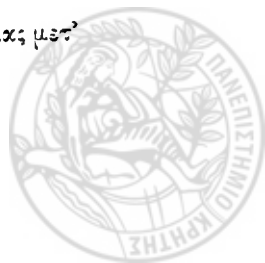
Ὡς παρατηρεῖ πᾶς τις, ἀναγνοὺς τὸν ἀνωτέρω Χρυσόβουλλον λόγον, τὰ παρορμηθέντα τὸν Αὐτοκράτορα Ἀνδρόνικον αἴτια πρὸς ἀπονομὴν τοιαύτης τιμῆς τῇ Μονεμβασίᾳ εἶσι

1) αἱ χάριτες τοῦ ἄστου, «καὶ γὰρ δὴ τὰ τε ἄλλα κοσμεῖ τὸ ἄστου — λέγει — καὶ θέσεως εὐκαιρίας καὶ πρὸς ἀσφάλειαν ἐρμηνότης καὶ πλῆθος μάλιστα οἰκητόρων, καὶ πολυολβίᾳ καὶ πολιτείας εὐγένεια, καὶ τεχνῶν ἀσκήσεις καὶ ἀγορᾶς δαψίλεια πάντων πᾶσα, εὐεμπορώτατόν τε εἰ δὴ τι καὶ ἄλλο μάλιστα πρὸς ἅπαντα πλοῦν καὶ θαλάσσης ἅπαντα μέρη καὶ θέσεως εὐ ἔχον. Καὶ τοίνυν πολὺ τὸ τῶν οἰκούντων ἐνταῦθα ἱκανόπλοον καὶ θαλαττουργόν, ρωμακλαιότης τε καὶ φρόνημα δραστηκόν τε καὶ ἔμπρακτον, καὶ, τὸ κάλλιστον τῶν ἄλλων μάλιστα, ἢ πρὸς τὴν βασιλείαν μου ἐνεργός τε καὶ ἄτρεπτος πατάπασιν εἴνοια, καὶ ἢ πρὸς τὸ γένος ἀναφορὰ τε καὶ κοινωρία, πάντων ἀνάλωτος καιρῶν τε καὶ πραγμάτων, εὖ τε καὶ ἄλλως ἐχόντων ἐν πολλοῖς ἤδη τῶν προλαβόντων χρόνων τὴν πεῖραν δοῦσα, καὶ τὸ πιστὸν καθάπαξ ἄπειστον ἐγγυωμένη».

2) αἱ πολλαὶ καὶ μεγάλαι ἀρεταὶ τοῦ Μητροπολίτου Μονεμβασιάς Νικολάου, «οἷον ἢ τῆς ἀγάπης πρὸς ἅπαντας ἐλευθεριότης, τὸ ἀόργητον θαυμάσιον οἷον, τὸ φίλοικτόν, ἢ τῆς ψυχῆς γαλήνη,» καὶ τόσαι ἄλλα.

Περὶ τὸν νομίζω νὰ προσθέσω πλείονας ἐξηγήσεις καὶ διασαφήσεις ἐπὶ τοῦ ἤδη παρατεθέντος Χρυσόβουλλου, ἀφοῦ τοῦτο, φίλε ὀμιλητὰ, κεῖται ὑπ' ὄψιν σου. Τοῦτο δὲ μόνον κρίνω ἄξιον ἀπαρκετικότητος σημειώσεως ὅτι παρέχεται τῷ Μητροπολίτῃ Μονεμβασιάς ἢ ἀδεικ ἵνα «ὅταν γράφῃ εἰς τοὺς ὑπ' αὐτὸν ἐπι» σκόπους καὶ πρὸς πᾶσαν τὴν ἐπαρχίαν ἀντιπάσης ἄλλης «ὑποσημαίνσεως ὑπογράφῃ Ἰνδικτιῶνα». Τὸ ὑποσημαίνειν δὲ Ἰνδικτιῶνα ἦν τεκμηρίον μεγάλῃς ἰσχύος, διότι μόνον οἱ Αὐτοκράτορες ἢ ἄλλοι ἡγεμόνες ἐγράφοντο τούτῳ.

Εὐρέθη ἐσχάτως ἐν τινι ἀρχαίῳ πύργῳ τῆς Λακωνίας μετ'

ἄλλων πολλῶν χειρογράφων ἢ παρὰ πόδας παρκαθιθεμένη αὐτόγραφος ἐπὶ ἀρίστης μεμβράνης ἐπιστολὴ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου πρὸς τὸν ἐν Μονεμβασίᾳ Σεβαστιανὸν Ἀλέξιον, ὑπὸ χρονολογίαν 3 Μαρτίου 1320. — Οἱ κτήτορες τοῦ πύργου, ἐν ᾧ ἀνευρέθησαν τὰ ἔγγραφα, λέγουσιν ὅτι οἱ πρόγονοι αὐτῶν ἀπὸ χρόνου μακροῦ μετόκησαν ἐκεῖ ἐκ Μονεμβασίας, συναποφέροντες μεθ' ἑαυτῶν καὶ τὰ ἔγγραφα ἐκεῖνα.

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, ἀνέκδοτος οὔσα, τὸ πρῶτον ἤδη δημοσιεύεται. Φέρε ἴδωμεν πρῶτον τί περιέχει, ἵνα μετὰ ταῦτα εἴπωμεν περὶ αὐτῆς δύο λέξεις. Ἴδου αὕτη:

ΔΥΝΑΜΕΙ ΘΕΟΥ ΚΑΙ ΙΗΣΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ.

ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΧΡΙΣΤΙΑΝΩΝ.

Σεβαστιανὲ Ἀλέξιε, παρήγορε τῶν ἀποφράδων ἡμερῶν τῆς ἐξορίας μου, ὁ οἶκός σου ἐπερίθαλψέ με ἐν Μονεμβασίᾳ.

Κἀγὼ ὁ Ἀνδρόνικος ἐπιφορτίζω σε, Σεβαστιανὲ Ἀλέξιε, παρὰ λατίνοις καὶ Βωδουίνον Καπουτσίνον, ἐπιφορτίζω σε τὴν φροντίδα τῆς Βασιλικῆς μου ἀξίας, πρῶτου παλατινοῦ Συμβούλου καὶ μεγάλου Καντσαλαρίου. Δέχθητι τὸ ἰδιόχειρόν μου καὶ τὰ ὀρισθέντα μοι.

Διετάχθη παρ' ἐμοῦ τοῦ Ἀνδρονίκου ἡ τάξις τῆς ἀξίας σας ἐν τῷ Βασιλικῷ μοι οἴκῳ

ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ Ο ΒΑΣΙΛΕΥΣ

Ἔτει τῷ σωτηρίῳ Μαρτίου γ'.

Α.
Τ.
Κ'.

Καὶ ἀπὸ τῆς ἐξορίας
τῆς βασιλείας μου
ἔτει Α'.

Ἐγένετο ἐν Κωνσταντινουπόλει.

(Όπισθόγραφον)

Ἀνδρόνικος.

Ὁ Μονογμάννης καὶ Σοφιανὸς σᾶς κομίζουσι τὸ αὐτόχειρόν μου καὶ τὰ σταλέντα μοι· πρὸς τὸν Σεβαστιανὸν μου Ἀλέξιον ράβδον, διὰ δὲ τὴν σύζυγόν σας ζώνην δίκυκλον χρυσῆν ὁ υἱὸς σας Φιλάρετος ξιφίδιον, καὶ ἡ κόρη σας Θεοδώρα δικτυλίδιον εὐγενοῦς λίθου χρυσῆς κατασκευῆς καὶ φέρον τὰ σήματα τῆς βασιλείας μου.

Δέχθητι ταῦτα παρὰ τῷ Ἀνδρονίκῳ τῷ Βασιλεῖ σου ὅπως τὸν ἐνθυμῆσαι, Σεβαστιανέ.

ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΣ

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη πέμπεται παρὰ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου πρὸς τὸν ἐν Μονεμβασίᾳ εὐπατριδῆν, ὡς ἐστὶν εἰκάσαι, Σεβαστιανὸν Ἀλέξιον, ὅστις περιεποιήθη αὐτὸν κατὰ τὰς ἀπορράδας ἡμέρας τῆς ἐξορίας αὐτοῦ.

Ἀναφορικῶς πρὸς τὰ περὶ ἐξορίας τοῦ Αὐτοκράτορος τούτου καὶ περὶ δικιμονῆς αὐτοῦ ἐν Μονεμβασίᾳ σημειοῦμεν τὰ ἑξῆς.

Ὁ ἐν Μονεμβασίᾳ μέχρι καὶ σήμερον σωζόμενος ὅλως ἀκέραιος καὶ καινουργῆς Νάος, περὶ οὗ ἔσται ἡμῖν λόγος ἐν τοῖς κατωτέρω, μεγαλοπρεπέστατος ὄντως μετὰ τῶν ὄλων τῶν κατὰ τὴν ἀνατολὴν Ναῶν, ἀνηγέρθη ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου, ὡς βεβαίως μαρτυρεῖται ὑπάρχει δ' ἐν αὐτῷ, πλὴν τῶν ἄλλων ἱερῶν θέσεων, καὶ θέσις (θρόνος) ἰδιαιτέρως διὰ τὸν Αὐτοκράτορα, καὶ τοιαύτη ἐπίσης διὰ τὴν Αὐτοκράτειρον.

Ἰσχυρὰ ἐπιτόπιος παρὰ πόσιν, φερομένη ἀνά τὰ στόματα πάντων, ὑποστηρίζει ὅτι κατόκησεν ἐν Μονεμβασίᾳ ἐξοριστός ὁ Ἀνδρόνικος ἐπὶ τινα καιρόν. Καὶ οἱ κάτοικοι δὲ τῶν πέριξ κομποπόλεων καὶ χωρίων προτεπονομάζουσιν ἔτι καὶ νῦν τοὺς κατοίκους τῆς Μονεμβασίαις Ἀνδρονίκους.

Ἄλλὰ ταῦτα, καί τοι, ὡς φαίνονται, μὴ ἀμοιροῦντα βασιμότητός τινος, οὐδόλως συμβιβάζονται — τοῦλάχιστον κατὰ τὸ ἐξαγόμενον τῆς ἐμῆς ἱστορικῆς μελέτης — πρὸς τὴν ἱστορικὴν ἀλήθειαν· διότι ὁ Αὐτοκράτωρ Ἀνδρόνικος ὁ πρεσβύτερος οὐδέποτε (διότι οὐδαμῶθεν μαρτυρεῖται) κατέλιπε τὴν ἔδραν αὐτοῦ, ἐπ' οὐδεμιᾷ αἰτίᾳ, πρὸ τοῦ 1328, ὅτε παρέλαβε τὴν βασιλείαν ὁ ἐγγονὸς αὐτοῦ Ἀνδρόνικος ὁ νεώτερος. Πῶς λοιπὸν εὐρέθη ἐκεῖνος ἐν Μονεμβασίᾳ τῷ 1319; ἢ διατὶ γράφει ἄς πρῶην ἐξόριστος τῷ 1320; καὶ μὲν ἐξεβλήθη τοῦ θρόνου τῷ 1328 ὑπὸ τοῦ ἐγγονοῦ Ἀνδρονίκου, ἀλλ' οὐδεὶς τῶν Βυζαντινῶν χρονολογῶν ἀναφέρει ὅτι κατῆλθεν οὗτος εἰς Μονεμβασίαν, πολλῶ δ' ἤττον ὅτι μετὰ ταῦτα ἀνέλαβε τὴν ἀρχὴν, ὥστε νὰ διορίξῃ, κατὰ τὸ κείμενον τῆς ἐπιστολῆς, « Παλατίνους Συμβούλους καὶ μεγάλους Καντσίλαριους », ἢ ν' ἀπονέμῃ δῶρα, « φέροντα τὰ σύμβολα τῆς Βασιλείας του »· ὁ δ' ἡμέτερος σφοδρὸς καθηγητὴς κύριος Κωνσταντῖνος Παπαρηγόπουλος ἀναφέρει ἐπὶ τοῦ προκειμένου (Ἰστ. τ. Ἑλλ. Ἔθνος τ. Β' σ. 215) ὅτι ὁ νεώτερος Ἀνδρόνικος λόγους τε καὶ ἔργους περιεποιήθη τὸν πεσόντα βασιλέα· « Ἄλλ' οἱ ἄλλοι — προσεπάγει — ἀρχαῖοι αὐτοῦ πολέμιοι δὲν ἔπαυσαν ταπεινοῦντες αὐτὸν καὶ περιφρονοῦντες, μέχρις οὗ λαβὼν τὸ μοναχικὸν σχῆμα, ἀπέθανε τῇ 13 Φεβρουαρίου 1332, τετραετίαν περίπου ἀφ' ἧς ἀπέβλασε τὴν ἀρχὴν. » Ὡστε περὶ Μονεμβασίας οὐδεὶς λόγος.

Κατὰ τ' ἀνωτέρω λοιπὸν ἡ ἐπιστολὴ αὕτη, ἣν εἶδον ἰδίως ὁμμασι καὶ ἐξέλαβον, κατὰ τὴν κρίσιν μου, ὡς γνησίαν, φαίνεται ὡς μὴ τοιαύτη. Περιττὴ κατ' ἀκολουθίαν θ' ἀπέδρανε καὶ ἡ δημοσίευσίς αὐτῆς ἐνταῦθα, ἀν μὴ ἐνόμιζον ἐγὼ ὅτι διὰ τῆς ἐκδόσεως αὐτῆς δίδω ἴσως ἀφετηρίζω εἰς τοὺς ἱστορικοὺς ἡμῶν, πρὸς ἔρευναν καὶ ἐξακριβώσιν ὑπολανθανούσης τυχόν τινος ἱστορικῆς ἀληθείας, ἣτις διαφεύγει τὰς ἐμὰς ἀσθενεῖς δυνάμεις.

Ὁ δικαθεζόμενος, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, τὸν πρεσβύτερον Ἀν-

δρόνικον, Ἄνδρόνικος ὁ Γ' ἢ νέος, ἐξέδωκε καὶ οὗτος Χρυσό-
 βουλλον Λόγον, δι' οὗ ἀπονέμει ἔτι πλείονα προνόμια τοῖς Μο-
 νεμβασιώταις, ὅσα ἀριθμοῦνται ἐν τῷ κειμένῳ αὐτοῦ. — Τὸν
 δεύτερον τοῦτον Χρυσόβουλλον Λόγον δημοσιεύω ὡς σχεδὸν ἀνέκ-
 δοτον, διότι φέρεται μὲν τετυπωμένος ἐν τῷ «Χρονικῷ Γεωρ-
 γίου Φραντζῆ τοῦ Πρωτοβεστιαρίου,»¹, ἀλλ' ὡς ἐκ τῆς λίαν
 περιωρισμένης κυκλοφορίας τῶν τοιούτων συγγραμμάτων, κα-
 θίσταται ἄγνωστος τοῖς πλείστοις. — Τὴν ἐν τῷ βιβλίῳ αὐτοῦ
 καταχώρισιν τοῦ ἐγγράφου τούτου συνοδεύει ὁ Φραντζῆς διὰ
 τῶν ἐπομένων λόγων. «Πάντα τὰ ἔχνη τοῦ πάππου ἐπακολου-
 »θῶν καὶ βεβαιῶνων ὁ Βασιλεὺς καὶ Αὐτοκράτωρ ὁ νέος Ἄνδρό-
 »νικος, τὸ κἀτωθεν χρυσόβουλλον τῇ αὐτῇ πολιτείᾳ ἐχαρίσα-
 »το, ἀνανεῶνων καὶ βεβαιῶνων τὰ παλαιὰ, καὶ ἐκ νέου καὶ-
 »πὸς τούτοις καὶ τῇ ἀγίᾳ ἐκκλησίᾳ ἐφιλοδώρησε. Καὶ ταῦτα
 »πάντα μὲν ἐγὼ ἐν σεκρέτῳ τῷ βασιλικῷ εἶδον, καὶ πολλὰ-
 »κις ἀνέγνωκα· τὸ δὲ παρὸν χρυσόβουλλον εἰς χεῖράς μοι μετὰ
 »τὴν αἰχμαλωσίαν ἔτυχον ἔχειν. Τανῦν δὲ, ὡς προεῖπον, κα-
 »λῶς μοὶ ἐφάνη ἐν τῷ ἡμετέρῳ βιβλίῳ καὶ ταῦτα εὐρίσκεισθαι,
 »ἵνα τὰς εὐεργεσίας γινώσκωμεν, ἃς αἱ Μονεμβασιῶται εἶχον
 »πρὸς τῶν Βασιλέων διὰ τὰς καλοκἀγαθίας καὶ ἀρετὰς αὐ-
 »τῶν, ἵνα οὐκ εἰς λήθην διὰ τὸν χρόνον γενήσωνται, ὅπως καὶ
 »οἱ ἀκροαταὶ καὶ ἔσπεροι μιμηταὶ καὶ ζηλωταὶ καλῶν ἔργων
 »ἔσωνται.»

Παρατηρῶ ἐπὶ τοῦ Χρυσόβουλλου τούτου ὅτι φέρει ἐσφαλ-
 μένην χρονολογίαν, διότι ἐνῶ γνωρίζομεν ὅτι Ἄνδρόνικος ὁ
 νέος ἀνέβη τὸν θρόνον τῷ 1328, τὸ ἐγγράφον τοῦτο χρονολο-
 γεῖται ἀπὸ τοῦ 1317.

1 Ὁ Γεώργιος Φραντζῆς, γενόμενος ἀκόλουθος τοῦ τελευταίου Αὐτοκρά-
 τος τῶν Ἑλλήνων Κωνσταντίνου, ἔγραψεν ἱστορίαν τῆς Κωνσταντινουπό-
 λεως ἀπὸ τοῦ 1195 μέχρι τῆς ἀλώσεως αὐτῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων, ἧς καὶ
 αὐτόπτης ἐγένετο, καὶ τῶν μετ' αὐτὴν μέχρι τοῦ 1478. Τὸ σύγγραμμά του
 ἐπιγράφεται: «Χρονικὸν Γ. Φραντζῆ».

Ἔχει δὲ οὕτω·

ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΥ ΤΟΥ ΝΕΩΤΕΡΟΥ

ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΟΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΕΩΣ

ΧΡΥΣΟΒΟΥΛΛΟΣ ΛΟΓΟΣ

ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΩΤΑΣ

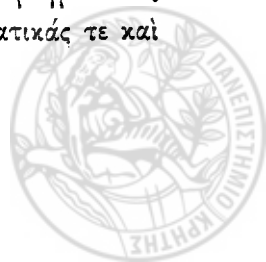
Ἐπεὶ οἱ Μονεμβασιῶται οἷ τε ἀπὸ τῆς θεοσώστου πό-
λεως Μονεμβασίας καὶ ἀπὸ τῶν Πηγῶν εὐρισκόμενοι καὶ
κατοικοῦντες ἀρτίως εἰς τε τὴν θεοδόξαστον καὶ θεοφύλα-
κτον καὶ θεομεγάλυτον Κωνσταντινούπολιν, ἀλλὰ δὴ καὶ
εἰς ἄλλας πόλεις καὶ χώρας τῆς βασιλείας μου, εἰσὶν ἀπο-
τεταγμένοι διὰ χρυσοβούλλων καὶ προσταγμάτων τῶν
ἁγίων καὶ ἀοιδίμων καὶ μακαρίων μου αὐθέντων καὶ βα-
σιλέων, τοῦτε πατρὸς καὶ πάππου καὶ προσπάππου τῆς
βασιλείας μου, ἵνα ἐφ' αἷς ἂν ποιῶσι πραγματείας εἰς τὴν
θεοδόξαστον Κωνσταντινούπολιν, τὴν Σηλυμβρίαν, τὴν
Ἡρακλείαν, τὸ Ῥοδόστον, τὴν Καλλιούπολιν καὶ τὰς ἄλλας
τῆς Μακεδονίας καὶ δίδωσι χάριν κομερκίου εἰς ποσότητα
νομισμάτων ἑκατὸν νομίσματα δύο· εἰς δὲ τοὺς λοιποὺς
πάντας τόπους καὶ χώρας καὶ σκάλας τῆς βασιλείας μου
διαμένωσιν ἀνώτεροι ἀπαιτήσεως κομερκίου παντελῶς
διατηρῶνται δὲ καὶ ἔνθα ἂν εὐρίσκωνται καὶ κατοικῶσιν
ἀνενόγητοι καὶ ἀπὸ πασῶν ἄλλων δόσεων καὶ ἀπαιτή-
σεων, παρεκάλεσαν δὲ ἵνα τύχωσι καὶ ἐκ νέου εὐεργεσίας
παρὰ τῆς βασιλείας μου δι' ἣν ἔχει αὐτῇ τῇ χάριτι, τοῦ
ἔφρουν καὶ ὀρεξίν εὐεργετεῖν πάντας τοὺς εἰς αὐτὴν ἀνα-
φερομένους πιστοὺς καὶ εὐνοπολήπτους, προστάσσει καὶ διο-
ρίζεται ἤδη ἡ βασιλεία μου, ἀπολύουσα τὸν παρόντα Χρυ-

σόβουλλον ΛΟΓΟΝ αὐτοῖς· ἵνα πάντες οἱ Μονεμβασιῶται, οἱ τε ἐν τῇ θεοσώσῳ πόλει Μονεμβασίας κατοικοῦντες· ἀλλὰ δὴ καὶ ἐκ τῶν Πηγῶν καὶ ὅπου ἄρα εὐρίσκωνται καὶ κατοικῶσιν εἰς τε τὴν θεοδόξαστον Κωνσταντινούπολιν ἢ τε καὶ ἀλλαχοῦ, ἀπολαύωσι μὲν τῆς, ἣν εἶχον οἱ ἀπὸ τῶν Πηγῶν ῥηθέντες Μονεμβασιῶται, κατεπέκεινα δὲ τῆς τοιαύτης ἐξουσίας εὐεργετεῖ ἡ βασιλεία μου αὐτοὺς κοινῶς ἅλους τοὺς Μονεμβασιώτας, τοὺς τε ἐκ τῶν Πηγῶν καὶ τοὺς ἐκ Μονεμβασίας, ἵνα ἐφ' αἷς ἂν ποιῶσι πραγματείας δίδωσιν εἰς τὸ κομέριον τῆς θεοδοξάστου Κωνσταντινουπόλεως ὑπὲρ ἐκβολῆς ἀγορᾶς ἐτέρας πραγματείας ποιότητος νομισμάτων ἑκατὸν νόμισμα ἓν· εἴτε δηλονότι διὰ σίτου ἐν τῷ προφορίῳ καὶ ἀλλαχοῦ ἔνθα βούλωνται εἴτε διὰ οἴνου ἐὰν ἐξ οἴας δῆποτε χώρας διακομίσωσι τούτοις ἢ διὰ προσφαγίων παστῶν ἢ τομαρίων ἢ πετζίων ἢ πανίου ἢ λινοκόκκου ἢ τζοχαρικῆς ἢ τετραπόδων ἢ ἐτέρων εἰδῶν ὧν ἂν βούλωνται, μηδὲν παρὰ μηδενὸς κωλυόμενοι ἐν ταῖς διαπράξεσι τῶν τοιούτων πραγματειῶν αὐτῶν, ἢ καθελκόμενοι εἰς ἀπαιτήσεις καμπανιστικοῦ, μεσιτικοῦ, ζυγιστικοῦ, μετρητικοῦ, πηχιατικοῦ, γομαριατικοῦ, ὄψωνίου, σκαλιατικοῦ, βιγλιατικοῦ, δεκατείας, ἀλιευτικῆς τετραμοιρίας ξυλαγύρου, ὄρειμῆς τῆς ἐνιαδος ὡς τὰς εἰς αὐτὴν περὶ αὐτοὺς ἀπάσας σκάλας, ἀλλὰ δὴ καστροκτισίας, κατεργοκτισίας, μαγειρίας, ἀντιναύλου, ἐξωπρασίας, κοσμιατικοῦ, καπηλιατικοῦ, μηχανιατικοῦ, ἐργαστηριακοῦ, μεταξιοτικοῦ, τῆς ἀπαιτήσεως τοῦ πανίου τοῦ ἐν τῷ φόρῳ πωλουμένου· ἔτι δὲ καὶ τοῦ κεφαλαίου τοῦ σιτηρίου τοῦ εἰσαποταχθέντος ἀπαιτεῖσθαι ἀπὸ τῶν καρabiῶν ἢ ἐτέρου τινὸς κεφαλαίου τῶν νῦν ἐνερ-

γομένων ἢ καὶ εἰς τὸ ἐξῆς μελλόντων ἐπινοηθήσεται, ἀλλὰ διατηρῶνται ἀπάντων τούτων ἀνενόχλητοι καὶ ἀδιάσειστοι παντελῶς· ὡσαύτως οὐδὲ οἱ πωλοῦντες πρὸς αὐτοὺς ἢ ἐξωνούμενοι ἀπὸ τῶν πραγματειῶν αὐτῶν εἴτε ζῶα εἰσιν, εἴτε γεννηματικά εἶδη, ἢ καὶ ἄλλο τι ἢ ἐν τῇ θεοδοξάστῃ Κωνσταντινουπόλει, ἢ ἐν ἑτέροις τόποις τῆς βασιλείας, ἀπαιτοῦντες χάριν κομερκίου, ἔνεκεν δηλονότι τῆς δεφευδέσεως τῶν τοιούτων Μονεμβασιωτῶν. Ἔσται δὲ καὶ ὅταν διακομίζωσι διὰ καραβίων τὰς τούτων πραγματείας, εἴτε ἀπὸ τῆς ἄνω θαλάσσης εἴτε ἀπὸ τῆς θεομεγαλύντου Κωνσταντινουπόλεως κόλπων, εἴτε σῖτος εἴη εἴτε οἶνος, ἥτε ἕτερόν τι εἶδος, ἰσάζονται μὲν οἱ δηλωθέντες Μονεμβασιῶται ἐν τῷ κομερκίῳ τῆς θεοφυλάκτου Κωνσταντινουπόλεως, καὶ ἵνα διδῶσιν ὅσον ἀνωτέρω διορίζεται ἡ βασιλεία μου. Οἱ δὲ ἔχοντες τὰ καράβια διαμένωσιν ἀνενόχλητοι χάριν τῶν τοιούτων πραγματειῶν αὐτῶν· μήτε τετραμοιρίαν, ἢ ἄλλην ἀπαίτησίν τινα, χάριν τῆς τοιούτων ἐξουσίας παρά τινος ἀπαιτούμενοι· ἐὰν δὲ διέρχωνται μετὰ πραγματειῶν αὐτῶν, ἢ ἀπὸ δύσεως εἰς ἀνατολήν, ἢ ἀπὸ ἀνατολῆς εἰς δύσιν ἢ ἀπὸ μέρους τῆς Ζαγοράς διαβιβάζοντες ζῶα ἢ ἄλλο τι εἴτε εἰς τὴν Σωζόπολιν, ἢ εἰς τὴν Ἀγαθόπολιν, ἢ εἰς τὴν Μηδείαν καὶ τὰς ἄλλας χώρας τῆς βασιλείας μου, ὀφείλωσι διατηρεῖσθαι ἀνενόχλητοι καὶ ἀδιάσειστοι παντελῶς ἀπὸ τε τῆς ἀπαίτησεως καὶ τοῦ κομερκίου, τοῦ διαβατικοῦ καὶ τοῦ ποριατικοῦ παρά τε τῶν κατὰ καιροὺς εὕρισκομένων εἰς κεφαλὴν τῶν εἰρημένων κάστρων, καὶ παρά τῶν ἐκεῖσε τὰ δημόσια διενεργούντων ἐφ' αἷς δεῖν ποιῶσι πραγματείας ἐν ἑτέροις τόποις τῆς βασιλείας μου γεννηματικάς τε καὶ

λοιπὰς, εἴτε κατὰ τὴν ἀνατολὴν, εἴτε κατὰ δύσιν, εἴτε ἐν νήσοις, εἴτε καθ' ἥπειρον, ἐν τε κάστροις καὶ πανηγύρεσιν, εἴτε ἐν ἄλλοις τόποις· ἐτι δὲ καὶ εἰς τὰς τῆς Πελοποννήσου ἀπάσας χώρας καὶ κάστρα τῆς βασιλείας μου γινωσκομένας πανηγύρεις, ὀφείλωσι διατηρεῖσθαι μὲν καὶ ἀπὸ τῶν κεφαλαίων πάντων ἀνώτεροι, διατηρεῖσθαι δὲ καὶ παντελῶς ἀνενόχλητοι καὶ χάριν δόσεως κομερκίου, μηδὲ ἔνεκεν ποριατικοῦ διδόντες τὸ τυχόν, ὅθεν ὀφείλωσι διατηρεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν τοιαύτην ἀνενόκλησιν καὶ δεφένδουσιν· εἰς τε τὸ κομέρκιον τῆς θεομεγαλύτου Κωνσταντινουπόλεως, καὶ οἱ εἰς τὰς ἄλλας πάσας σκάλας καὶ χώρας καὶ κάστρα τῆς βασιλείας μου ἐνοχοποιούμενοι κατὰ καιροῦς· ἀλλὰ δὴ καὶ πάντες ὅσοι ἐπικρατῶσι κτήματα, ἢ ζευγολάτια, ἢ κάστρα ὀρισμῶ τῆς βασιλείας μου, ἦτε τῆς περιπολήτου μου αὐγούστης εἰσὶν οὗτοι, εἴτε τοῦ ἐρασμιωτάτου υἱοῦ τῆς βασιλείας μου βασιλέως, εἴτε τῶν προσμενῶν ἀρχόντων τῆς βασιλείας μου, καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχόντων καὶ ἀρχοντοπούλων αὐτῆς, οὐδὲ αὐτοὶ ὀφείλωσι χάριν μαγειρίας ἢ ὀψωνίου, ἢ ἄλλου τινὸς ζητήματος ἀπαιτεῖν τι ἐξ αὐτῶν ἢ ἄλλο τι ἐπάγειν αὐτοῖς ἐπιτίμιον καὶ ἐπιβλαβὲς ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ οἱ κατὰ καιρὸν μέλλοντες ἔχειν τὴν ἐποχὴν τῆς Θεοδοξάστου Κωνσταντινουπόλεως ἀφέζονται τελείως τοῦ ἐπάγειν ἐπειρίαν αὐτοῖς καὶ ἀπαίτησιν τὴν τυχούσαν ἢ ὀψωνίου ἢ μαγειρίας, ἢ συγκαταλέγειν αὐτοὺς τοῖς λοιποῖς ἐποίκοις ταύτης· ἐπὶ τὰς κατὰ καιροῦς γινομένας κοινωφελεῖς ἴσως χρειᾶς συγκροτήσεσιν, ἢ ἰδίως ὅλως ἀπαιτῶν τούτοις τῆς τοιαύτης συγκροτήσεως ἔνεκα, ἀλλ' οὐδὲ εἰς ἄς ἔχωσιν οὗτοι ὑποθέσεις ἢ μετ' ἀλλήλων, ἢ μεθ' ἐτέρων τινῶν κριθήσονται

παρ' αὐτῶν, ἀλλ' ἐν τῷ σεκρέτῳ τῆς βασιλείας μου. Τῇ γοῦν ἰσχύϊ καὶ δυνάμει τοῦ παρόντος Χρυσοβούλλου Λόγου τῆς βασιλείας μου τὰ κατὰ μέρος περὶ αὐτῆς διορίζεται, ἀπολαύσῃσι ταύτης κατὰ τὸν ἴσον καὶ ὅμοιον τρόπον καὶ οἱ ἐξ ὀσφύος παῖδες καὶ ἀπόγονοι τούτων, μέχρι ἂν ᾗ τοῦ γένους αὐτῶν διαρκῶς ἢ σειρά· εἰς γὰρ τὴν περὶ τούτων ἀπάντων βεβαίωσιν ἀσφαλείας, ἐγένετο καὶ ἐπεβραβεύθη καὶ ἐπεχορηγήθη αὐτοῖς καὶ ὁ παρὼν Χρυσόβουλλος Λόγος τῆς βασιλείας μου ἀπολυθεὶς κατὰ μῆνα Νοέμβριον τῆς ἐνισταμένης Ἰνδικτιῶνος ιε'. ἔτους στωκε ἐν ᾧ καὶ τὸ ἡμέτερον εὐσεβὲς καὶ Θεοπρόβλητον ὑπεσημῆνατο κράτος.

ΑΝΔΡΟΝΙΚΟΞ

Ἐν ΧϞ τῷ Θεῷ πιστὸς βασιλεὺς Αὐτοκράτωρ Ρωμαίων.

Δούκας Ἀγγέλως Κομητῆς ὁ Παλαιολόγος.

Ἐκ τούτων πάντων εἰκάζομεν ὁποῖα τις ᾗν περὶ τοὺς χρόνους τούτους ἢ ἐν τῇ Βυζαντινῇ αὐτοκρατορίᾳ θέσις τῆς Μονεμβασίας, καὶ ὁποῖα ἢ ὑπόληψις τῶν Μονεμβασιωτῶν παρὰ τοῖς Αὐτοκράτορσιν ὄντως περιφανῆς καὶ ἀξιοζήλευτος.

Οὐδεμία δ' ὑπολείπεται ἀμφισβησιὰ ὅτι τοιαῦτα αὐτοκρατορικὰ θεσπίσματα, οἷά εἰσι τ' ἀνωτέρω παραθεθειμένα, ἐξεδόθησαν πολλὰ ὑπὲρ τῆς Μονεμβασίας δυστυχῶς μὴ περιωθέντα, εἴτε καὶ μῆπω ἀνακαλυφθέντα. Ἰδίως πολλὰ ἐκ τούτων ἀπωλέσθησαν κατὰ τοὺς μεταξὺ Τούρκων καὶ Ἐνετῶν πολέμους περὶ κατοχῆς τῆς Μονεμβασίας, εἴτε καὶ μετενήχθησαν εἰς διαφόρους βιβλιοθήκας τῆς Ἐνετικῆς δημοκρατίας.

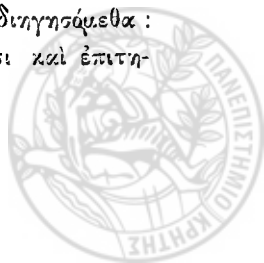
Ἐπὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἔτυχον ἡγεμονεύοντες ἐν Πελοποννήσῳ οἱ δύο ἀδελφοὶ τοῦ μάρτυρος Αὐτοκράτορος ἡμῶν Κωνσταντίνου, Δημήτριος καὶ Θωμᾶς, ὁ μὲν ἑδρεύων ἐν Ἀρκαδίᾳ ὁ δ' ἐν Πάτραις· ὅτε δὲ ὁ κατακτητῆς

Μωάμεθ κατεπλημύρει ὄλην τὴν Ἑλληνικὴν αὐτοκρατορίαν, ἔφθασε δὲ καὶ εἰς Πελοπόννησον, εὔρε τοὺς ἀδελφοὺς τούτους ἐν διχοστασίᾳ καὶ ὠπλισμένους κατ' ἀλλήλων. Τῷ 1440 «φθάσαντος τοῦ Μωάμεθ ἐν Σπάρτῃ, κατῆλθεν αὐτοθελῶς ὁ Δημήτριος καὶ ἐδουλώθη αὐτῷ!» οὐδ' ἔσχε τὴν γενναϊότητα, διὰ τὸ κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Θωμᾶ πάθος, νὰ μιμηθῇ τὸν Αὐτοκράτορα ἀδελφόν, ὅστις ἔπεσεν, ἀλλὰ δὲν ἔκυψεν εἰς τοὺς Τούρκους. Ὑποχείριον τότε ἔχων ὁ Μωάμεθ τὸν Δημήτριον ἐζήτησε τὴν θυγατέρα αὐτοῦ εἰς γάμον, λέγων πρὸς αὐτὸν, κατὰ τὴν διήγησιν τοῦ Φραντζῆ: «ὦ Δέσποτα, ἐπεὶ οὕτω »συνέβη σοι τὰ πράγματα, τὸν τόπον τοῦτον ἄρχεσθαι ὑπὸ »σοῦ ἀδύνατον· ὁμως ἐπεὶ πατέρα σε ἐστήσαμεν ἔχειν, καὶ »τὸ κοράσιόν σου λαθεῖν ἡμᾶς εἰς γυναῖκα, τὸν τόπον τοῦτον »δοῦς ἡμῖν, σὺ δὲ καὶ τὸ κοράσιόν σου ἔλθετε σὺν ἡμῖν, καὶ »χαρίσομεν ὑμῖν ἕτερον τόπον πρὸς σιτηρέσιον ὑμῶν καὶ ζώαρ- »κειαν». Ἐκεῖνος δὲ καὶ ἀκουσίως ἔστερξεν εἰς ταῦτα. Ὁ Μωάμεθ λοιπὸν, συνεννοηθεὶς περὶ τῶν τοῦ γάμου καὶ ἄλλων τιῶν ὑποθέσεων μετὰ τοῦ Δημητρίου, «ἐξάπέστειλε—κατὰ τὸν αὐ- »τὸν χρονογράφον—ἀρχοντάς τινας Τούρκους καὶ Χριστιανούς ἐν »τῇ Μομεμβασίᾳ, ἵνα τὴν σύζυγον καὶ βασιλίτισσαν καὶ τὴν »τούτου θυγατέρα καὶ Ἀμῆρῖσσαν λάβωσιν, (ἐκεῖσε γὰρ αὗται »ὑπῆρχον διὰ τὸ ἰσχυρὸν καὶ ἀδύνατον εἶναι τὸ φρούριον) »ἀλλὰ δὴ καὶ τὸ φρούριον παραδώσωσιν· ὧν τὸ μὲν ἐγένετο, »ἦγον διὰ τὰς γυναῖκας, ἐξῆλθον γὰρ αὗται καὶ παρεγένοντο »ἐκουσίως ἔνθα ἦσαν ὅ τε Ἀμῆρᾶς καὶ ὁ δεσπότης (ἡγεμὼν) »Δημήτριος. Τὸ δὲ λαθεῖν τὸ ἄστυ οἱ Μομεμβασιωῖται οὐκ »ἠνέσχοντο. Ὡς πάντοτε ἐκπαλαὶ ἦσαν τὰ αὐτῶν κατορθώ- »ματα ἄξια διηγήσεως, οὕτω καὶ τότε ἐκ νέου ἐποίησαν· ὁμοίως »καὶ ὡς ἡγεμονεύων ἐκεῖσε εὐρίσκετο ὁ Μανουὴλ Παλαιολό- »γος, συνκινῶν ταῖς καλαῖς γνώμας τῶν πολιτῶν. Οὐκ ἤθελον »λοιπὸν ἀκοῦσαι ὡς τὴν πατρίδα εἰς χεῖρας τῶν ἀσεβῶν παρα- »δώσωσιν, ἀλλὰ τοὺς ἀποσταθθέντας ἀρχοντάς τοῦ δεσπότη

»καὶ τοῦ Ἀμηρᾶ καὶ τοὺς συνελθόντας αὐτοῖς ἑτέροισι στρα-
 »τιώταις τοῦ λαβεῖν τὸ φρούριον κακῶς ἀπεδιώξαν, καὶ ταύ-
 »την τὴν ἀπολογίαν αὐτοῖς ἔδωσαν: «Εἶπατε ταῦτα τῷ Ἀμη-
 »ρᾶ, ὅτι πᾶν ἄστυ καὶ φρούριον, κτισθὲν μετὰ τῆς μηχανῆς
 »καὶ τέχνης ἀνθρωπίνης καὶ διορθωθὲν καὶ ἀσφαλισθὲν, πά-
 »ντι μὲν οἱ ἄνθρωποι οἱ ἐντὸς αὐτοῦ ἐξουσίαν ἔχουσιν. Ἡ
 »ὕδὲ ἡμετέρα πατρὶς καὶ χώρα οὐχ οὕτως ὑπάρχει, ἀλλ' ἡ
 »φύσις αὐτῇ ἐπιλοδώρησε, καὶ ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς τοῦ τόπου
 »κρημενότητος τῆν ἀσφάλειαν ἔχει. Καὶ ὅταν θέλησις καὶ
 »βουλή ἐστί τῷ Κυρίῳ ἄνωθεν, τὸ θέλημα αὐτοῦ γίνεται
 »καὶ οὐ δύναμεθα ἀντιλέγειν, ὅτι καὶ οἷς βούλεται χαρί-
 »σεται· ἡμεῖς δὲ οὐδεμίαν ἐξουσίαν ἔχομεν τὰ παρὰ Θεοῦ
 »κτισθέντα ὀρίζεσθαι καὶ χαρίζεσθαι.» Ἀπαγγελομένης οὖν τῆς
 »τοιαύτης ἀπολογίας τῷ Ἀμηρᾶ, καὶ ἀκούσας ἐκεῖνος ἐθαύ-
 »μασε. καὶ τοὺς Μονεμβασιώτας πλεῖστα ὡς φρόνιμος ἐπαίνε-
 »σε. Κρατήσαντες οὖν τὸ ἄστυ, δεδώκασι αὐτὸ τῷ δεσπότῃ
 »κυρίῳ Θωμᾶ καὶ αὐτὸς τάχα τῷ Πάπῃ· διὸ οὐκ ἐγκαταλεί-
 »ψαμεν τὸ εἰπεῖν, ἐπεὶ ἔδοξέ μοι διηγηθῆναι τὰ, ὅσας τιμὰς
 »τε καὶ προνόμια μεγάλα διὰ τὴν τοῦ ἄστεως καλλονὴν καὶ
 »τῶν πολιτῶν ἀρετὰς οἱ βασιλεῖς κατὰ διαδοχὴν τὴν ἁγίαν
 »Ἐκκλησίαν αὐτῶν καὶ αὐτοὺς τοὺς παλίτας τοὺς τοῦ περιω-
 »νήμου φρουρίου ἐτίμησαν καὶ δωρεὰς μεγίστας ἐδωρήσαντο
 »αὐτοῖς. Καὶ τοῦ μὲν ἄστεως τὸ ὄνομα ὄντως τὴν κλήσιν εἶ-
 »χεν, ὅτι τοῖς βουλομένοις εἰσελθεῖν ἀληθῶς μίαν παρέχει τὴν
 »εἴσοδον· καὶ οὐ μετὰ μηχανῆς καὶ τέχνης ἀνθρωπίνης, ἀλλ'
 »αὐτὴ ἡ φύσις τὸ ἄστυ ἐστόλισε καὶ ἀδύνατον ἦν εὑρεθῆναι
 »κατὰ πᾶσαν τὴν ὑψηλίον ἕτερον φρούριον τοιούτως ἀδιείσι-
 »στον καὶ ἀπολέμητον καὶ ἀνενόχλητον ἐκ πάσης μηχανῆς
 »παλεμικῆς, ὡς τοῦτο εὑρεθῆναι ἀδύνατον. Καὶ τὰ μὲν τοῦ
 »ἄστεως βραχεολόγως εἰρήκαμεν· τῶν δὲ ἀρχόντων καὶ πολι-
 »τῶν καὶ τοῦ δήμου τὰς ἀρετὰς καὶ ἀνδρείας διηγησόμεθα·
 »Τὰ ἐν γῆ καὶ ἐν θαλάσῃ εἰς πάντα ἀγαθὰ εἰσι καὶ ἐπιτη-

»δειότατοι· ἐν τῇ θαλάσῃ μὲν ἱκανόπλοοί τε καὶ θαλαττουρ-
»γοὶ καὶ νῆες ἐμπορικὰς πλεῖστας ἔχοντες· καὶ κυβερνῆται
»καὶ ναύκληροι ἄριστοι, οὐ μόνον ἐν ταῖς ναυσὶν αὐτῶν, ἀλλὰ
»καὶ ἐπὶ τὸν στόλον τὸν βασιλικὸν κυβερνῆται οὐκ ὀλίγοι ἐξ
»αὐτῶν εἰσίν. Ἐν δὲ τῇ χέρσῳ ὁμοίως ἐν τῷ ἱππεύειν καὶ
»ἀκοντίζειν στρατιῶται ἀγαθώτατοι καὶ πεζοὶ ἀνδρικώτατοι
»καὶ δοκιμώτατοι· οἱ δὲ ἄρχοντες αὐτῶν πάλιν συνετοὶ καὶ
»ἔντιμοι καὶ σοφοί, ξενίζοντες τοὺς τυχόντας καὶ παραμυθοῦν-
»τες καὶ πρὸ πάντων τὴν πίστιν καὶ εὐνοίαν ἐφύλαττον ἔκ-
»παλαι καὶ ἕως τοῦ νῦν εἰς Θεὸν καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν Ῥωμαίων.
»Διὰ ταύτας μὲν τὰς τοιαύτας χάριτας καὶ ἀρετὰς καὶ εἰς
»τοὺς βασιλεῖς εὐνοίαν καὶ πίστιν ἐν διαφόροις καιροῖς διαφό-
»ρως οἱ κρατοῦντες ἀναγκτὲς ἐτίμησαν, καὶ εἰς μεγάλα προνό-
»μια τὴν ἀγίαν ἐκκλησίαν αὐτῶν ἀνεβίβασαν.»

Καὶ ταῦτα μὲν ὁ Φραγκτῆς· ἡμεῖς δὲ πρὶν ἢ μεταπηδήσω-
μεν ἀπὸ τῶν χρόνων τούτων εἰς τὸν ΙΗ' αἰῶνα, παραλείποντες,
κατὰ τὴν προδιαγραφεῖσαν ἀνάγκην, τὰ ἐν τῷ μεταξύ συμ-
βάντα, ρίπτουμεν ἐν βλέμμα ἐπὶ τῆς φιλολογικῆς ἐπόψεως τῆς
Μονεμβασίας καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς κατὰ τὸν ΙΣ' καὶ ΙΖ'
αἰῶνα.

Κατὰ τὸ πρῶτον ἡμῖς τῆς ΙΣ' ἑκατονταετηρίδος (1500—
1544, καθόσον ἐξάγεται ἐκ τῶν συγγραμμάτων αὐτοῦ,) φαί-
νεται ἐπὶ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ θρόνου τῆς Μονεμβασίας καθή-
μενος ἀνὴρ μουσοτραφῆς καὶ λόγιος, ἐγκρατῆς τῆς ἀρχαίας
ἡμῶν γλώσσης. Οὕτω δὲ κρίνει τις αὐτὸν ἐκ τῶν σωζομένων
φιλολογικῶν αὐτοῦ ἔργων, περὶ ὧν ποιούμεαι ἐνταῦθα λόγον.
Τυχαίως περιῆλθεν εἰς χεῖράς μου βιβλίχριον ἐπιγραφόμενον

ΑΠΟΦΘΕΓΜΑΤΑ

ΦΙΛΟΣΟΦΩΝ ΚΑΙ ΣΤΡΑΤΗΓΩΝ ΡΗΤΩΡΩΝ ΤΕ ΚΑΙ ΠΟΙΗΤΩΝ

συλλεγέντα παρὰ

ΑΡΣΕΝΙΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑΣ

αφ'.

εἶναι δὲ τοῦτο ἔντυπον, κατὰ τὰ πρῶτα δοκίμια τῆς τυπογραφίας. Ἡ ἐπ' αὐτοῦ χρονολογία τοῦ 1510 εἶναι χειρόγραφος πιθανόν λοιπὸν νὰ ἐτυπώθη καὶ κατὰ τινα ἔτη πρότερον. Ἡ συλλογὴ αὕτη τῶν «ἀποφθεγμάτων» εἶναι πλουσία καὶ εὐάρεστος ἅτε γενομένη μετὰ πολυχρονίους ἀγῶνας καὶ μόχθους, καὶ οἶονεὶ δέσμη τις «ἐκ λογικῶν ἀνθέων, κρίνων, ρόδων καὶ ναρκίσσων» μυροβολεῖ. Μετὰ τὴν προμετωπίδα ἐπὶ τῆς πρώτης σελίδος ἀπαντᾶται ἡ παρὰ πόδας ἐπιστολὴ τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Μονεμβασίας πρὸς τοῦ Πάπαν Λέοντα Γ'. Νομίζων ὅτι τὸ παρ' ἐμοὶ ἀντίτυπον τοῦ βιβλίου τούτου εἶναι ἂν οὐχὶ μοναδικόν, σπανιώτατον ὅμως, κρίνω ἀναγκαῖον νὰ δημοσιεύσω ἐνταῦθα, ὡς ἐν οἰκείῳ τόπῳ, τὴν μνημονευθεῖσαν ἐπιστολὴν, ἵνα σωθῆ ἀπὸ τῆς ἀδδ'ηφαγίας τοῦ χρόνου· εἶναι δὲ ἄλλως περίεργος διὰ τὸ ὕφος καὶ τὰς ἐν αὐτῇ ιδέας. Ἴδου αὕτη :

Τῷ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤῷ ΚΑΙ ΜΑΚΑΡΙΩΤΑΤῷ

ΠΑΤΡΙ ΚΑΙ ΚΥΡΙῷ ΗΜΕΤΕΡῷ, ΚΥΡΙῷ ΛΕΟΝΤΙ ΔΕΚΑΤῷ,

Τῆς ἀγίας τοῦ Θεοῦ Ρωμαϊκῆς καὶ Καθολικῆς
ἐκκλησίας ἄκρω Ἀρχιερεῖ,

ΑΡΣΕΝΙΟΣ Ο ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ

Ἐν Κυρίῳ χαίρειν.

Ὁ μὲν Σωφρονίσκου Σωκράτης, ἐρωτηθεὶς, Παραγιώτατε Δέσποτα, «τίος χάριν οὐ συγγράφει, πολλῶν ἐν τούτῳ καταβαλλομένων φροντίδα ; — Ἐπειδὴ ὁρῶ, εἶπε τὰ χαρτία πολὺ τῶν γραφισομένων γε τιμιώτερα.» Ταῦτὸ τοῦτο πυθόμενος καὶ ὁ Πραξαγόρου Θεόκριτος, ὅτι «ὡς μὲν βούλομαι οὐ δύναμαι, ὡς δὲ δύναμαι οὐ βούλομαι», ἀπεκρίνατο ὅπου δ' ἐκεῖνῳ τῷ σοφῷ ἄνδρι τοῦ συγγράφειν ἡμελησάτην, ταῖν προειρημέναιν αἰτίαιν ἕτεκα, σχολῆ γ' ἂν ἔγωγε τῶν λόγου

ἄξιόν τι συγγράψαιμι. Ὅθεν εἰκότως πρὸς τὸν δευτέρον ἀπειλὸν γε πλοῦν, ἀποτυχὼν τῆς πρώτης ἐφέσεως· συλλεξάμενος γὰρ πολλὰς τῶν παλαιῶν ἐκείνων βίβλους ἀνδρῶν, ἐν μέσῳ τούτων ἐμαντὸν ἴδρυσαι· καὶ ὡς περ ἐν πολυανθεῖ λειμῶνι γενόμενος, ἄλλο τι ἐξ ἄλλου δρεψάμενος τῶν λογικῶν ἀνθέων ἐκείνων, ἀντὶ κρίτων, ρόδων τε καὶ ναρκίσσων, θημῶνάς τινας γρωμῶν, ἀποσθεγμάτων τε καὶ ἵποθηκῶν ἀρεστίβασα, ἐκ τούτων δ' αὖθις τ' ἀποσθέγματ' ἀνελεξάμην καὶ τῶν ἀποσθεγξαμένων κατὰ στοιχείου ἐνέταξα τὰ ὀνόματα, Ἀριστοτέλους καὶ Ἀλεξάνδρου τῆς χοροστασίας τούτων προερχόντων λαχόντων γε· ὁ μὲν γὰρ τῶν φιλοσόφων, ὁ δὲ τῶν στρατηγῶν, ὡς τοῖς πλείστοις δοκεῖ, τὰ πρωτεῖα φέρουσι. Δῶρόν τι θεῖον οἶμαι ταῦτι, Μαχαριώτατε Δέσποτα, καὶ οἶόν τι ἀναψυχὴν τοῖς σπουδάζουσιν ἔσεσθαι· παιδεύειν γὰρ ἠθῶν καὶ παθῶν ἐπαυρόθωσι καὶ τῶν πρακτικῶν ἵποθήκας πυκνάς καὶ τὸ δριμύ καὶ δάκρον μετὰ τοῦ ἠθοῦτος περιέχουσιν. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἱκανὰ πρὸς τούτοις ἀρέσεως καὶ χαριεντισμάτων παρέξειν ἐκείνοις τὰς ἀφορμάς· δεῖ δὲ πολλὰκις καὶ ἀρέσεως τοῖς σπουδάζουσιν· αἱ γὰρ ἀρέσεις παρασκευαστικαὶ πόρων εἰσί, κατὰ Δίωνα· καὶ τόξον καὶ λύρα καὶ ἄνθρωπος ἀκμάζει δι' ἀναπαύσεως, ἢν τοῖς σπουδαίοις χρηγήσειν ἐπαγγέλλονται τ' ἀποσθέγματα, οἱ [σπουδαῖοι] τὰς θεωρητικὰς ἀναγνώσεις ἐστ' ὅτε μὴ δυνάμενοι φέρειν ἐκλύονται καὶ τὴν περὶ αὐτὰς σπουδὴν ἀπορρίπτουσιν.

Ἄλλ' ἐπειδὴ νόμος ἐστὶν ἡμῖν, ἀρωθεν κρατήσας, ἀπαρχὰς κομίζειν Θεῷ, ἰδοὺ καὶ αὐτὸς, τῷ νόμῳ ἐπίμενος, ἀπάχομαι σοι μετὰ Θεοῦ, τῷ παραρίστῳ ἀρχιποιέμενι καὶ πρωτίστῳ πάντων ἀρχόντων γε τῶν ὑφ' ἡλίον, τῶν τῆς ἐμῆς ἀνθέων ἰωνιάς, τὸν γεωργὸν ἐκείνον μιμούμενος, δες παρίοντι πάλαι τῷ βασιλεῖ τῶν Περσῶν, τὴν στοργὴν οὐκ ἔχων ἄλλως ἐνδείξασθαι τῆς ἡμετέρας, ὕδατι εὐλίγῳ Ἰωγασσῆσας αὐ-

τόν, οὕτως ἐκείνῳ γυμναῖς ἐκόμιξε ταῖς χερσίν. "Ἄλλως δ' οὐκ ἔχων οὐδ' αὐτός τόν τῆς καρδίας ἐνθελίξασθαι πόθον, τῷ μικρῷ τούτῳ βιβλίῳ τρόπον ἕτερον ὄλην αὐτήν ἐντιθεῖς, κομίζω σοι τήν ψυχὴν, τῷ τρισκαίδεκάτῳ τῶν Ἀποστόλων, τῷ ἀκριβεστάτῳ κανόνι τῆς ἀρετῆς, τῷ ἐμψύχῳ τῶν καλῶν νόμῳ, τῷ τῶν λόγων εἰκότως προσηθουμένῳ, ὃν ἐπ' ἀνακτῆσει τοῦ ἡμετέρου γένους καὶ τῆς φωτῆς, ἦν μετὰ τῆς ἀρχῆς ἐς ὄνομα βαρβάρους μόνην ἀποκεκριμένην ἀπεβαλόμεθα, ὃ καθ' ἡμᾶς ἐξήνεγκε χρόνος οὐκ ἴστω τιρὶ συσχεθεῖς. Αἱ μὲν οὖν ἀπαρχαὶ καὶ τὸ δῶρον ὅσον πρὸς τὴν ἀξίαν λιτόν· ἀλλ' οὖν οὐκ ἀτιμαστόν γε. Εἰ γὰρ οἱ τὰ μεγάλα διὰ χειρὸς ἔχοντες μεγάλας ὀφείλουσι φέρειν τὰς δωρεάς, οὐδ' οἱ μετὰ μικρῶν ἤχοντες ἐκβάλλεσθαι δίκαιοι, μέχρις ἂν ἡ γνώμη τούτοις ἢ δαφνιῆς ἕλωσ ἀλλὰ δέξαιο, Μακαριώτατε Κύριε, καὶ τῶν ταλαιπώρων Ἑλλήνων ἐκλαθέσθαι σε μὴ ποτε γένοιτο! μηδὲ βιάσκαρον οὕτω χρόνον κατὰ τῆς τῶν λόγων τύχης ῥῆῃται ποτε, δυνάμενον πορησῆ τι καὶ παραγομῶση χειρὶ τὰ τῆς σῆς γνώμης ὄπλα παρασύρειν ἐς λήθην, μηδὲ τὸ τῆς σῆς δεξιῆς ἀφαιρεῖσθαι πλουσιοπάροχον.

Ἄλλ' εἶς μακροῖς τοῖς αἰῶσι συμπαρακτείνων τὸ ζῆν, ἴν' εἶς καὶ κοινῇ τοῖς ἅπασιν κοινὸν καὶ δημόσιον ὄφελος, καὶ τοῖς λόγοις ἐν μέρει τοῖς ζωογόνους πέμπων ἀκτίνας καὶ τὸ ζῆν αὐτοῖς ἀεὶ χαριζόμενος.

"Ἐρρωσο σὺν πάσῃ ἐν Θεῷ εὐτυχία.

Ἐν ἐτέρῳ βιβλίῳ, οὐχ ἤττον σπανίῳ, σωζομένῳ ἐν τῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ φιλομουσίου ἱατροῦ κυρίου Ἰ. Πύργου, εὔρον καταχωρισμένην καὶ τὴν κατωτέρω ἐπιστολὴν τοῦ αὐτοῦ ἀρχιεπισκόπου Μονεμβασίας Ἀρσενίου πρὸς τὸν διάδοχον τοῦ Πάππα Λέοντος Γ', τὸν Πάππαν Παῦλον Γ'. Τὸ βιβλίον τοῦτο ἐπιγράφεται:

ΕΧΟΛΙΑ ΤΩΝ ΠΑΝΥ ΔΟΚΙΜΩΝ
ΕΙΣ ΕΠΤΑ ΤΡΑΓΩΔΙΑΣ ΤΟΥ ΕΥΡΙΠΙΔΟΥ,

*Συλλεγέντα ἐκ διαφόρων παλαιῶν βιβλίων
καὶ συναρμολογηθέντα*

παρὰ

• ΑΡΣΕΝΙΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑΣ

καὶ ἐξεδόθη τῷ 1544 ἐν Βασιλείᾳ (τῆς Ἑλβετίας). Ἡ ἔκδοσις καὶ δευτέρου βιβλίου, ἴσως δὲ καὶ πλείονων, ὡς ὑπαινίττεται, ἅπερ δὲν ἐσώθησαν μέχρις ἡμῶν. ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ, κατ' ἐκείνην μάλιστα τὴν ἐποχὴν, ἐν ᾗ, ὡς ἔφθην εἰπὼν, ἡ τυπογραφία ἦν δυσπρόσιτος, ἡ ταιαύτη, λέγω, ἔκδοσις τεκμηριοῖ ὅτι πολλὴν εἶχε τὴν φιλομουσίαν καὶ φιλοπατρίαν ὁ Ἀρσένιος, ὥστε ἐκ Μονεμβασίας νὰ πέμπῃ πρὸς τύπωσιν εἰς τὴν Ἑλβετίαν τοὺς καρπούς τῶν πολυετῶν καὶ μεγάλων μόχθων αὐτοῦ.

Ἡ δευτέρα αὕτη ἐπιστολή, ἦν δημοσιεύω διὰ τὸν αὐτὸν λόγον, τὸν κίνδυνον παντελοῦς ἐξαφανίσεως, εἶναι περιεργότερα καὶ ἀξιολογώτερα τῆς προηγουμένης, διότι ἐν ταύτῃ περιγράφονται μὲν ζωηρῶς αἱ ὑπὸ τοὺς Ἑνετοὺς ταλαιπωρίαὶ τοῦ γένους τῶν Ἑλλήνων, ἐξαιτεῖται δὲ ἡ ἀρρωγὴ τοῦ Πάπα ὑπὲρ αὐτῶν. Καὶ ἵνα ταύτης ἐπιτύγῃ ὁ Ἀρσένιος, σπεύδει νὰ ὁμολογήσῃ ὑποταγὴν καὶ ἀφοσίωσιν εἰς τὴν καθολικὴν ἐκκλησίαν, λέγων: «οὐ καὶ [ἡμεῖς] αὐτοὶ τῇ ἱεροκρίᾳ ἐκκλησίᾳ » τῆς Ρώμης διατελοῦμεν πειθήνιοι; οὐ σὲ, τὸν μέγαν ἀρχιερεῖα καὶ ποιμένα, πατέρα καὶ διδάσκαλον οἰκουμενικὸν ὁμολογοῦμέν τε καὶ ἀνακηρύττομεν;» καὶ, ἐν τῷ δικαιώματι τῆς ταιαύτης τῶν Ἑλλήνων θέσεως παρὰ τῷ Πάπᾳ, νὰ παραπονεθῇ πως διὰ τί νὰ μὴ προσληφθῶσιν εἰς τὰς τάξεις τῶν Καρθηνῶν εἰς ἡ δὺο Ἑλληνες. Περὶ τῶν ἐπαίνων καὶ τῶν ἐγκωμίων τοῦ Πάπα οὐδὲν προστίθημι πλέον, διότι ὁ κἀιδι-

μος Ἀρσένιος φαίνεται λίαν ἀφειδῆς εἰς τὴν ἀπονομὴν αὐτῶν εἰς τὸν ὑπέρτατον ἀληθῶς βαθμόν. Προσφωνεῖ δὲ τὴν βίβλον «ὡς δῶρον ὀπτήριον τῇ αὐτοῦ Μακκριότητι» μακρόθεν, κωλυόμενος αὐτὸς ὑπὸ δύο ἐξωλεστᾶτων θηρίων, τῆς ποδάγρας καὶ τῆς πενίας, νὰ μεταβῇ αὐτοπροσώπως εἰς Ρώμην καὶ περιπτυχθῇ τοὺς ἱερουργούς πόδας τοῦ Πάπα.

Ἄλλὰ νομίζω περιττὴν πᾶσαν ἄλλην παρατήρησιν, ὅτε τὸ κείμενον παρατίθεται, τοῦτο μόνον κρίνων ἀναγκαῖον ἰδιαιτέρας σημειώσεως, ὅτι οὐδόλως εἶναι κατακριτέος ὁ Ἀρσένιος διὰ τὴν τοιαύτην πρὸς τὸν Πάπαν ταπεινώσιν του, διότι βιαζόμενος ὑπὸ τῶν δεινῶν περιστάσεων τοῦ Γένους ἔγραφεν οὕτως. "Ἄλλοθεν δὲ πληροφοροῦμεθα ὅτι πολὺ ὑπὲρ τῆς βελτιώσεως τῆς τύχης τῶν Ἑλλήνων εἰργάζετο καὶ τοὺς ἰσχυροὺς τῆς Εὐρώπης ἐπεσκέπτετο, ἵνα ἐπιτύχῃ τινὸς συνδρομῆς.

Ἴδου τέλος ἡ ἐπιστολή:

Τῷ ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΤῷ ΚΑΙ ΜΑΚΑΡΙΩΤΑΤῷ

ΠΑΤΡΙ ΚΑΙ ΚΥΡΙῷ ΗΜΕΤΕΡῷ, ΚΥΡΙῷ ΠΑΥΛῷ ΤΡΙΤῷ

Τῆς ἀγίας τοῦ Θεοῦ Ρωμαϊκῆς καὶ Καθολικῆς ἐκκλησίας
ἄκρω Ἀρχιερεῖ,

ΑΡΣΕΝΙΟΣ Ο ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑΣ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ

Ἐν Κυρίῳ χαίρειν πάντοτε.

Εἰ καὶ πρὶν περιττῶς, Μακαριώτατε Πάτερ, τὸ τῶν Ἑλλήνων γένος ἐξετελίξων καὶ ταλανίξων ἐτόλχανον, ὑποπεσὸν ἤδη μυρίοις χρεμῶσιν ἀνιαιοῖς, ἀλλὰ τόγε νῦν ἔχον αὐτὸ εὐδαιμον ἡγήμαι καὶ μακαριστόν, ἅτε δὴ σὲ ἀρχιερεῖα μέγαν ἐναγχος κληρωσάμενον, κλεινόν τε καὶ ἀξιάγαστον, καὶ τὰ τῶν Ἑλλήνων ἐκ σπαργάνων τὸ δὴ λεγόμενον θαυμάζοντά τε καὶ ἐκθειάζοντά, καὶ τοῖς ἐκείνων προστετηγότα

καὶ προσηρτημένον μαθήμασιν, ὅθεν καὶ πρὸ τοῦ λόγου τῷ
χαίρει κροτῶ καὶ μεθ' ἠδονῆς ὑψόθι μετεωρίζομαι καὶ συνε-
παίρομαι σοὶ τῷ ἐπίβαντι τῆς ἄκρας ἀρχῆς, ἐπ' ἀγαθῷ κοινῷ
τοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς πληρώματος, καὶ ἰδίᾳ τοῦ γένους ἡμῶν,
ὁρῶ γὰρ αὐτὸ διὰ σοῦ, ὅσον τάχος εὐδαιμονήσῃ, καὶ τοὺς
λόγους αὐθις εἰς ἐπίδοσιν ἤξοντας. Τίς οὖν τοιαῦτα θεώμε-
νος, οὐ σκιρτήσει; τίς οὐ χαιρήσει καὶ οὐ σωφρόνως χρεύσει
καὶ μέγιστον τὸν ἱακχον ἕσεται; Νῦν πᾶσα πόλις τῇ Ρώμῃ
συνήδεται· νῦν πᾶς τις συντίθησι τὰ ἐγκώμια, καὶ σοὶ μεγα-
ληφῶρος τοὺς ὕμνους ἀναφωνεῖ, καὶ πάνδημον εὐτρεπίζει
τὸν θρίαμβον. Νῦν δέον γενόμενα καὶ αὐτὸς, μὴ σιγῇ πα-
ρελθεῖν τὰ γε μὴ σιγῆς ἄξια, ἀλλὰ τι τῶν πρὸς τὴν σὴν
εὐφημίαν ἠκόστων διεξελεθεῖν κατὰ δέταμιν· ἐπεὶ γε καὶ εἰ
παρήσαν Ὀρφεῖς καὶ Μουσαῖοι, Ὀμηροὶ τε καὶ Πίνδαροι,
οὐδὲ πρὸς πολλοστημόριόν τι τῶν σῶν εὐφημιῶν ἠδενήθησαν
ἐφικέσθαι τὸ σῆμα. Ἀρχτέον τοίνυν μοι κατὰ δέταμιν,
ἐπεὶ οὐχ οἶόν τε εἰπεῖν κατ' ἔφρασιν τε καὶ βούλησιν.

Σὺ μὲν, Παραγιώτατε Πάτερ, ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων. . . .
διὰ τὸ τοῦ λόγου τὴν Ὀμηρικὴν πραγματείαν καὶ τὴν Ἀρι-
στοτελέου σοφίαν, οὐ μόνον ὄση περὶ τὰ φυσικὰ, καὶ ὄση περὶ
συνλογισμοὺς καταγίνεται. ἀλλὰ παντοίαν καὶ πᾶσαν τὴν
ἐκείνων παιδείαν ἀποξάμενος ἔτυχε· καὶ τοῦτό μοι Φλω-
ρεντία καὶ αὐτὴ Ρώμη συμμαρτυρήσεται· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ
ὡς πρὸς τὰ βάθη τῆς θεολογίας αὐτῆς καταδὸς, κακῆ ἔλαιον
οὐκ ὀλίγον καταναλώσας, ἀνένυψας φέρων τὰ πρῶτα τῶν ἐν
θεολογίᾳ καταβαλόντων πολλὴν φροντίδα τε καὶ σπουδὴν,
τῶν τοι καὶ ἀρετῆς πᾶν εἶδος καταρωθῶς, ἀπασῶν ὀρη-
τήριον γέγονας, καὶ μετὰ περιουσίας ὅτι πολλῆς, ἐπαινετοῦ
παντὸς καὶ σωτηριώδους ἐφθασας ἐπὶ τὸ ἀκρότατον. Ἐπαι-
νετοὶ μὲν καὶ οἱ πρὸ σοῦ ἀρχιερατεύσαντες, καὶ ὕμνων ἐπά-
ξιοι καὶ εὐφημιῶν· σὺ δὲ ὁ τοῦ Παύλου συνώνυμός τε ὁμοῦ
καὶ ὁμότροπος, καὶ μᾶλλον ἐκείνων ἐπαινετέος καὶ ἀξιάγα-

στος· οἷς γὰρ ἀληθοῦς πολιτείας κατεβάλλον τὴν ὑποβάθραν, καὶ βίον θεαρέστου ὑπέδειξας ὑποτύπωσιν, καὶ εὐφημεῖσθαι τὰ μέγιστα ὑπὸ τούτων, καὶ μέγα κροτεῖσθαι παρὰ πάντων οὐκ ἀπεικός. Τοιγαροῦν ὁ μὲν σου τὸ ἦθος, ὁ δὲ τὸν βίον, ἕτερος δὲ σου τὸ ἐπιτήδευμα ὑμῶν διεξέρχεται· τὸ μὲν ὅπως συνεσταλμένον διατελεῖ τε καὶ μέτριον, καὶ σε πρὸς τ' ἄνω ἐκ τῆς κάτω περιδιτήσεως ἀποσπώμενον, τὸ δὲ ὡς οὐράνιον ὄντα καὶ αὐλον καὶ τοῖς ἀγγέλοις μικροῦ δεῖν παραπλήσιον τὸ ἐπιτήδευμα δὲ ὡς καλοῦ παντός μεταχειρίσις καὶ θεοικέλων πρακτικῶν συμφόρησις. Ταῦτ' οὖν ἅπαντα λόγῳ περιλαβεῖν καὶ εὐκριτῶς συντάξαι ἀνέφικτον· τὸ δὲ γε τῶν οἰκτειρωτῶν πελαγίζον τε καὶ ἀκένωτον, ἀπορώτερον αὐθις πρὸς ἔκφανσιν. Ἀλλὰ τίς σου τῶν θαυμασιῶν ἔργων ἀνήκοος, ὧν πᾶσα μὲν πόλις μεστή, πάντων δ' ἀνθρώπων. . . ἐπιφάναι τὸ πρὸς ἐπικουρίαν ἔξ ἢ τὸ πρόχειρον πρὸς τὸν τῶν ἐπισημαζομένων συνασπισμῶν, τὸ πρὸς σύναρσιν τῶν ἀδικουμένων ταχύτατον, τὸ ἐτοιμώτατον πρὸς τὴν τῶν ἀνιωμένων παραφυγὴν, τὸ πρὸς πᾶσαν ἐπίκλησιν ἐκ θεαρέστου προηγμένην σκοποῦ κατεπειγμένον καὶ σπονδαιότατον; Τίς ἄρ σου τὰ λοιπὰ ἀριδῆλως ἐκφράσειε, καὶ πρὸς τοῦμπαρὲς καθηκόντως ἀγάγοι; ἀλλ' οὖν ἀρκεῖ καὶ ταῦτα φασὶν ἐξ ὄνυχος δεκνῆναι τὸν λέοντα· ἀλλὰ τούτων οὕτως ἐχόντων, μικρὰν τινα ρῆσιν τοῦ Θεοφάντορος Βασιλείου, εἴ μοι συγγροῆς, (συγγροῆς δ' εὖ οἶδα, Μακαριώτατε, παρουσιαζομένῳ δὴ τὴν ἀλήθειαν), ἠδέως ἄρ παρφῶσαιμι· ἐκεῖνος γὰρ ἔν τιτι τῶν ἑαυτοῦ λόγων, προοιμαζόμενος ἔλεγε, «μάχεται Ἰουδαϊσμός ἢ Ἑλληνισμῶ, καὶ ἀμφοτέροι Χριστιανισμῶ». ἐγὼ δὲ παρφῶν τὴν ρῆσιν οὕτω φημί: μάχονται Ἀγαρηνοὶ Χριστιανοῖς, ἀμφοτέροι δὲ τοῖς ταλαιπώροις Γραικοῖς· ἐκεῖνοι μὲν γὰρ τὸ ἡμέτερον βασίλειον ἀνηλεῶς ἠνδραποδίσαν. καὶ τὰς πόλεις κατέσκαψαν, καὶ τὸ γένος ἡμῶν ἐς τὰ γῆς πέρατα, ὥσπερ τινὰς Αἰγυπτίους ἀγύρτας, περιπλανᾶσθαι καὶ περι-

ἐρχεσθαι διεσκέδασαν· τῶν δὲ ἐσπερίων τινὲς οὐχ ὅπως οὐκ ἀρίσταται πρὸς ἐκδίχσιν τοῦ γένους ἡμῶν, ἀλλ' εἴ τι καὶ πέπαγον ὑπὸ τῶν θεοστρυγῶν ἐκείνων εἴη που καταλελειμμένον ἐν τῇ Ἑλλάδι. . . . ἀρπάζοντες κατεσθίονσι, πέμποντες ἡμῖν ἀνηλεεῖς τινὰς ἐπιτρόπους, μᾶλλον δ' εἰπεῖν τελώνας, οἷς τῶν ἐπισκοπῶν πωλοῦσι τὰ εισοδήματα, οἷς οὐκ ἀρκεῖ κουρενεῖν ἐν χρῶ τὰ ταλαιπώρα πρόβατα, καὶ τὸ γὰρ ἐκπίνειν καὶ κατεσθίειν γε τὸν τυρὸν, ἀλλ' οὐδ' αὐτῶν τῶν δερμάτων ἀπέχονται· αἱ ἐκκλησίαι δὲ τῶν ἐπισκοπῶν πτώσιν φεῦ! ἀπειλοῦσιν οὐκ εἰς μακρὰν· αἱ μάνδραι δ' ἀτμηλεῖς οὔσαι τῶν ποιμνίων ἀποδημούντων, ὑπὸ μυρίων λύκων ἐπιβουλεύονται. Ταῦτ' ἰταλῶν τινῶν ὑπάρχει τ' ἀνδραγαθήματα· καὶ οὐ λέγω περὶ ἀπάντων, μὴ γὰρ οὕτω μαρτυρῶ, ἀλλ' οἷς. . . ἤρρεσεν οὐκ ἔχων στάσις, καὶ δειπνα συγὰ καὶ χρονίζοντες πότοι, καὶ κυμβάλων κρούσματα ραστώνης χάριν, θυμὸς, φθόνος, ἔριδες, ἡδονή, χ' ἅπας ὁ πικρὸς ἐσμός κοσμικῆς ἀπληστίας, ἀφ' ὧν τὸ σεπτὸν φεῦ! σμικρύνεται κράτος· καὶ ταῦτα μὲν δὴ ταύτῃ ἡμεῖς δὲ δύστηνοι Μεγαρήες οὐτ' ἐν λόγῳ, οὐτ' ἐν ἄρμῳ. Τίτος χάριν, Παραγιώτατε; οὐ καὶ αὐτοὶ πρεσβεύομεν τῶν χριστιανῶν; οὐ τῇ ἱεροαγίᾳ ἐκκλησίᾳ τῆς Ρώμης διατελοῦμεν πειθήριοι; οὐ σὲ τὸν μέγα ἀρχιερέα καὶ ποιμένα, πατέρα καὶ διδάσκαλον οἰκουμενικόν, ὁμολογούμεν τε καὶ ἀνακηρύττομεν; τί τοίνυν ὡσπερ τινὰς ὑποβολιμαίους, τῆς πατρικῆς κληρονομίας ἀποστερεῖς; Τὰ πατρῶα αἰτοῦμεν, Παραγιώτατε, καὶ ταῦτα μέρος ἐκείνων πολλοστημόριον· οὐκ αἰτοῦμεν σκιάδιον πορφυρόβαφον, πολυτελέστι καὶ πολυπρόποδον, καίτοι γε οὐδ' ἀπεικὸς ἦν ἓνα ἢ δύο τῶν Ἑλλήνων ἐν τοσοῦτοις παρτοδαποῖς ἐναριθμεῖσθαι τῶν καρδηγάλεων· οὐδὲ ζητοῦμεν πολυταλάντους ἀρχιεπισκοπὰς, οὐδ' ἐπισκοπὰς καὶ ἀββαθείας τῶν παρχειῶν, ἀλλ' ὀλίγον τε, φίλον τε. Ταῦτα δὲ καὶ τοιαῦτ' ἐν Ρώμῃ πεντεκαδέκατον ἔτος οἶμαι τοῦτι γουπετῶν ἐνόησαν

Λέοντος τοῦ Παραγιωτάτου καὶ τετραγώδηκα γοργῶς, δε
οἴκτω τιρὶ σοσχεθεῖς, προμήθειάν τινα γραφῆναι προστέτα-
χεν, ἥτις ἐς τόδε μένει νεκρά. οἶσθα γὰρ ἀκριβῶς ὡς ὁ κα-
λὸς που ρήτωρ φησὶν, ὡς «ἄπας μὲν λόγος, ἂν ἀπῆ τὰ
»πράγματα, μάταιόν τι φαίνεται καὶ κενόν»· ταύτην πέμπω
τῇ ὑμετέρᾳ Παραγιότητι ὥστε ζῶσαι αὐτὴν ἐμπνεύσας ζῶ-
σαν ψυχὴν τῷ παραγιωτάτῳ σου στόματι, καὶ τότε διή τότε
τοὺς τῶν Ἑλλήνων λόγους ἀναζωπυρήσεις τὰ λοιθία πρέ-
οντας, καὶ δείξεις ἐν Ἑλλάδι Ἰταλοὺς ἑλληρίζοντας καὶ
Ἑλληνας ἰταλλίζοντας, ἑκατέρους ἀρίστους ἑκατέραιν τοῖν
γλώτταιν, οἱ σε καὶ ὑμνήσουσι λόγοις καὶ ἐπαινέσουσιν ἐγ-
κωμίαις, τὴν ἀληθῆ σου σοφίαν, τὴν ἀρίστην σου φρόνησιν,
τὴν τῆς ἀληθείας τιμὴν, τὸ ἰλαρόν σου καὶ κόσμιον καὶ φι-
λάνθρωπον, τὸ ἐλευθέριον τῆς οὐραρίου σου καὶ μεγαλότου
ψυχῆς, ἀλλὰ τε πολλὰ καὶ ἀγαθὰ καὶ τοῖς χρήζουσι τὴν
ἐπάρκειαν, ἃ σοι μεγίστην δόξαν ἐς τὸν ἐπόμενον σώσει καὶ
ἀποθαυμάσει τὴν μνήμην παιδὸς δεχομένου παρὰ πατρός.
Καὶ ταῦτα μὲν ἐμβαλῆ ἢ ἂν φίλον δόξοι Θεῷ καὶ σοὶ τῷ
θειοτάτῳ γε ἀρχιποίμενι· ἐπεὶ δ' ἔθος ἐστὶ παλαιόν. διδόν-
ται δῶρα ὀπτήρια, ἐγὼ δὲ ὑπὸ τε ποδάγρας καὶ περίας, δνοῖν
ἐξωλεστάτοιον θηρίον κωλύομαι ἰδεῖν μὲν τὴν ἀρχιεροπρεπε-
στάτην καὶ θεοσέκελον πρόσφυιν, προσκύνῃαι δὲ καὶ προσπύ-
ξασθαι καὶ τοὺς ἱερουργούς σου πόδας, τὰ εἰς ἑπτὰ τραγωδίας
τοῦ Εὐριπίδου σποράδην εὐρισκόμενα σχόλια, ἃ δὴ γε οἶά τις
μέλισσα ἐνιζάνων αἷς ἐνέτευχον βιβλίοις τῶν παλαιῶν, ἐν τε
τῇ Μίνως πόλει καὶ Ραδαμάρθου, Ἐρετήσι τε καὶ Φλωρεν-
τίᾳ ἐρασιώδη ἐπιμελῶς, καὶ οἶόν τινα συνηρημολογησάμενη
σειρὰν, πέμπω δῶρον ὀπτήριον τῇ ὑμετέρᾳ Παραγιότητι· οἶδα
γάρ σε, Μακαριώτατε, ὀμηρικώτατον ὄντα, καὶ ποιηταῖς οὐχ
ἥττον ἢ καὶ τοῖς φιλοσόφοις προσκείμενον. Ὅτι δὲ καὶ οἱ
τραγικοὶ τοῖς μετ' ἐπιστάσις διεξιῶσι τάκειντων, οὐκ ἐλί-
γην παρέχουσι τὴν ὠφέλειαν, Τιμοκλίους ἄκουσον·

ὦ τῶν, ἄκουσον ἤν τί σοι δοκῶ λέγειν.
Ἄνθρωπος ἐστὶ ζῶων ἐπίπορον γέσει.
Καὶ πολλὰ λυπηρὰ ὁ βίος ἐν αὐτῷ φέρει.
Παραψυχὰς οὖν φροντίδων ἀνεύρατο
Ταύτας· ὁ γὰρ τοῖς τῶν ἰδίων λήθην λαβὼν
Πρὸς ἀλλοτρίῳ τε ψυχαγωγηθεὶς πάθει,
Μεθ' ἡδονῆς ἀπῆλθε παιδευθεὶς ἅμα.
Τοὺς γὰρ τραγωδοὺς πρῶτον, εἰ βούλει, σκόπει,
Ὡς ὠφελοῦσι πάντας· ὧν μὲν γὰρ πέρης,
Πτωχότερον αὐτοῦ καταμαθὼν τὸν Τήλεφον
Γερόμενον, οὕτω τὴν περιὰρ ρῆθον φέρει.
Ὁ τοσῶν τι μαρικὸν, Ἀλημέρον' ἐσκέψατο
Ὅφθαλμῶν τις, Ἰσιφιν ἶδε τυφλόν.
Τέθρηκέ τω παῖς, ἢ Νιόβη κεκούρικε
Χωλὸς τις ἐστὶ, τὸν Φιλοκτήτην ὄρῃ,
Γέρον τις ἀτυχεῖ, κατέμαθε τὸν Οἰνεία.
Ἄπαντα γὰρ τὰ μείζονα εἰ πέπονθέ τις,
Ἀτυχήματ', ἄλλοις γεγορότ' ἐννοούμενος,
Τὰς αὐτὸς αὐτοῦ συμφορὰς ἤττον φέρει.

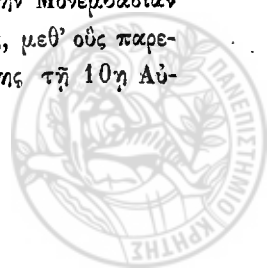
Καὶ ταῦτα μὲν Τιμοκλῆς. Σὺ δὲ, Μακαριώτατε Πάτερ,
τὰ τοῦ Εὐριπίδου ἀσπασίως ὑποδεξάμενος, προσδόξα καὶ
ἄλλα τῶν χρησιμωτάτων μετ' οὐ πολὺν, ἃ Λουκάς Ἀρτώνιος
... ὁ τὰ τε ἄλλα ἐπιεικῆς, καὶ τῷ τυποῦν ἐπιμελεῖα καὶ
δεξιότητι χρώμενος ἐτοιμάζει δεύτερον ὑπὲρ τῆς ὑμετέρας
Παραγιότητι.

Οὐδέ τε καὶ μέγα χαιρε.

Παραλαβὼν ὁ ἀδελφὸς τοῦ Αὐτοκράτορος Κωνσταντίνου τοῦ
Παλαιολόγου Θεωμῆς τὴν Μονεμβασίαν, παραδοθεῖσαν αὐτῷ,
ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ὑπὸ τῶν κατοίκων, καὶ μὴ δυνάμενος νὰ
ὑπερασπίσῃ αὐτὴν κατὰ τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Τούρκων, παρέ-
δωκεν αὐτὴν τῷ Πάπῃ, ὅστις ἔπεμψεν ἐκεῖ στρατὸν πρὸς

ἀπόκρουσιν τοῦ ἐχθροῦ. Καὶ ὄντως ἡ Μομεμβασία, ἐξοπλισθεῖσα καλῶς ὑπὸ τοῦ ἀποσταλέντος ἐν αὐτῇ στρατηγῷ Λορεδάνου καὶ τότε ἀντέσχε κατὰ τῶν Τούρκων, καὶ μετὰ ταῦτα διέμεινεν ἐλευθέρα, (ὡν ἦτο ἐλευθερία ὑπο τοὺς Ἑνετοὺς), μέχρι τοῦ 1540. Κατὰ ταύτην τὴν ἐποχὴν Αὐτοκράτωρ τῶν Τούρκων ἦν ὁ φοβερὸς Σολεϊμάνης. Οὗτος λοιπὸν σκοπὸν προθέμενος τὴν ὅπωςδὴποτε κατάρκτησιν ἀπάσης τῆς Ἑλληνικῆς χώρας, ἐπολιορκήσασα στενωῶς ἀπὸ τοῦ 1537 τὴν Μομεμβασίαν κατὰ τὸ Ναύπλιον, καὶ μετὰ τρία ἔτη κατώρθωσε νὰ κυριεύσῃ διὰ συνθήκης ἀμφοτέρω τὰ ἰσχυρὰ ταῦτα φρουρία, ἐξαντληθέντα πλέον ἐκ τῶν συγῶν βυμβαρδισμῶν καὶ ἐπιθέσεων καὶ ἐκ τῶν παντοειδῶν στερησέων. Ἐκτοτε λοιπὸν διετέλει ἡ Μομεμβασία ἡσυχος ὑπὸ τοὺς Τούρκους μέχρι τοῦ 1687. Ἡ Ἑνετία, ὑποβλέπουσα ἀνέκαθεν τὰς ἐν τῇ ἀνατολῇ κτήσεις τῶν Τούρκων, ἀπεπειρήθη αὐτὴ ν' ἀναλάβῃ τὰς ἀπολεσθείσας χώρας καὶ πρὸς τοῦτο εὗρισκε — διότι ἦτο ὁμόθηρος — καὶ τοὺς Ἕλληνας προθύμους. Ἐν 1687 ὁ Ἑνετὸς στρατηγὸς Μοροζίνης, κυριεύσας ἀπὸ τῶν Τούρκων πᾶσαν σχεδὸν τὴν Πελοπόννησον, ἔστη ὑπὸ τὸν Ταύγετον, πολιορκήσας τὸν Μισθρᾶν· ἐκεῖ δὲ διατρίβων ἐπέμψεν εἰς Μομεμβασίαν πρέσβεις, ἵνα λάβωσι τὰς κλεῖς τοῦ φρουρίου· οἱ κατέχοντες ἠρνήθησαν, διὸ ἐπέμψεν καὶ ἐκ δευτέρου, ἀλλ' εἰς τὴν πρεσβείαν ταύτην ἀπήντησαν διὰ πυροβολισμῶν. Ὁργισθεὶς λοιπὸν διὰ τὴν ἀγερωχίαν ταύτην ὁ Μοροζίνης, διέταξε τὸν μοίραρχον Βενιέρην ἵνα, λαβὼν 12 μεγάλα πλοῖα, ἔλθῃ εἰς Μομεμβασίαν καὶ κανονοβολήσῃ αὐτήν. Ὁ Βενιέρης, βοηθούμενος ὑπὸ Μανιατῶν καὶ Κηθυρίων, ἔστησε πολιορκίαν, ἣν ὅμως τυχαῖον συμβᾶν διέλυσεν, ἡ δὲ ναυτικὴ μοῖρα ἀπῆρεν ἐκεῖθεν, πλεύσασα πρὸς τὸν Σαρωνικὸν κόλπον. Μετὰ δύο ἔτη, οἱ Ἑνετοὶ, συντελέσαντες ὀλοκλήρου τῆς Πελοποννήσου τὴν κατάρκτησιν, ἐπανῆλθον εἰς τὴν Μομεμβασίαν καὶ ἐπολιορκήσαν αὐτήν στενωῶς ἐπὶ 14 μῆνας, μεθ' οὓς παρε-

γούστου 1690. Ἄλλ' οἱ Τούρκοι ἐπανήλθον. Περί τὰς ἀρχὰς τοῦ ἔτους 1715 ἦσαν εἰς τὸν ἰσθμὸν τῆς Κορίνθου, καὶ ἐπολιόρχουν τὸν Ἀκροκόρινθον.

Μετὰ τὸ φρούριον τοῦτο, περιελθὼν ἀπὸ τῶν Ἑνετῶν εἰς τὰς χεῖρας τῶν Τούρκων τῇ 10ῃ Ἰουνίου 1715, ὑπέστησαν ἀλλεπαλλήλως τὴν αὐτὴν τύχην τὸ Ἄργος, τὸ Ναύπλιον τῇ 9ῃ Ἰουλίου, ἡ Μάχη, ἡ Μεθώνη, ἡ Κορώνη καὶ οἱ Ναυαρίνοι. Μόνον καὶ τελευταῖον φρούριον καθ' ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον ὑπελείπετο εἰς τὴν κυριότητα τῶν Ἑνετῶν ἡ Μονεμβασία. Ἐπολιορκήθη καὶ αὕτη· καὶ ἐνῶ ἠδύνατο ἐπὶ πολὺ ἔτι ν' ἀντιστῆ, παρεδόθη τοῖς Τούρκοις διὰ προδοσίας Ἑνετοῦ τινος, κατὰ τὴν 16ην Σεπτεμβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους. Οὕτω δὲ ἐν διαστήματι ἡμερῶν ἑκατὸν καὶ μίξ ὁ Δαμάδ' Ἀλλῆς συνεπλήρωσε τὴν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου, καὶ περὶ τὰ τέλη τοῦ ἐπαρχίου ἐκείνου ἔτους ἀπῆλθεν ἐξ αὐτῆς.

Οἱ Ἑνετοὶ ἀπώλεσαν ἤδη διὰ παντός τὴν Πελοπόννησον, ὑπὲρ ἧς τοσοῦτον ἐκθύμως ἠγωνίσθησαν, χύσαντες τὸ αἷμα μυριάδων στρατιωτῶν καὶ θυσιάσαντες πλοῖα πολλὰ καὶ χρήματα ἄπειρα. Εἰ καὶ ὁ ἐπὶ τῶν χριστιανῶν ζυγὸς τῶν Ἑνετῶν ὑπῆρξεν ἤττον βαρὺς καὶ τραχὺς τοῦ τῶν Τούρκων, ἦτο ἐν τούτοις ἐπίσης ἐπαχθὴς, διότι καὶ αὐτοὶ πολλάκις μετήλθον κατὰ τῶν χριστιανῶν τὰ συνηθέστατα παρὰ τοῖς Τούρκοις μέτρα, εἴτε πρὸς καταστολὴν ἐπικρασιῶν, εἴτε πρὸς ἐκδίκησιν ἕνεκα τοιούτων.

Κατὰ τὸ τρίμηνον διάστημα τῆς ἐπιδρομῆς τῶν Τούρκων εἰς τὴν Πελοπόννησον, οἱ πανάθλιοι Ἕλληνες ὑπέστησαν τὰ πάνθ' ἑαυτῶν: οἱ κάτοικοι ὄλων τῶν κυριευθέντων φρουριῶν ἐσφάζοντο ἀνηλεῶς καὶ ἄνευ διακρίσεως τάξεως, γένους ἢ ἡλικίας· ἐκεῖνοι δὲ, ὧν ἐφείσθη ἡ σπάθη, ἀπήχθησαν αἰχμηχῶτοι καὶ δισπάρησαν πωλούμενοι εἰς τὴν Ἀφρικὴν καὶ ἀλλαχόσε· ἐν γένει δὲ ἐτλαπιωρήθησαν καὶ ἐδαπανίσθησαν κατὰ πάντα τρόπον.

Μετὰ τ' ἀνωτέρω κλείω ἐνταῦθα τὴν εἰσαγωγὴν ταύτην, ἣν ἐθεώρησα ἀναγκασίον νὰ προτάξω πρὸ τοῦ κυρίου θέματος τῆς ἀνὰ χειρὸς ἱστορικῆς πραγματείας. Πρῶτος ἐγὼ ἀναγνωρίζω τὴν ἀδεξιότητα, μεθ' ἧς ἐπραγματεύθη τὸ ζήτημα εὐρὺ καὶ μέγα, οἷόν ἐστιν ἡ καθόλου Ἱστορία τῆς Μονεμβασίας. Καὶ πρῶτος ἐγὼ, στρέφων τὸ βλέμμα εἰς τὰς ἀνωτέρω σελίδας, παρατηρῶ ὅτι ἔρριψα φύρδην-μίγδην ὕλην παντοίαν καὶ σπουδαίαν ἀκατεργάστως καὶ ἀτάκτως· βλέπεις δὲ διὰ τοῦτο, φίλε ὁμιλητᾶ, καὶ σὺ τὰ μέχρι τοῦδε γραφέντα, οἴονοι σωρεῖαν τινὰ πολλῶν καὶ λαμπρῶν τεμαχίων Πεντελικοῦ μαρμαρίου, ἅπερ χεῖρ δεξιωτέρα τῆς ἐμῆς συναρμύζουσα καὶ διατάττουσα, ἤθελεν ἀποτελέσει μεγαλοπρεπὲς καὶ καλλιμορφον οἰκαδόμημα. Ἄλλ', ὡς καὶ προλογίζων εἶπον, ἐγὼ μῆτε τὰ μέσσα, μῆτε τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον ἔχων κατὰ τὴν ὄρχν ταύτην, ἔγραψα ταῦτα ἐν συνόψει, σκιαγραφίαν τινὰ μόνον παρέχων τῶν παρωχημένων καιρῶν. Παρέλειψα λοιπὸν διὰ τοῦτο νὰ ἐκθέσω κατὰ πλάτος τοὺς πολέμους, ὧν θέατρον ὑπῆρξαν οἱ βράχοι τῆς Μονεμβασίας, τὴν κατὰ τούτους κατὰστασιν τοῦ τόπου καὶ τὰ ἐπακόλουθα, ἅπερ πάντα εἰσὶν ἄξια πολλοῦ λόγου. Ἐπίσης παρέλειψα τὴν καταχώρησιν καὶ ἄλλων σπουδαίων κειμένων· παρέλειψα νὰ μνημονεύσω τοῦ περιφήμου οἴνου τῆς Μονεμβασίας, τοῦ κλεινοῦ ἀνθοςμίου, ὅστις ἐφαίδρυνε καθ' ὅλον τὸν μεσαιῶνα τὰς τραπέζας τῶν Αὐτοκρατόρων καὶ ἡγεμόνων, καὶ πολλὰ ἄλλα, περὶ ὧν ἐς ἄλλοτε.

Νῦν δὲ κρίνω καλὸν νὰ ρίψωμεν ἐν βλέμμα ἐφ' ὅλης τῆς Πελοποννήσου, ἵνα μετὰ ταῦτα εἰσέλθωμεν ἐνημερώτεροι εἰς τὴν ὑπόθεσιν. Διεξέρχομαι λοιπὸν ἐν παρόδῳ χρονικὸν διάστημα ἐνὸς αἰῶνος καὶ πλέον, ἧτοι ἀπὸ τοῦ 1715 μέχρι τοῦ 1821.

1715—1821

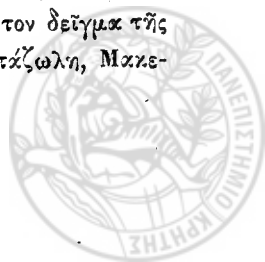
Ἀπὸ τοῦ 1715 καὶ ἐντεῦθεν ἐκάλυψε τὴν Ἑλλάδα, ἰδίως δὲ τὴν Πελοπόννησον ἡ ζοφερωτέρα δουλεία τῶν ὄσων ποτὲ ὑπέστη· αἱ πασίγνωστοι ὀθωμανικαὶ τυραννίαι καὶ μαστιγώσεις, αἱ ἐξορίαι καὶ αἱ δημεύσεις, αὐξάνουσαι ὁσημέραι, οἱ φόροι, μικροὶ μὲν ἄλλως καὶ ἐλάχιστοι, ἀνοικονόμητοι ὅμως ἕνεκα τῆς μεγάλης πενίας, ἤγαγον τοὺς δυστυχεῖς κατοίκους εἰς τὴν ἐσχάτην ἀπελπισίαν· καὶ ἐν τούτοις οὐδὲν ἀπολύτως ἠδύναντο νὰ πράξωσι πρὸς ἀπαλλαγὴν των, διότι οἱ προηγούμενοι μακροὶ καὶ συνεχεῖς πόλεμοι, αἱ συχναὶ ἀλλαγαὶ δεσποτῶν, καὶ τὰ καταθλιπτικὰ μέτρα, ἅπερ ἔλαβον ἐσχάτως οἱ Τούρκοι κατ' αὐτῶν, ἀφῆρουν πᾶσαν περὶ ἀπελευθερώσεως σκέψιν. Πρὸς σαφεστέραν δὲ παράστασιν τῆς ἐλεεινῆς ἀναργυρίας τῶν Πελοποννησίων, παρατίθημι ἐνταῦθα αὐτολεξεῖ τὴν σχετικὴν περικοπὴν ἐκ τῆς ἱστορίας ἀξιολόγου συγγραφέως, ἐξακριβώσαντος μετ' ἐπιστάσις τὴν κατὰ τὸν παρελθόντα αἰῶνα ἱστορίαν τοῦ ἔθνους· «Ἀπὸ τὴν ἐποχὴν τοῦ 1715 μέχρι τοῦ 1769 ὁ βαρύτερος ὀθωμανικὸς φόρος» ἀναφέρει οὗτος, «δὲν ἀνελογίζετο εἰς ἐκάστην οἰκογένειαν τῆς Πελοποννήσου» πλέον τῶν 15 γροσίων, διὰ τὴν τότε ἀπαραδειγματίστον ἔλλειψιν χρημάτων· ὅλα τὰ τρόφιμα καὶ λοιπὰ εἶδη ἐπωλοῦντο μὲ τιμὰς μικράς, δηλ. 40 ὀκάδες σίτου ἠγοράζοντο μὲ 10 πρᾶδες, 10 ὀκ. βούτυρον μὲ 40 πρᾶδες, 20 ὀκ.

» τυρός με 40 παράδες, κρασί 60, 70-80 μπότσα με 40
» παράδες, τὸ πρόβατον, τὴν αἶγα, ἢ τὸν χοῖρον ἠγόραζον
» ζῶντα με 25-30 παράδες, τὸν ἵππον, τὸν βόα με 100 πα-
» ράδες· ὅστις δὲ κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εἶχεν 100 ἢ 200
» γρόσια ἦτον ὁ πλέον εὐτυχῆς καὶ πλούσιος, κτλ.» Ἐν τῇ
τοιαύτῃ δὲ καταστάσει διήνυσαν οἱ Ἕλληνες 50 καὶ πλέον
ἔτη. Ἐκαστος εὐκόλως ἀναλογίζεται ὁποῖον ζῶν ἔζων. Καὶ
ἐν τούτοις ὁ Ἕλλην τῆς ἐποχῆς ἐκείνης περιστάσιν ἐξήτει ἵνα
δράξῃ τὰ ὄπλα του ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας. Ἀλλὰ δεινὰ χεῖρονα
τούτων ἀναμένουσιν αὐτὸν ἐπὶ τοῦ παρόντος, ὡς θὰ ἴδωμεν.

Θύματα οἱ Ἕλληνες πολλὰκις γενόμενοι τῆς πρὸς τοὺς
Φράγκους εὐπιστίας αὐτῶν, μετ' ἀλληλουχίαν πικρῶν μαθη-
μάτων, ἠναγκάσθησαν ν' ἀποβάλωσι τὰς περὶ ἀπελευθερώσεως
των διὰ μέσου ἐκείνων χιμαρικὰς ἰδέας, καὶ στρέψωσι πλέον
εὐέλπιδα καὶ ἱκετικὰ τὰ βλέμματά των πρὸς τὴν ὀμόθυρον
Ρωσσίαν. Αἱ πρὸς τὴν δύναμιν ταύτην συμπάθειαι τῶν Ἑλλή-
νων διεφάνησαν μὲν ἀπὸ τῆς ὑπὸ Δὸν-Ζουὰν τοῦ αὐστριακοῦ
ἐλευσίνης αὐτῶν ἐγκαταλείψεως, ἐξηκολούθησαν δὲ ἀναπτυσ-
σόμενοι κατὰ τοὺς ἐπομένους χρόνους, καὶ ἰδίως μετὰ τὴν
ὑπὸ τῶν Ἐνετῶν κατάκτησιν τῆς Πελοποννήσου. Ἠγνόουν
ὅμως ὅτι ἡ Ρωσσία, ἀδελφικὴν ἐπιδεικνυμένη στοργὴν, κατὰ
τὸ φαινόμενον, ὑπὲρ τούτων, ἐπεδίωκε μόνον τὴν προσοικείω-
σίν των, ὅπως χρησιμεύσωσιν αὐτῇ ὡς ὄργανα τῶν περὶ κα-
τακτῆσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως σκοπῶν τῆς, ὡς κοινῶς
ὁ Ἑλληνικὸς λαὸς φρονεῖ, κυρίως ὅμως ὅπως ἐπιτύχῃ ἄλλα
τινὰ μικρὰ ὠφελήματα, ὅπερ καὶ συνέβη.

Οἱ κατ' ἐκείνην λοιπὸν τὴν ἐποχὴν προεστάμενοι τῶν δια-
φόρων χωρῶν τῆς Πελοποννήσου, ἐν οἷς οἱ Ζαχίμης, Κρεββατὰς,
Μπενάκης, κλπ. κατέφυγον δι' ἀναφορᾶς των πρὸς τὴν Αὐτο-
κράτειραν τῆς Ρωσσίας Αἰκατερίνην τὴν μεγάλην, ἐπικαλού-
μενοι βοήθειαν. Καὶ ὄντως αὐτὴ ἔδωκεν ὡς πρῶτον δεῖγμα τῆς
εὐμενείας τῆς τὴν ἀποστολὴν τοῦ Γεωργίου Παπάζωλη, Μαρκε-

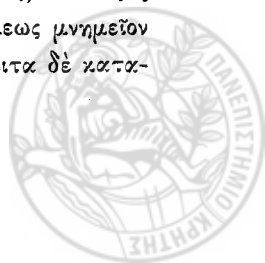
δόνας, λοχαγού του ρωσικού πυροβολικού, εις τὴν Ἑλλάδα πρὸς βολιδοσκοπήσιν τῶν πνευμάτων καὶ παραινέσιν πρὸς ἐπανάστασιν. Μετὰ δὲ τὰς εὐχρόστους ἀντικοινώσεις τοῦ ἀπεσταλμένου τούτου, κατέπλευσε καὶ ἠγκυροβόλησεν ἐν Οἰτύλῳ ἡ πρώτη μοῖρα τοῦ ρωσικοῦ στόλου ὑπὸ τὸν Θεόδωρον Ὀρλώφ, λήγοντος τοῦ Φεβρουαρίου τοῦ 1770. Ἐκινήθησαν τότε οἱ Ἕλληνες πρῶτον μὲν ἄνευ ζήλου, διότι καὶ ἡ ρωσικὴ συνδρομὴ ἦτο ψυχρὰ καὶ ἀπρόθυμος· εἶτα δὲ ἐπικνέστησαν γενικῶς καὶ μικρὰ τινα κατωρθώματα διεπραξάντο. Ἀλλ' ἐπὶ τέλους ἡ ἐπανάστασις κατέπεσε, διότι οἱ Ἕλληνες οὔτε ἦσαν, οὔτε ἦτο δυνατόν νὰ ὦσιν ἐπαρκῶς παρεσκευασμένοι, ἔλειπον δὲ αὐτοῖς πάντα τὰ χρειώδη καὶ τὰ ὑποσχεθέντα ὑπὸ τῆς Ρωσικῆς βοήθηματὰ περιωρίζοντο εἰς ὀλίγα μόνον ὄπλα. Τότε λοιπὸν, ἀνωτέρῃ διαταγῇ, οἱ Ἀθηναῖοι λησται ἀνὰ μυριάδας κατεπλημμύρησαν τὴν Πελοπόννησον, καὶ σφάζοντες, αἰχμαλωτίζοντες καὶ λεηλατοῦντες ἐπήνεγκαν οὐχὶ πλεον τὴν ἡσυχίαν καὶ τὴν τάξιν, ἀλλὰ νεκρικὴν σιγὴν ἐν ὅλῃ τῇ χώρᾳ. Ἐν μόνῃ ἔτι τῇ Μεσσηνίᾳ ἐφαίνετο ἐπιμένουσα ἡ ἐπανάστασις, ἀλλὰ καὶ ἐκεῖ ὤρμησεν ὁ Ἀθηναῖος Χατζῆ Ὀσμάν ἐκ Τριπόλεως μετὰ 8000 ἀνδρῶν. Ὁ Μαυρομιχάλης ἐζήτησεν ἀμέσως ἐπικουρίαν παρὰ τοῦ Ὀρλώφ καὶ ἠτοιμάσθη ν' ἀντισταθῇ· ἀλλ' ὁ Ρῶσος στρατηγός, εἴτε ἕνεκα προσωπικῆς δυσανεστεικίας, εἴτε διότι δὲν ἐπίστευε πλέον εἰς τὴν ἐπανάστασιν, ἐγκατέλιπε τὸν ἄνδρα, καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἄκακος καὶ ἀτελέσφορος, ἀλλὰ διδακτικὴ ἐκείνη ἀπόπειρα πρὸς ἀπελευθέρωσιν κατέπεσεν ἐξ ὀλοκλήρου.

Παράτιθιμι ἐνταῦθα ἐκ τοῦ πολυτίμου ἱστορικοῦ συγγραμματος τοῦ καθηγητοῦ κ. Παπαρηγοπούλου, τὸ ἐξῆς χωρίον, περιγράφον ζωηρῶς τὴν τότε κατάστασιν τῆς Πελοποννήσου.

Ἄλλ' ἐν τῷ μεταξὺ αἱ ἄλλαι ἑλληνικαὶ γῶραι ἔπαθον τὰ πᾶνδεινα, ἰδίως δὲ ἡ Πελοπόννησος. Οἱ Ἀθηναῖοι, οὓς ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐξηκόντισε κατ' αὐτῆς τῷ 1770, ἀφ' οὗ εὐχε-

»ρῶς κατέπνιξαν τὸ ἀσθενὲς ἐκεῖνο κίνημα, ἐξετράπησαν εἰς
»λεηλασίαν καὶ δῆρῳσιν δεινήν. Συμποσωθέντες βαθμηδὸν εἰς
»60,000 κατέστρεψαν πόλεις καὶ χώρας, καὶ τὰς μὲν εὐπο-
»ρωτέρους, παντελῶς γυμνώσοντες, κατηνάγκαζον νὰ ὑπογρά-
»ψωσι χρεωστικὰς ὁμολογίας ποσῶν μεγάλων, τοὺς δὲ πενεστέ-
»ρους ἀπεμπόλουν ὡς κτήνη. Οἱ κάτοικοι τῆς Βοστίτζης κατα-
»φυγόντες εἰς τὴν μονὴν τῶν Ταξιαρχῶν, ἄπαντες ἐσφάγησαν·
»αὐτοὶ οἱ Μκιῶται ἠναγκάσθησαν νὰ ζητήσωσιν ἄσυλον εἰς
»τὰς δυσχωρίας τοῦ Ταυγέτου, καταλιπόντες τὰς κόμας αὐ-
»τῶν εἰς τὴν διαρπαγὴν τῶν Ἀλθανῶν. Ἐκ τούτων πολλοὶ
»εἶχον ἀνὰ χεῖρας ὁμολογίας 500 καὶ 600,000 γροσιῶν· εἰκο-
»σакισχίλιοι Πελοποννήσιοι ἐπωλήθησαν εἴτε εἰς Ἀλγερίαν
»εἴτε εἰς τοὺς Τούρκους τῆς Ρούμελης. Δὲν ἐφείσθησαν δὲ οἱ
»λησται οὐδὲ τῶν πέριξ νήσων· ἰδίως αἱ Σπέτσαι, αἱ κοινωνή-
»σασαι τοῦ ἀποτυχόντος ἀγῶνος, ἔπαθον πολλὰ ἀπὸ Ἀλθα-
»νοῦς ἐπιπλεύσαντας ἐξ Ἀργολίδος. Ἡ χερσόνησος ἠρημώθη
»κατοίκων, διότι ὅσοι δὲν ἐσφάγησαν καὶ δὲν ἐξηνδραποδίσθη-
»σαν, ἢ μετηνάστευσαν εἰς Ἐπτάνησον ἢ κατέφυγον εἰς τὰ
»κρησφύγετα τῶν ὄρεων καὶ τῶν σπηλαίων. Ἡ οἰκτρὰ αὕτη
»κατάστασις διήρκεσεν ἔτη ἑννέα· ἀλλ' αὕτη τοῦ κακοῦ ἢ
»ὑπερβολὴ ἐπήνεγκεν ἐπὶ τέλους θεραπείαν. Οἱ Ἀλθανοὶ οὐ
»μόνον δὲν ἐπέιθοντο νὰ ἀπέλθωσι τῆς χερσονήσου, καθὰ ἐ-
»πανειλημμένως ὑπὸ τῆς ὀσμανικῆς κυβερνήσεως διετάχθησαν,
»ἀλλ' ἤρχισαν νὰ ἐπιτίθενται καὶ κατ' αὐτῶν τῶν Τούρκων
»ἀπαιτοῦντες μισθοὺς καὶ φόρους. Τότε ἡ κυβερνήσις ἀνέθηκε
»τὴν κατατρόπωσιν αὐτῶν εἰς τὸν ἀρχινάυαρχον Χασάν. Ὁ
»δὲ, ἀποβιβάσθεις εἰς Ἀργολίδα περὶ τὰ μέσα τοῦ 1779 καὶ
»ἀνελθὼν εἰς τὴν πεδιάδα τῆς Τριπόλεως, ἐπετέθη κατὰ τῶν
»αὐτόθι συγκεντρωθέντων πολυαριθμῶν ἀνταρτῶν. Μετὰ πει-
»σματώδη μάχην κατετρόπωσεν αὐτοὺς ὀλοσχερῶς, διατάξας
»νὰ ἐγερθῆ πρὸ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς πόλεως μνημεῖον
»τῆς νίκης, ἀπαρτιθὲν ἐκ 4000 κεφαλῶν. Ἐπειτα δὲ κατα-

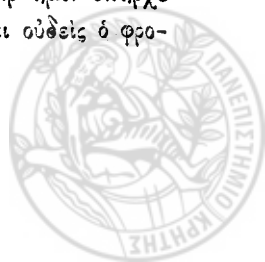
»διώξας και ἐξαφανίσας τοὺς ἐν τῇ λοιπῇ Πελοποννήσῳ συν-
»τρόφους αὐτῶν, ἐπεχείρησε νὰ ἐπιβίβῃ και εἰς τοὺς Μανιάτας
»ὄρους ὑποτελείας βαρύτερους τῶν προτέρων. Ἄλλα κατὰ
»τοῦτο ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀπέτυχε, και σπεύδων πρὸς ἐκπλή-
»ρωσιν τοῦ κυρίου ἔργου, ἐξῆλθεν εἰς τὴν Στερεάν, πρὸς ἐβῆ μέχρι
»Θεσσαλίας, ἠνώρθωσε κατὰ τὸ δυνατὸν ἀπανταχοῦ τὴν τά-
»ξιν, περιέστειλε τοὺς Ἄλβανούς ἐν τῇ ἰδίᾳ αὐτῶν πατρίδι
»και ἐτιμώρησε πάντας ὅσοι ἐξ αὐτῶν εἰς ἄλλας γῶρας δια-
»τρίβοντες, ἐγένοντο διαβόητοι ἐπὶ ταῖς κατακτιπέσειν ἢ και
»ἀπλῶς ὑποποιοι τοιούτων ἐλογίζοντο».

Παρακλιτῶν δὲ ὁ σοφὸς ἱστορικὸς χαρακτηρίζει τὴν προθυ-
μίαν και σπουδαιότητα τῆς ρωσικῆς συνδρομῆς κατὰ τὴν
προκειμένην περίστασιν, και γενικώτερον κρίνει περὶ τῆς ἐκά-
στοτε συμπεριφορᾶς πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος αὐτῆς τε τῆς
Ῥωσσίας και τῶν ἄλλων Δυτικῶν δυνάμεων, διὰ τῶν ἐξῆς
σπουδαίων λόγων, οὓς ἀναγράφω ἐνταῦθα ὡς διδασκτικὸν μά-
θημα διὰ πάντας, κατὰ τὰς παρούσας μάλιστα περιστάσεις.

«Τοιαύτην ἔκβασιν ἔλαβεν ἡ πρώτη ἐπανάστασις, ἡ διὰ
»προτροπῆς και συμπράξεως τῆς Ῥωσσίας κινηθεῖσα. Εἶναι
»βέβαιον ὅτι ἡ ἐπανάστασις αὕτη οὔτε ἀποχωρόντως γενικὴ
»ἐγένετο, οὔτε καρτερίαν ἱκανὴν ἀπέδειξεν· ἀλλ' εἶναι ὡσαύ-
»τως βέβαιον ὅτι διεξήχθη ἀδεξίως ὑπὸ τῶν Ῥώσων. Ἐάν
»τὰ πλοῖα αὐτῶν, ἀντὶ ἰνὰ προσέλθωσιν εἰς τὰ παράλια τῆς
»Πελοποννήσου ἀλληλοδιαδόχως, ἀπὸ τοῦ Φεβρουαρίου μέχρι
»τοῦ τέλους Ἀπριλίου 1770, ἐπεφαίνοντο διὰ μιᾶς ἀπὸ τοῦ
»πρώτου τῶν μηνῶν τούτων, ἤθελον ἀνκμριβόλως κυριεύσει οὐ
»μόνον τὴν Πύλον ἀλλὰ και τὴν Κορώνην και τὴν Μεθώνην,
»τὰ δὲ τρία ταῦτα φρούρια, ὄχυρωθέντα ἀσφαλῶς και τροφο-
»δοτηθέντα δεόντως, ἤθελον παράσχει ὁμοῦ μετὰ τῆς παρα-
»κειμένης Μάνης, εἰς τὸ κίνημα ὀρμητήριον δυσσπόρθητον.
»Παρεκτὸς τούτου, ἐάν βραδύτερον ἢ μῆτρα τοῦ Ἀλεξίου Ὀρ-
»λώφ, παρέμενε ἐν εἰς τὴν ὑπ' αὐτῆς κατεχομένην Πύλον ἐπὶ

»μικρὸν ἔτι χρόνον, ἢ ἐπελθοῦσα καταστροφή τοῦ ὀσμνικοῦ
»στόλου περὶ τὸν Τσεσμέν, ἦν κατῶρθωσαν κυρίως αἱ προεκ-
»πλεύσασαι μοῖραι τοῦ Σπυρίδωφ καὶ Ἐλφινστων, ἤθελε πιθα-
»νῶς ἐπιρρώσει τὴν ἐπανάστασιν. Προσέτι ἐὰν μετὰ τὴν κατα-
»στροφήν τοῦ στόλου, εἰς ἦν συνέπραξαν οἱ Ἕλληνες πύρπο-
»ληταί, οἱ Ρῶσσοι ἐνέβαλλον εἰς τὸν Ἑλλήσποντον, ὅπερ ἀπε-
»δείχθη οὐχὶ ἀκατόρθωτον διὰ τοῦ τολμημάτος τοῦ Ἐλφιν-
»στων, ἠδύναντο ἐπιβάλλοντες τὴν εἰρήνην ἐν αὐτῇ τῇ Κων-
»σταντινουπόλει, ἂν ὄχι νὰ ἐπιτύχωσι τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς
»Ἑλλάδος, νὰ συνομολογήσωσι τοῦλάχιστον ὑπὲρ αὐτῆς ἐγγυή-
»σεις ἐπιτηδείας νὰ καταπαύσωσι τὰς ἀρξζαζέννας συμφορὰς καὶ
»νὰ προλάβωσι τὰς ἐπελθούσας ἔτι μείζονας. Τελευταῖον, ἐὰν
»καὶ τοῦτο μὴ ἐπιτελέσαντες, ἀντὶ νὰ μείνωσιν ἄπρακτοι ἐπὶ
»τέσσαρα ἔτη ἐν τῷ Αἰγαίῳ πελάγει, διωργάζιζον ἐπιτηδείως
»τὰς τοσοῦτον φοβερῶς τότε ἀναπτυχθείσας καταδρομικὰς καὶ
»πειρατικὰς τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους δυνάμεις, ἠδύναντο ἔτι νὰ
»σώσωσι τὸ ἔργον ἐν μέρει, ἂν ὄχι καθ' ὀλοκληρίαν. Ἐν τού-
»τοις καίπερ οἱ Ρῶσσοι τοσαῦτα ἔπραξαν σφάλματα, καίπερ
»τὸ πολιτικὸν ὄφελος τῶν ὄρων οὐς συνωμολόγησαν διὰ τῆς
»συνθήκης τοῦ Κιουτζοῦκ Καίνοκτζῆ μόλις μετὰ 50 ἔτη
»ἔμελλε νὰ καρποφορήσῃ ὡς πρὸς ἡμᾶς, δὲν κατεδικάσθησαν
»τότε ὑπὸ τῆς κοινῆς τοῦ ἔθνους συνειδήσεως. Καὶ δὲν κατε-
»δικάσθησαν οὐχὶ ἐκ δεισιδαίμονός τινος ἀφοσιώσεως πρὸς τὴν
»ὀρθόδοξον καὶ ὁμόδοξον εἰρήνην δύναμιν, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἐκ
»λελογισμένης ἐπιγνώσεως τῶν ποικίλων τοῦ ἑλληνισμοῦ συμ-
»φερόντων. Ἐν πρώτοις μικρὸν μετὰ τὴν προκναφερθεῖσαν πο-
»λιτικὴν συνθήκην ἢ Ρωσσία συνωμολόγησε συνθήκην ἐμπο-
»ρικὴν, ἐξ ἧς ὠφελουμένη παρέσχεν εἰς τὴν ναυτιλίαν καὶ τὴν
»ἐμπορίαν ἡμῶν προστασίαν ἐνεργόν, παραγαγοῦσαν ποικίλα
»καὶ ἀνυπολόγιστα εἰς τὸ ἔθνος ὠφελήματα, ὡς θέλει ἐξηγηθῆ
»κατωτέρω. Πλὴν τούτου οὐδεὶς βεβαίως παρ' ἡμῶν ὑπῆρχε
»κατ' ἐκεῖνο τοῦ χρόνου, καθὼς τὰ νῦν ὑπάρχει οὐδεὶς ὁ φρο-

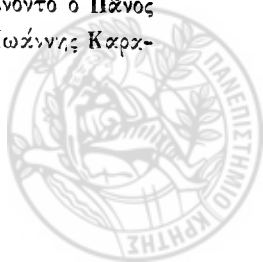
νων, ὅτι εὐρίσκεται ἐπὶ τῆς γῆς ἔθνος οἰονδήποτε ὅπερ νὰ
 νὰ ἀναλάβῃ ἀπάσας τὰς θυσίας ὅσαι ἀπαιτοῦνται πρὸς ἀπελευ-
 νθέρωσιν ἔθνους ἐτέρου. Οἱ Ρῶσσοι ὑπεκίνησαν τὴν ἐπανά-
 νστασιν τοῦ 1770 καὶ ἄλλα βραδύτερον κινήματα, ἐπίζη-
 ντοῦντες κυρίως ἴδια ὠρελήματα. Ἐγκατέλιπον δὲ τὴν ἐπα-
 νάστασιν ἐκείνην, ὅπως καὶ πολλὰς ἄλλας μεταγενεστέρως,
 ἅμα τοιοῦτό τι ὑπηγορεύθη ὑπὸ ἐτέρου τινὸς συμφέροντος, τὸ
 ὅποῖον συνέπιπτε τότε νὰ ἦναι ἐπικρατέστερον. Ἐπολιτεύθη-
 νσαν δηλαδὴ ἀπραλλάκτως ὅπως πολλὰι πρότερον δυτικαὶ
 δυνάμεις καὶ ἰδίως ἡ Ἑνετία καὶ ἡ Ἰσπανία. Ἐν ἄλλικis
 πλέεσι τὸ συμφέρον ὅλων τῶν δυνάμεων τούτων, τῶν τε δυτι-
 κῶν καὶ τῆς Ρωσσίας, ἐτχύνιζετο μετὰ τοῦ Ἑλληνικοῦ μέ-
 χρι τινὸς μόνον, ἥτοι ἐφ' ὅσον μόνον προέκειτο νὰ καταπολε-
 μηθῇ ἡ Τουρκία· καὶ μέχρι τοῦ σημείου τούτου δυνάμεθα τῆ
 ἀληθείᾳ νὰ εἴπωμεν ὅτι οἱ Δυτικοὶ κατ' ἀρχὰς καὶ ἔπειτα
 οἱ Ρῶσσοι ἐλλήνιζον, τοῦλάχιστον ὅσον οἱ Ἕλληνας ἐδυτίκι-
 ζον ἢ ἐρώσσιζον. Ἀμα ὅμως διὰ τῶν περιπετειῶν τοῦ πολέ-
 μου αἱ ἐξωτερικαὶ δυνάμεις ἐπετύγγανον ἢ τὴν κτήσιν χωρῶν
 ντινων, ἢ ἄλλα πλεονεκτήματα, ἢ ὅπωςδήποτε ἐνόμιζον χρή-
 σιμον εἰς αὐτὰς τὴν κατὰπαισιν τοῦ πολέμου, τὰ συμφέροντα
 αὐτῶν ἐχωρίζοντο ἀπὸ τὸ Ἑλληνικόν, τὸ ὅποῖον ἀπῆτει τὴν
 ἀδιέλαιπτον ἐξακολούθησιν τοῦ ἀγῶνος μέχρι οὗ κτηθῇ ἢ
 ἀνεξαρτησίᾳ, ἣν οἱ ζῆνοι ὑπελάμβανον ἢ ἀδιάρρονον ἢ ἀπρόσ-
 φορον εἰς αὐτούς. Τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος ἐγίνωσκεν αὐτομάτως πως
 ντὴν τε καὶ τὴν τῶν συμφερόντων τούτων μέχρι τινὸς καὶ
 ντὴν ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου διέστασιν αὐτῶν. Ὅθεν ἐλάμ-
 νθανε μὲν τὰ ὅπλα ὁσάκις εὑρισκε συμμάχους οἰουσδήποτε,
 ἐγκαταλειπόμενον δὲ παρ' αὐτῶν ἐθλίβετο βεβαίως, καὶ
 ἤλεγγε τοὺς στρέψαντας αὐτῶν τὰ νῶτα, ἀλλ' ὑφιστάμενον
 μκαρτυρικῶς τὰς συνεπειὰς τῆς μονώσεώς του δὲν ἐμνησικακεῖ
 κατ' οὐδενός, καὶ ἅμα δοθείσης περιστάσεως ἐπιτηδείας νὰ
 νδράξῃ αὐτὴς τὰ ὅπλα, ἔστω καὶ τῆ συμπράξει τῶν πρὸ μικροῦ

»ἐγκαταλιπόντων αὐτό, δὲν ἐδίσταζε νὰ ἐπαναλάβῃ τὸν προ-
»αιώνιον καὶ πεπρωμένον ἀγῶνα. Τοῦτο ἔπραξε πολλάκις ἰδίως
»ὡς πρὸς τοὺς Ἑνετούς, τοῦτο πολλάκις ὡς πρὸς τοὺς Ρώσους».

Ἐπανερχόμεθα εἰς τὸ προκείμενον, εἰς τὴν μετὰ τὴν τοιαύ-
την ἔκβασιν τῆς ἐπαναστάσεως ἐκείνης κατὰστασιν τοῦ τόπου.
Ἐκ τῆς πρώτης τῶν ἀνωτέρω πρακτεθειῶν περικοπῶν ἐννοεῖ τις
ὅποια ἦν αὕτη. Πόλεις καὶ χωρὰι ὁλόκληροι ἠρημώθησαν· ὅπου
δ' ὑπελείποντο ὀλίγοι κάτοικοι ἔβλεπες ἐπὶ τοῦ προσώπου αὐτῶν
τὴν θλίψιν καὶ τὴν ἀπελπισίαν βαθέως ἐξωγραφισμένην, καὶ
πικρὰ δάκρυα ρέοντα ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν των καὶ ἤκουες στε-
ναγμοὺς καίοντας, διασχίζοντας τὰ στήθη αὐτῶν. Ἡ δὲ τουρ-
κικὴ ἐξουσία, καταστάσα ἤδη λίαν ἀσθενὴς ἐν Πελοποννήσῳ,
οὔτ' ἤθελεν, οὔτ' ἠδύνατο καὶ ἤθελε, νὰ λάβῃ πρόνοιάν τινα
περὶ τοῦ τόπου. Οἱ Ἀλβανοὶ καθίσταντο ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ ἰσχυ-
ρότεροι καὶ μᾶλλον ἀκαταδάκμαστοι. Καὶ ἀφ' ἑτέρου ἡ ἀπελπι-
σία τῶν Ἑλλήνων περιήγαγεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ σκε-
φθῶσι περὶ τῆς ὀπωσδήποτε σωτηρίας αὐτῶν, καὶ νὰ τραπῶσιν
ἐπὶ τὰ ὄπλα· διὸ οἱ γενναιότεροι, ἢ οἱ πλείονα ὑποστάντες
δεινὰ, ἐπέταξαν ἔνοπλοι εἰς τὰ ὄρη ἀνὰ ὀμάδας, καὶ ἐκεῖθεν
ἐξεδίκουν τὴν τιμὴν αὐτῶν καὶ τὸ χυθὲν αἷμα τῶν ἀδελφῶν·
οὔτοι οἱ ἀντόρτοι τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας ὠνομάζοντο ἀρμα-
τωλοὶ, ἢ κλέφται, ἔχοντες ἀνὰ 20, 30—50 ἕνα ἀρχηγόν.
Κατώρθουν λοιπὸν οὔτοι οὐ μόνον νὰ δικτηρῶσιν ἀκμαῖον καὶ
ἀσβεστον τὸ ἱερόν τῆς ἐλευθερίας πῦρ, γινόμενοι ἕμμεσος αἰτία
τῆς μετὰ πεντηκονταετίαν ἐπεληούσης μεγάλης ἐκρήξεως τοῦ
μεγάλου ἀγῶνος, ἀλλὰ καὶ ἀμέσως νὰ ὠφελῶσι τοὺς χριστιανούς,
φονεύοντες καὶ παντοιοτρόπως βλάπτοντες τοὺς Τούρκους.
Οἱ κλέφται ἐπληθύνθησαν μέχρι τοῦ ἀριθμοῦ τῶν 5000, κα-
λύψαντες οὕτω ἅπαντα τὰ ὄρη καὶ τὰ δυσπρόσιτα μέρη τῆς
Πελοποννήσου.

Ἀρχηγοὶ αὐτῶν ἦσαν πολλοὶ, ἐν οἷς διεκρίνοντο ὁ Πᾶνος
Κρεμασιώτης ἐκ τῆς ἐπαρχικῆς Μονεμβασίας, ὁ Ἰωάννης Καρκ-

κίπσος ἐκ Λακεδαιμόνος, οἱ Πετμεζαῖοι, Κολοκοτρῶναι, Στρι-
φτόμπολοι κλπ. κλπ. ὑπὲρ τοὺς ἐξήκοντα¹ ἐπρώτευε δ' ἐν πᾶσι
τούτοις ὁ περιβόητος ἐκ Μάνης Παναγιώταρος¹, μεθ' οὗ συν-
εδέετο διὰ στενῆς φιλίας ὁ Κωνστ. Κολοκοτρώνης. Ἀμφότεροι
δὲ ἦσαν ὁ τρόμος τῶν κατὰ τὴν Λακεδαιμόνα Τούρκων, ἔχον-
τες ὀρητήριον τοὺς ἐν Μικρᾷ Καστανίτση ἰσχυροὺς πύργους
τοῦ Παναγιώταρου. Ἐνταῦθα, δυστυχῶς, δὲν εἶναι εὐκολον νὰ
καταλέξω τοὺς πολέμους καὶ τὰς ἀνδραγαθίας τῶν ἡρώων
τούτων.

Μέχρι τοῦ ἔτους 1779, ἦτοι ἐννέα ἔτη μετὰ τὴν εἰσβο-
λὴν των εἰς τὴν Πελοπόννησον, οἱ Ἄλβανοὶ ἠλαττώθησαν μέχρι
τοῦ ἀριθμοῦ τῶν 12000, ἐν ᾧ ἦσαν 60000. Τότε ὁ Σουλτάνος
Ἀβτοῦλ-Χαμήτ, ἕνεκα ἀναφορῶν τῶν κατοίκων τῆς Πελο-
ποννήσου καὶ παραστάσεων τῶν Εὐρωπαϊκῶν δυνάμεων, ἀπε-
φάσισε νὰ ἐκκαθαρίσῃ τὸν τόπον ἀπὸ τῆς ἀλβανικῆς μάλιστα,
καὶ ν' ἀναλάβῃ τὴν ἐν αὐτῷ ἐξουσίαν του, ἣν, ὡς εἶδομεν, σχε-
δὸν ἀπώλεσεν, ἕνεκα τῶν Ἄλβανῶν καὶ τῶν κλεφτῶν. Ἀπέ-
στειλε λοιπὸν μετὰ ἱκανοῦ στρατοῦ καὶ ἰσχυρᾶς ναυτικῆς μοί-
ρας τὸν Τσεζκέρλη-Γαζή-Χασὰν Καπιτὰν Πασσᾶν, ὅστις προσ-
εταίρισθεις τοὺς κλέφτας, ἔχοντας καὶ τούτους τὸ αὐτὸ συμφέ-
ρον, κατώρθωσεν ἐντὸς ἐνὸς ἔτους νὰ καταστρέψῃ τοὺς Ἄλ-
βανούς, ἐξ ὧν 700 μόνις διέφυγον τὸν ὄλεθρον καὶ διελθόντες
τὸν Ἰσθμὸν ἀπῆλθον εἰς τὴν Στερεάν. Ὁ Πασσᾶς, καταστρέ-
ψας τοὺς Ἄλβανούς, ἔλαβεν ὑπόσχεσιν πίστεως καὶ ὑποταγῆς
παρ' ὅλων τῶν ἀρχηγῶν τῶν κλεφτῶν, οἵτινες μετὰ τὸσων
ἐτῶν βίον ἀβίωτον ἐν ὄρεσι καὶ σπηλαίοις, ἄσμενοι ἐδέχθησαν

¹ Τούτου, ὡς καὶ ἐννέα ἄλλων ἔτι, ἔγραψεν ἐκτενεῖς καὶ λεπτομερεῖς ἀξιολόγους ὄντως βιογραφίας ὁ φίλος μου κύριος Λεωνίδας Ροζάκης, δικηγόρος ἐν Σπάρτῃ, ἄξιος γενόμενος πολλῶν ἐπαίνων, διότι ἐπιτοπίως ἐξετάσας καὶ πολλὰ μοχθήσας, ἔσωσεν ἐκ τῆς πανολεθρίας τοῦ χρόνου πολῦτιμον ἱστορικὴν ὕλην. Εὐχομαὶ νὰ δημοσιεύσῃ ταχέως ὁ κ. Ροζάκης τὴν συλλογὴν ταύτην.

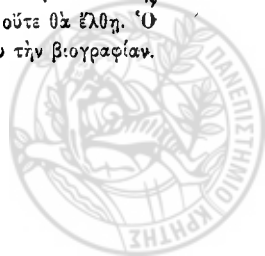
κὰ μένωσιν ἥσυχοι καὶ ἀνενόχλητοι ἐν ταῖς ἐστίαις αὐτῶν καὶ τότε τροπαιοφόρος ὁ Πασσᾶς μετεβίβασθη διὰ τοῦ στόλου εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν.

Τὸ *ραῖ* (πιστοποιητικὸν) τῆς ὑποταγῆς δὲν ἐδέχθησαν μόνοι ὁ Παναγιώταρος καὶ ὁ Κολοκοτρώνης, ἐπιμένοντες ν' ἀνακτήσωσι τὴν ἐλευθερίαν, οὐχὶ δὲ ν' ἀγοράσωσι τὴν δουλείαν. Ὅθεν κατὰ τὸ ἐπόμενον ἔτος, 1780, ἐξεστράτευσε καὶ αὐθις ὁ αὐτὸς Πασσᾶς μετὰ στρατοῦ ἐφωδιασμένου διὰ πυροβόλων, βομβῶν κλπ. καὶ διὰ τοῦ στόλου ἀπεκομίσθη εἰς Γύθειον. Τῇ 10ῃ Ἰουλίου ἐφθασεν εἰς τὸ χωρίον τῶν ἀτιθάσων *ἀρματωλῶν*, τὴν Μικρὰν Καστάνιτσαν, καὶ ἤρχισε δεινὸν πυροβολισμὸν κατὰ τῶν δύο πύργων. Οἱ πολιορκούμενοι ἐνεκαρτέρησαν δώδεκα ἡμέρας ἄλλὰ καταστρεφομένων τῶν πύργων, ἐξῆλθον διὰ νυκτὸς ἐν ἀποδράσασιν ἐννοηθέντες ὅμως προσεβλήθησαν καὶ ἐφρονεύθησαν οἱ πλειεῖστοι, ἐν οἷς ὁ μὲν Παναγιώταρος, ἀντικρούων τοὺς ἐχθροὺς, ὁ δὲ Κ. Κολοκοτρώνης, διὰ δόλου, ἐθυσιάσθησαν. Ὁ Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, ὁ μετὰ ταῦτα μέγας ἀναδειχθεὶς, εὐρεθεὶς ἐκεῖ, παιδίον τότε, μετὰ τῆς μητρὸς αὐτοῦ, διέφυγεν ἀβλαβῆς. Ὁ Πασσᾶς, καύσας τοὺς πύργους, ἀπῆρεν εἰς τὰ ἴδια.

Ἐπί τινα μετὰ ταῦτα ἔτη ἡ Πελοπόννησος ἔμεινε ἥσυχος, μέχρις οὗ τῷ 1785 ἀνεφάνησαν ἄλλοι κλέφται. Ἐν τούτοις ἐπρώτευσεν ὁ περίφημος Ζαχαριᾶς, καὶ μετὰ ταῦτα ὁ Θ. Κολοκοτρώνης.

Ὁ Ζαχαριᾶς κατήγετο ἐκ τοῦ χωρίου Μπαρμπίτσας τῆς Λακεδαιμόνος ἀνεδείχθη δὲ ἐκ τῆς κατωτάτης τάξεως μέγας διὰ τῶν σπανίων καὶ λαμπρῶν προτερημάτων αὐτοῦ. Φρόνημα ὑψηλὸν καὶ ἐλληνοπρεπές, παρρησία σιδηρᾶ καὶ ἀνδρεία ἀκατάβλητος, μετὰ σωματικῆς ρώμης μεγάλης καὶ ὠκυποδίας παρομιώδους, συνίστων τὸν ἄνδρα¹. Ὅτε ὁ Ζαχαριᾶς ἦτο παι-

1 Οἱ Τοῦρκοι ἔλεγον ὅτι ἡ παλληκαριὰ καὶ ἡ ἀξιότης του ἦτο τοιαύτη, ὥστε νὲ γκελδί, νὲ γκελιτζέκ, τουτέστιν: οὔτε ἦλθεν οὔτε θὰ ἔλθῃ. Ὁ κ. Ρυζίκης, περὶ οὗ εἶπον ἀνωτέρω, ἐφιλοπόνησε καὶ τούτου τὴν βιογραφίαν.

διόν ἔτι, ὑπεβλέπετο ὑπὸ τῶν Τούρκων, διότι τὰ προτερήματα του ἐγένοντο φανερά, καὶ διέτρεχε τὸν κίνδυνον ν' ἀφανισθῇ διὰ ἐτράπη πρὸς τὸν κλέφτικόν βίον, καὶ συναθροίσας περὶ αὐτὸν ἑκατὸν ἐκλεκτοὺς ἄνδρας, ἐγένετο ἡ μάστιξ τῶν Τούρκων καὶ τὸ καταφύγιον τῶν ἀδελφῶν Χριστιανῶν. Ἐφερε σημαίαν ἀνοικτὴν ἔχουσαν σταυρὸν καὶ σφραγίδα ἐμφαίνουσαν «Ὁ Ἀρχιστράτηγος τῆς Πελοποννήσου». Καὶ τῇ ἀληθεῖς δικαίως ἔφερε τὸν τίτλον τοῦτον. Ἐκτὸς ἄλλων πολλῶν καὶ λαμπρῶν κατορθωμάτων του, ὑπομνήσκω μόνον ἐνταῦθα τὴν κατὰ τὸ 1798 δοθεῖσαν ὑπ' αὐτοῦ συνδρομὴν τῶ ἀδελφοποιητῶ αὐτοῦ Ἀνδρούτσῳ ὅπως διελάσῃ τὴν Πελοπόννησον· κατὰ ταύτην καὶ μόνην τὴν περιστάσιν ἐφονεύθησαν ὑπὸ τῶν δύο τούτων ἀετῶν τῶν ἐλευθέρων ὁρέων ἑκατοντάδες Τούρκων.

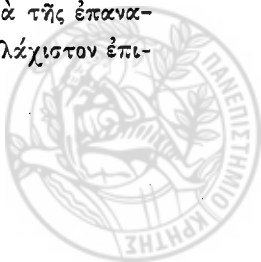
Ἐπὶ ἑπτὰ καὶ δέκα ἔτη διατελέσας κλέφτης ἔνδοξος ὁ Ζαχαριᾶς, ἀπέθανε τῷ 1802 οὕτω πως: Καταδικαζόμενος τότε ὑπὸ τῶν Ὀθωμανῶν εἶπερ ποτὲ καὶ ἄλλοτε δραστηριώτερον, κατέφυγεν εἰς τὴν Μάνην, καὶ κατέλυσε εἰς τὴν οἰκίαν στενοῦ φίλου καὶ κοιμπάρου τού τινος, Κουκκέα, εἰς τὴν φιλίαν τοῦ ὁποίου ἔδιδε πᾶσαν πίστιν. Οὗτος ὅμως δωροδοκηθεὶς ἐφόνευσε τὸν ξένον του, κοιμώμενον ἐντὸς τοῦ πύργου. Ὁ τότε ἀρχηγὸς τοῦ Ὀθωμανικοῦ στόλου Ἰργιλά-Μπέης ἐζήτησε νὰ ἴδῃ τὸν δολοφόνον τοῦ Ζαχαριᾶ· ὁ Κουκκέας ἐπαρουσιάσθη πρόθυμος, ἀλλ' ὁ Μπέης παρέδωκεν αὐτὸν εἰς τὴν ἀγγλόνην, διότι ἐφόνευσε τὸν ἥρωα Ζαχαριᾶν.

Μετὰ τοῦτον, καὶ πρότερον ἔτι, ἀνεφάνησαν καὶ ἄλλοι πολλοὶ ἀρχηγοὶ κλεφτῶν, οἷοι ὁ Θ. Κολοκοτρώνης, οἱ Πετιμεζαῖοι, ὁ Σταματέλος, ὁ Γεωργιάδης καὶ ἄλλοι, ἔχοντες ἀνὰ 50, 60—80 παλληκάρια καὶ ἠφάνιζον τοὺς Τούρκους, οἱ ὁποῖοι πρὸς ἀντεκδικήσιν ἐπίεζον ὑπερβαλόντως τοὺς Ἕλληνας δι' ὑπερόγκων φόρων, 200, 300 καὶ 500 γροσίων ἐκάστην οἰκογένειαν, διὰ φόνων καὶ παντοίων ἀτιμητικῶν πράξεων, ὥστε περιῆγον αὐτοὺς εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ παρκαύωσι τὰς προσταγὰς τῶν τυραν-

νων, ἢ καὶ νὰ φονεύωσι πολλάκις αὐτούς, τρεπόμενοι ἔπειτα εἰς τὸν κλεφτικὸν βίον. Ὅθεν ὁ ἀριθμὸς τῶν κλεφτῶν ἠξύνθη αὖθις πολὺ. Διὰ τοῦτο ὁ τότε Πασσᾶς τῆς Πελοποννήσου Ὅσμάν ἀνέφερε τῷ 1805 εἰς τὸν Σουλτάνον Σελίμ Γ', ὅτι οἱ κλέφται πληθύνονται ὁσημέραι καὶ ἄδηλον ποῦ καταλήξει ἡ κατάστασις αὕτη τοῦ τόπου, ἐν ταύτῃ δ' ἔδιδεν ὁδηγίαις περὶ τοῦ τρόπου τῆς καταστροφῆς αὐτῶν. Ὁ Σουλτάνος, ἀποδεξάμενος τὴν γνωμοδότησιν τοῦ Πασσᾶ, διέταξεν αὐστηρῶς τὸν Πατριάρχην νὰ ἐκδώσῃ φρικτὸν συνοδικὸν ἐπιτίμιον πρὸς πάντας τοὺς ἐν Πελοποννήσῃ Χριστιανούς, ἀρχιερεῖς, ἱερεῖς καὶ κοσμικούς, ὅπως τεθῶσιν ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ Πασσᾶ πρὸς ἐξάλειψιν τῶν ἀνταρτῶν. Τὸ κατ' ἀνάγκην ἐκδοθὲν ἐκεῖνο ἐπιτίμιον, ὅπερ, ὡς ἔλεγον τότε, ἐρράϊζε τὰς πέτρας, συνωδευμένον μὲ Σουλτανικὴν ἐπιστολὴν πρὸς τοὺς ἐπισκόπους τῆς Πελοποννήσου, ἐστᾶλη εἰς χεῖρας τοῦ Ὅσμάν, ἐκεῖνος δ' ἐπέδωκε τοῖς ἐπισκόποις μετ' αὐστηρῶν προφορικῶν διαταγῶν. Τὸ μέτρον τοῦτο ἐπήνεγκε τὸ ἐπιδιωκόμενον ἀποτέλεσμα· καὶ 600 μὲν τῶν κλεφτῶν ἠφανίσθησαν, οἱ δὲ λοιποὶ διεσπάρησαν πανταχόσε. Ἐπίσης πολλοὶ ἄλλοι Ἕλληνες ἐγένοντο θύματα τῆς λύσεως τῶν Τοῦρκων, ἐπὶ προφάσει ὅτι ἦσαν τροφοδῶται τῶν ἀνταρτῶν. Τοιοῦτῳ δὲ τρόπῳ κατώρθωσαν οἱ Τοῦρκοι νὰ ἐκκαθαρίσωσιν, ὡς οὐδέποτε ἄλλοτε, τὴν Πελοπόννησον ἀπὸ παντὸς εἶδους ἀνταρτῶν.

Παρήλθε λοιπὸν εἰς ὀλόκληρος σχεδὸν αἰῶν (1715—1806) ἐν συνεχεῖ πολέμῳ, ἐν σφαγαῖς καὶ αἱματοχυσίαις, ἀφ' ὅτου οἱ Τοῦρκοι ἐγένοντο κύριοι τῆς Πελοποννήσου, ἀποδείξει ὅτι οἱ κάτοικοι δὲν ἔκλινον τὸν ἀγῶνα, εἰμὴ εἰς τὴν ἀνάγκην. Ἐκτοτε αὕτη ἔμενεν ἐν φαινομενικῇ ἡσυχίᾳ καὶ ἡρεμίᾳ, λεληθότως ὅμως παρεσκευάζετο ἐπὶ δεκαπενταετίαν ὄλην (1806—1821), ἐν ἣ κατώρθωσε νὰ διαθέσῃ, ἐκ συμφώνου μετὰ τῆς λοιπῆς ἡπειρωτικῆς καὶ νησιωτικῆς Ἑλλάδος, τὰ τῆς ἐπαναστάσεως καὶ τοῦ ἀγῶνος οὕτως ὥστε μερικὴ τοῦλάχιστον ἐπι-

τυχία να στέψη τους κόπους των, μολονότι υπέρ του δλου ήγωνίσθησαν.

Τὰς ἐνεργείας τῶν Ἑλλήνων συνέδραμε καὶ ἐνίσχυσε εὐνοϊκῆ τις περίστασις, παρουσιασθεῖσα τότε. Ὁ Σουλτάνος, λαβὼν ὑπονοίας ἐκ τῶν κινημάτων τοῦ Ναπολέοντος Α', ἐνόμισεν ὅτι ἔπρεπε ν' ἀσφαλίσει καὶ προφυλάξῃ τὸν τόπον κάλλιον ἢ πρῖν. Πρὸς τοῦτο δὲ ἐθεώρησε κατάλληλον καὶ διώρισε τῷ 1807 ἓνα τῶν υἱῶν τοῦ διαδοχῆτου Ἀλῆ, τὸν Βελῆ-Πασσᾶν, τὸ πρῶτον μὲν προβλεπτὴν ἐπὶ τῶν φρουρῶν τῆς Πελοποννήσου, εἶτα δὲ γενικὸν ἡγεμόνα αὐτῆς.

Ὁ πκνοῦργος οὗτος υἱὸς τοῦ παμπονήρου Ἀλῆ, συνειδῶς τὸ ἐξουτοῦ συμφέρον καὶ θέλων νὰ υποθάλψῃ τὰ σχέδια τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μᾶλλον ἢ τὰ τοῦ Σουλτάνου, μετεχειρίσθη εὐμενέστατα τοὺς προεστῶτας τῆς Πελοποννήσου· εὐκόλως δὲ κατώρθωσε διὰ τοῦ προσηνοῦς καὶ γλυκέος τρόπου του νὰ προσελκύσῃ τὴν ἀγάπην τούτων. Ὅσάκις προέκειτο νὰ σκεφθῆ καὶ ἀποφασίσῃ περὶ τῶν ὑποθέσεων τοῦ τόπου, προσεκάλει μόνους τοὺς Ἕλληνας, ἀποστρεφόμενος καὶ ἀπομακρύνων τοὺς Τούρκους· πρὸ πάντων δ' ἐβουλεύετο μετὰ τοῦ συνετοῦ Σωτ. Λόντου καὶ τοῦ γέροντος Ι. Δεληγιάννη. Κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν οἱ Ἕλληνες ἔλαβον θέσιν δεσποτῶν ἐπὶ τῶν Τούρκων, διότι ὠφελοῦντο μὲν ἐκ τῶν ἐνοικιάσεων καὶ τῶν λοιπῶν δημοσίων κερδῶν, ἔμενον δὲ ἀνενόχλητοι καὶ ἀπηλλαγμένοι πκντὸς ἐκτάκτου μέτρου. Ὁ προσβάλλων Ἕλληνα Τούρκος ἐτιμωρεῖτο σκληρῶς ὑπὸ τοῦ Βελῆ.

Αἱ ὑπόνοιαι, ἃς εἶχεν ὁ Σουλτάνος, περὶ ἀναμίζεως τῶν Γάλλων εἰς τὰ ἐσωτερικὰ τῆς αὐτοκρατορίας του, δὲν ἦσαν ἀβάσιμοι. Τῷ 1809, ὁ Ἀλῆ-Φαρμάκης, καταγόμενος ἐκ μιᾶς τῶν ἰσχυροτέρων οἰκογενειῶν τῆς Ἀλάας, ἐκίνησε διὰ τῶν πολεμικῶν προπαρασκευῶν του τὰς ὑποψίας τοῦ Βελῆ, καὶ ἐπὶ τέλους κηρυχθεὶς ἀντάρτης, προὐκάλεσε τὴν κατ' αὐτοῦ ἀποστολὴν στρατοῦ ἐκ μέρους τοῦ Βελῆ, ὑπὸ τὸν Πασάβ-Μπεην.

Ὁ Ἀλῆ-Φαρμάκης, κλεισθεὶς ἐν τοῖς ὄχυροῖς πύργοις αὐτοῦ, προσεκάλεσεν εἰς βοήθειάν του τοὺς Θ. Κολοκοτρώνη καὶ Νικήταν τὸν Τουρκοφάγον, διατρέβοντας ἐν Ζακύνθῳ. Οὗτοι ἔσπευσαν ἄλλ' οὐδὲν ὠφέλησαν αὐτὸν, διότι μετὰ τινος καιρὸν ἠναγκάσθη νὰ ὑποταχθῆ διὰ συνθήκης, ἐν ᾗ ἐτέθη ὡς ὄρος καὶ ἡ ἀσφαλῆς ἀποχώρησις τῶν Ἑλλήνων συμμάχων του. Τοῦτο οὕτως ἐγένετο. Ὅτε δὲ μετὰ τινος καιρὸν συνηντήθη ὁ Ἀλῆ-Φαρμάκης μετ' αὐτῶν καὶ ἄλλων προκρίτων εἰς Ζάκυνθον, ἐπέισθη νὰ συνδράμῃ αὐτοὺς εἰς γενικὴν ἐπανάστασιν τοῦ ἔθνους κατὰ τοῦ Σουλτάνου. Ὁ Γάλλος Δαντσιλιῶτος, ἐνθαρρύνων αὐτοὺς, ὑπέσχετο ἐκ μέρους τοῦ Ναπολέοντος τὰ πάντα. Ἦσαν δὲ ἔτοιμοι νὰ ἐξορμήσωσιν ἐξ Ἀγίας Μαύρας εἰς τὴν Πελοπόννησον μετὰ σώματος Γάλλων στρατιωτῶν, ὅτε οἱ Ἕλληλοι καταλαμβάνοντες τὴν Ἐπτάνησον ἐμπαύσαν τὸ κίνημα. «Ἴσως κατ' εὐτυχίαν», λέγει ὁ ἀοιδίμος Ι. Φιλήμων.

Ὁ Σουλτάνος κατανοήσας ἐπὶ τέλους ὅτι ἡ ἐν Πελοποννήσῳ πολιτικὴ τοῦ Βελῆ-Πασσᾶ ἀντεστρατεύετο πρὸς τὸ συμφέρον καὶ τὸ πνεῦμα τῆς τυραννίας του, ἀνεκάλυψε αὐτὸν, διορίσας τῷ 1812 τὸν Ἰτζέλη-Ἀχμέτ-Πασσᾶν, αἰμοδόρον καὶ ἄγριον διώκτην τῶν Χριστιανῶν. Οὗτος ἅμα τῇ ἐγκαθιδρύσει του, ἀπεκεφάλισε τῷ αὐτῷ ἔτει, ἐκτὸς πολλῶν ἄλλων καὶ τὸν εἰρημένον Λόντον. Τῷ 1816, διεδέχθη ἐκεῖνον ἄλλος Πασσᾶς, ὅστις καὶ οὗτος, ἵνα μὴ δειχθῆ κατώτερος περὶ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς του, ἀπεκεφάλισε τὸν Ι. Δεληγιάννην ἐντὸς τῆς ἰδίας αὐτοῦ οἰκίας. Τῷ 1820 διωρίσθη Σατράπης τῆς Πελοποννήσου ὁ πολυπείρος, πανοῦργος καὶ ἰσχυρὸς Χουραϊτ-Μεχμέτ-Πασσᾶς, ἀπειλῶν παντελεῖ καταστροφὴν τῶν Χριστιανῶν, εἰ μὴ ἡ Θεία Πρόνοια καὶ αὐθις ἀριδύλως ἐβοήθει αὐτούς. Καὶ ἰδοὺ πῶς. Ἐπ' ὀλίγον μόνον χρόνον διατρέψας ὁ Χουραϊτ εἰς Πελοπόννησον, διετάχθη ν' ἀπέλθῃ εἰς Ἠπειρον, ὡς ἀρχηγὸς τῶν ἐκεῖ Ὀθωμανικῶν στρατευμάτων, ἅτινα ἐπολιόρκουν τὸν ἀποστάτην Ἀλῆ-Πασσᾶν ἐν Ἰωαννίνοις. Τὴν 5 Ἰανουαρίου

1821 ἐξεστράτευσεν ἐκ τῆς Πελοποννήσου, καταλιπὼν καίμα-
κάμην — ἰσότημον ἀντιπρόσωπόν — του τὸν Μεχμέτ-Σαλήχ-
Πασσᾶν.

Κατ' ἐκείνην κυρίως τὴν ἐποχὴν αἱ ἐνέργειαι τῆς Φιλικῆς
Ἑταιρίας ἐλάμβανον ἐν Πελοποννήσῳ τὰς εὐρυτέρας διαστά-
σεις, καὶ τόσον εὐρείας, ὥστε σχεδὸν ἀπεκαλύπτοντο. Οἱ Ἑλ-
ληνες δ', ἐννοεῖται, εἶχον ἀνάγκην ἡσυχίας τινός, ὅπως ἐνεργῶ-
σιν ἀσφαλέστερον· εὐνοϊκωτάτη λοιπὸν περίστασις ἐπαρουσιά-
σθη κατὰ τὴν ἀνάγκησιν τοῦ Χουρσίτ ἐκεῖθεν· Ἴνα δ' ἐξηγήσω
τοῦτο σαφέστερον, δανείζομαι τὴν ἐξῆς περικοπὴν ἐκ τῆς «Ἱστο-
ρίας τῆς Ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος» τοῦ Ἀμβρ. Φραντζῆ:

Ὁ διορισμὸς τοῦ Σατράπου τούτου διὰ τὴν Ἥπειρον, καὶ ἡ ἐπίση-
μος ἀπόφασις τοῦ Σουλτάνου διὰ τὴν ἐξόντωσιν τοῦ δυνάστου Ἀλῆ-
Πασᾶ, ἦτον ἀναμφιβόλως νεῦσις καὶ βούλησις τῆς Θείας Προνοίας,
καθότι, ἂν ἤθελεν ὑπάρχει ὁ Χουρσίτ εἰς τὴν Πελοπόννησον, ὁ δὲ
Ἀλῆς ἂν δὲν ἤθελε καταδιωχθῆ ἀπὸ τὸν Σουλτάνον, ἦτον ἀπολύτως
ἀδύνατον νὰ σεισθῆ φύλλον ἐπαναστατικὸν εἰς τὴν Πελοπόννησον,
ἢ ἂν οἱ Ἕλληνες ἤθελον σεισθῆ εἰς ἐπανάστασιν, ὑπάρχοντος τοῦ μὲν
Χουρσίτ εἰς τὴν Πελοπόννησον, τοῦ δὲ Ἀλῆ-Πασσᾶ εἰς τὴν Ἥπειρον,
τότε ἤθελον ἐπιπέσει εἰς τὴν Πελοπόννησον τὰ σμήνη τῶν Ἀλβανῶν —
κατὰ τὸν τρόπον τῆς ἐποχῆς τοῦ 1769—τὰ ὅποια ἤθελον ἔχει βέβαια
ἐπὶ κεφαλῆς καὶ τὸν τύραννον Ἀλῆ-Πασσᾶν, καὶ βεβαίως ἦτον ἀδύ-
νατον τότε πλεόν νὰ ὑπάρξῃ Ἕλλην αὐτόχθων εἰς τὴν Πελοπόννησον·
καθότι τοὺς μὲν τῆς α' καὶ β' τάξεως κληρικούς τε καὶ κοσμικοὺς
ἤθελον κατασφάζει, τοὺς δὲ λοιποὺς τῶν ἐσχάτων τάξεων ἤθελον ἀρ-
πάσει αἰχμαλώτους εἰς ἄλλα κράτη, ἤθελον τοὺς μετοικίσει εἰς τὴν
Αἴγυπτον καὶ τὴν Ἀσίαν. Ἀλλ' ἡ κραταιὰ χεὶρ τοῦ Ὑψίστου διέσωσε
καὶ ταύτην τὴν στιγμὴν ἀπὸ τὸν παντελῆ ὄλεθρον τὴν Πελοπόννησον,
εὐδοκήσασα νὰ διώξῃ μακρὰν αὐτῆς τὸν Χουρσίτ, διὰ τῆς ἐναντίου τοῦ
Ἀλῆ-Πασσᾶ στρατολογίας, ὥστε ἐκ τούτου ἔλαβον καιρὸν οἱ Πελοπον-
νήσιοι Ἕλληνες καὶ ὅπως οὖν προπαρσκευάσθησαν διὰ τὴν προμεμε-
λητημένην καὶ προητοιμασμένην ἐπανάστασιν τοῦ 1821.

1821

Ἐπιλαμβανόμενος ἀπὸ τοῦδε τοῦ κυρίου θέματος, κρίνω ἀναγκαῖον νὰ προτάξω δύο λέξεις περὶ τῆς καταστάσεως τῆς Μονεμβασίας ὑπὸ τὴν στρατιωτικὴν ἔποψιν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκεῖνην.

Οἱ ἐπὶ πολὺ κκατασχόντες τὴν Μονεμβασίαν Ἐνετοὶ ὠχύρωσαν τοὺς ἐκ φύσεως ὄχυροὺς βράχους τῆς Μονεμβασίας, ὡς τόσα ἄλλα φρούρια, ἅπερ βλέπει τις καθ' ἅπασαν τὴν Πελοπόννησον. Εἶδομεν ἀνωτέρω (σελ. 2) ὅτι ἡ Μονεμβασία εἶναι νῆσος, φέρουσα ἐν τῷ μέσῳ ὑψηλότατον ἀπορρῶγα βράχον. Οἱ Ἐνετοὶ τὴν νῆσον ταύτην συνέδεσαν μετὰ τῆς ξηρᾶς διὰ γεφυρᾶς μακρᾶς, συνισταμένης ἐκ 14 ἀψίδων, καὶ τεθεμελιωμένης καλῶς ἐν τῇ ἀβαθεῖ θαλάσῃ. Περὶ τὸ μέσον ἓνα θόλον ἀντικαθιστῶσι σανίδες, καὶ τοῦτο διὰ στρατηγικὸν λόγον. Κατὰ τὸ ἐσώτερον ἄκρον τῆς γεφυρᾶς ὑπάρχει πύργος ἰσχυρὸς, ὑφ' ὃν διέρχεται τις πρὶν ἢ πατήσῃ τὸ ἔδαφος τῆς νήσου. Πρὸς τὸ ἀνατολικὸν μέρος ὁ βράχος τῆς ἀκροπόλεως ἀπέχει τῆς θαλάσσης πλειότερον, ἢ κατὰ τ' ἄλλα μέρη, καὶ ἐκεῖ ἐκτίσθη ἡ πόλις, περιβεβλημένη δι' ἰσχυροῦ τείχους, ἡμικυκλικοῦ, ἀρχομένου ἀπὸ τοῦ βράχου, καθήκοντος μέχρι τῆς θαλάσσης καὶ ἀπολήγοντος αὐθις εἰς τὸν βράχον· ὑπάρχουσι δὲ τέσσαρες πύλαι, ὧν δύο μὲν, αἱ καὶ κύριαι πύλαι τῆς πόλεως, πρὸς τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν τοῦ τείχους ἢ μία ἐκεῖ ὅπου ἄρχεται αὐτὸ ἀπὸ τοῦ βράχου, καὶ ἡ ἑτέρα ἐν τῷ μέσῳ τῆς πλευρᾶς αὐτῆς, ἢ τρίτη δὲ πρὸς ἀνατολὰς, φέρουσα πρὸς τὴν θάλασσαν ἀμέσως καὶ οὔσα πολὺ μικρὰ, οἶνει παράθυρον, καὶ ἡ τετάρτη πρὸς τὸ βόρειον μέρος. Ἐκ τῆς πόλεως ἀνέρχεται τις εἰς τὸ φρούριον δι' ὁδοῦ ἐλικώδους καὶ ἀνωφεροῦς καὶ διὰ μιᾶς μόνης πύλης ὀπόθεν πλέον καὶ ἡ πόλις καὶ τὰ πέριξ εἰς μακρὰν ἀπόστασιν κατοπεύονται ὡς ἀπὸ τοῦ αἰθέρος· ὀλόκληρος ἡ περιφέρεια

τοῦ βράχου τούτου περιβάλλεται διὰ τοίχου παχέος καὶ ἰσχυροῦ, κεκοσμημένου κατὰ μικρὰ διαστήματα διὰ πυργίσκων καὶ κανονοστοιχιῶν. Εἰς τὸ ὑψηλότερον μέρος τῆς ἐπιφανείας τοῦ φρουρίου ὑπάρχει ἕκτασίς τις ἰδιαιτέρως περιτετευχιμένη καὶ ὠχυρωμένη, ἀποτελοῦσα, ὡς εἰπεῖν, φρούριον ἐν φρουρίῳ. Κατὰ δὲ τὸ δυτικὸν μέρος, ὅπερ οὐδαμῶς φκίνεται ἐκ τῆς θαλάσσης ὑπάρχει κτίριον στερεώτατον, Λύκος ὀνομαζόμενον καὶ χρησιμεῦον ὡς ἀποθήκη πυρίτιδος. Ἐπειδὴ δὲ τόσον ἡ πόλις ὅσον καὶ ἡ ἀκρόπολις στεροῦνται ὀλοσχερῶς ὕδατος ὑπάρχουσιν ἐπὶ τῆς ἀκροπόλεως τρεῖς μεγάλαι δεξαμεναὶ ὑποδεχόμεναι, ὅταν βρέχη, τὰ ὕδατα τῆς βροχῆς καὶ διατηροῦσαι αὐτὰ καθ' ὅλον τὸ ἔτος· ἐπίσης καὶ πᾶσα ἐν Μονεμβασίᾳ οἰκία ἔχει ἰδίαν δεξαμενήν. Ἄλλ' ὅταν τὸ ὕδωρ ἐκλίπη ἀπὸ τινος οἰκίας, αὕτη ὑδρεύεται ἐκ τῶν δεξαμενῶν τοῦ φρουρίου.

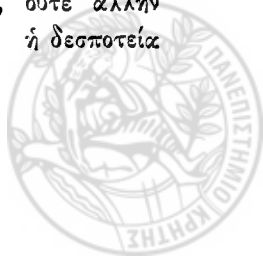
Οἱ ἰσχυροὶ προμαχῶνες καὶ πύργοι, τὰ πολλὰ καὶ βαρέα πυροβόλα, τὰ περιστέφοντα, οὕτως εἰπεῖν, ἀπασαν τὴν στεφάνην τοῦφρουρίου, καὶ τὰ ἐν ταῖς ἀποθήκαις αὐτοῦ ἀποτεταμιευμένα παντοειδῆ καὶ ἀνεξάντλητα πολεμοφόδια καθίστων αὐτό, ὃν ἄλλως ἐκ φύσεως ὀχυρώτατον, ἀπόρθητον δι' οἰαοδήποτε βίας.

Ἦπῆρχον δ' ἐπ' αὐτοῦ οἰκίαι πολλαὶ καὶ στρατῶνες καὶ ναὸς ἐπ' ὀνόματι τῆς Θεῆς Σοφίας, κατὰ μίμησιν τοῦ ἐν Κωνσταντινουπόλει, ἀλλὰ καὶ οὗτος κατεκείνα σχεδὸν πάντα εἰσι σήμερον ἐρείπια. Ἐν δὲ τῇ πόλει, εἰ καὶ λίαν περιορισμένη, ὑπῆρχον πρότερον μὲν χιλιάδες πολλαὶ οἰκιῶν, κατὰ δὲ τὸ 1821, πλείονες μὲν τῶν χιλίων, ἄγνωστον ὅμως πόσαι ἀκριβῶς. Ναοὶ πολλοὶ καὶ μεγαλοπρεπεῖς ἐκόσμουσαν ἀνὰ συχνὰ διαστήματα τὴν πόλιν· μετὰ ταῦτα δὲ, ἐπὶ τῆς τουρκοκρατίας, προσετέθησαν καὶ τσαμία τινά. Ἐκ τῶν ναῶν τούτων πρωτεύει ὁ ἐπ' ὀνόματι τοῦ «Ἐλκομένου Χριστοῦ» τιμώμενος, κτισθεὶς, ὡς ἀνωτέρω (ἐν σελ. 17) εἶπον, ὑπὸ τοῦ Αὐτοκράτορος Ἀνδρονίκου τοῦ πρεσβυτέρου. Τὸ τέμενος τοῦτο, εὐτυχήσαν νὰ διαφύγη τὴν φθορὰν τοῦ χρόνου, σώζεται ἔτι καὶ νῦν ἀκέραιον, τηροῦν τὸν

βυζαντινὸν ρυθμὸν, καὶ περικλασθὸν πολύτιμα ἱερὰ κειμήλια. Τὸ μέγεθος εἶναι ἴσος, ἵνα ἐν παραβολῇ εἶπω, πρὸς τὴν ἐν Ἀθήναις Μητρόπολιν. Ἔχει ἀμέσως μετὰ τὸν νόρθηκα ἔνθεν καὶ ἔνθεν δύο θρόνους διὰ τοὺς βασιλεῖς· σκευὴ δὲ ἐκ μετάλλου πολυτίμου καὶ τὰ περιθώρια τῶν εἰκόνων ἐπιμελῶς ἐξεργασμένα ἐκ ξύλου στερεοῦ, τινὰ δὲ καὶ κεκοσμημένα δι' ἐλέφαντος. Ἀλλ' ὅ,τι μᾶλλον κοσμεῖ τὸν ναὸν εἶναι αἱ σωζόμεναι τρεῖς βυζαντιναὶ εἰκόνες, παριστῶσαι ἐν φυσικῷ μεγέθει τὸν Χριστόν, φέροντα στέφανον ἐξ ἀκανθῶν καὶ κάλαμον ἐν χερσὶ, τὴν Παναγίαν, ὀδυνωμένην ἐπὶ τῇ καταστάσει ταύτῃ τοῦ υἱοῦ, καὶ τὸν Πρόδρομον, ὡσαύτως περίλυπον. Πλὴν δὲ τούτων, αἰτινές εἰσιν ἀριστουργήματα τέχνης, ὑπάρχουσι καὶ ἕτεροι πολλοῦ λόγου ἀξίαι, οἷον ἡ παριστῶσα τὴν Γέννησιν τοῦ Χριστοῦ, σύμπλεγμα ὠραῖον, καὶ ἄλλαι. Δευτερεύων ναὸς ὑπάρχει ὁ τῆς «Χρυσοφιτίσης» Παναγίας, οἰκοδομηθεὶς πρὸ τοῦ 1600, διατηρούμενος δὲ μέχρι τοῦδε ἀκέραιος καὶ καλῶς πεπλουτισμένος. Ἡ πλήρης θαυματῶν ἱστορία τῆς «Χρυσοφιτίσης» λέγεται ὑπὸ τῶν κατοίκων διαφόρος· ἀλλ' ἐγώ, εὐρῶν ἀρχαῖον χειρόγραφον, περιέχον αὐτὴν λεπτομερῶς, δημοσιεύω αὐτὸ ἐν τέλει (5) πρὸς χάριν τῶν πολλῶν ἄνευ κρίσεων καὶ σχολίων. Παρατηρῶ μόνον ὅτι οὐδεὶς δύναται ν' ἀμφισβητήσῃ τὸ κύρος αὐτοῦ, «γεγραμμένου παρὰ τοῦ Πανιερωτάτου κυρίου Παύλου, χρηματίσαντος ἐν Μονεμβασίᾳ κατὰ τὸ 1600 σωτήριον ἔτος». Τὴν καταγραφὴν καὶ περιγραφὴν ἄλλων ναῶν, πολλῶν ὄντων ἐν Μονεμβασίᾳ, καὶ ἄλλων τινῶν, ἥττονος λόγου ἀξίων, παραλείπω, ἵνα μὴ βραχύνω τὸν ἀναγνώστην.

Ἐν τῇ Μονεμβασίᾳ λοιπὸν, τοιαύτῃ οὐσῇ, κατώκουν περίπου χίλια οἰκογένεια Τούρκων καὶ ὀλίγα χριστιανικαί, αἵτινες ἔζων μετ' ἐκείνων ἐν εἰρήνῃ. Οἱ Τούρκοι τῆς Μονεμβασίας, ὡς καὶ τῆς πέριξ ἐπαρχίας, εἶχον τότε σχεδὸν ἐξελληνισθῆ, διότι, οὔτε τὸ ἔνδυμα τῶν Τούρκων ἐτήρουν πλέον, οὔτε ἄλλην γλῶσσαν πλὴν τῆς ἐλληνικῆς ἐλάλουν, οὔτε ἡ δεσποτεία

αὐτῶν ἦτο τυραννική καὶ βάρβαρος· οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ Τοῦρκοὶ ἦσαν πτωχοί, ἀπέζων δ' ἐκ τῶν ἐν τοῖς πέριξ ἄγρῶν καὶ ποιμνίων αὐτῶν, ἅτινα ἐκκλιέρον καὶ ἐφύλαττον εἴτε αὐτοὶ οἱ ἴδιοι εἴτε οἱ Χριστιανοί, ἐξ ὧν ἄπασα σχεδὸν ἡ ἐπαρχία κατάρκειτο, διότι Τοῦρκοὶ μόνον ἐν ὀλίγοις χωρίοις αὐτῆς ὑπελείποντο, καὶ τοιαῦτα ἦσαν οἱ Μολδαί, τὰ Πάκιζ, ἡ Συκέα καὶ τὸ Φοινίκιον, οἱ δὲ Τοῦρκοὶ οὗτοι ἦσαν ἄπικντες ὠρεῖοι τὴν μορφήν καὶ ἀνδρείοι τὴν ψυχὴν, ὡς ἔτι καὶ νῦν σώζεται ἡ τοιαύτη φήμη των. Περὶ τῶν ἐν Μονεμβασίχ Τοῦρκῶν ἰδοὺ τί ἀναφέρει σύγχρονος ἱστορικός: «Τῶν ἐν Μονεμβασίχ Τοῦρκῶν οἱ »πλείστοι ἦσαν πτωχοί, ἐξωμότχι οἱ πλείους, ἐργαζόμενοι τὴν »γῆν, ὡς καὶ οἱ Χριστιανοί, καὶ τὴν ὀθωμανικὴν γλῶσσαν μὴ »γνωρίζοντες πλὴν ὀλίγων τινῶν τυπικῶν λέξεων· καὶ ἡ πενία »των κατήντησε παρομοιωδῆς, διότι ἐλέγετο ὅτι ἐνὸς μπερισίου »(ἐπενδύτου) καὶ ἐνὸς καθουκίου (πίλου), καὶ αὐτῶν πεπαλαιω- »μένων, ὡς στολῆς ἀναγκασίας πρὸς παράταξιν ἢ συνάθροισιν »τινα τῶν ἀγάδων, ἦσαν πλείονές τινες συνδιοκτῆται καὶ ἐ- »υλάμβανον αὐτὰ ἀλληλοδιαδόχως κατὰ σειράν· ὁ δὲ ἐνδύομε- »νος δι' αὐτῶν ἐπορεύετο εἰς τὸ *Τσαμί*, εἴτα καὶ εἰς τὸ καφ- »φενεῖον τὴν πικρασκευὴν, διὰ νὰ ἀγαθευθῇ — νὰ φανῇ ὅτι εἶναι ἀγᾶς —». κλπ.

Ἡ Μονεμβασίχ, ἐπὶ 100 καὶ πλέον ἤδη ἔτη διατελοῦσα ὑπὸ τοὺς Τοῦρκους, οὐδεμίαν ἠδύνατο νὰ προσδοκᾷ ἐσωτερικὴν πρόοδον καὶ βελτίωσιν. Οἱ Τοῦρκοὶ παραδέχονται πολλὰ ρητὰ τοῦ Ἱεροῦ Εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ μας, διότι παρέλαβε καὶ περιέχει αὐτὰ τὸ κοράνιον· ἐπίσης ὡς λαὸς καταγόμενος ἐξ Ἀραβίας καὶ τῶν περὶ αὐτὴν ἀνατολικῶν μερῶν, ἔχουσι δόσιν φιλοσοφικοῦ νοός. Κατὰ ταῦτα λοιπὸν ὅσον μὲν ἀφορᾷ εἰς τὴν πρώτην περίστασιν ἐφαρμόζουσιν ἐπὶ τῆς πλουτολογίας τοῦ ἔθνους αὐτῶν τὰ ρητὰ «καὶ δὸς ἡμῖν σήμερον» καὶ «μὴ μεριμνάτε περὶ τῆς αἴριον»· ὅσον δ' εἰς τὴν δευτέραν φιλοσοφοῦντες δηλαδὴ, πρεσβεύουσι τὸ «τίς ἐστὶν ὁ πλούσιος; — Ὁ

ἐν τῷ ὀλίγῳ ἀναπανόμενος». Διὰ τοῦτο ὀλίγον φροντίζουσιν, ἢ τοῦλάχιστον τότε ὀλίγον ἐφροντίζον, περὶ τῆς ἐθνικῆς αὐτῶν προόδου καὶ ἀναπτύξεως. Ἔτι δὲ μᾶλλον ἐφήρμοζον ταῦτα ἐν τῇ Μονεμβασίᾳ, ἦτινι καὶ τὸ ἀλίμενον αὐτῆς καὶ ἡ σπάνις, ἵνα μὴ εἶπω ἡ ἔλλειψις, τῶν πρὸς ἐμπορίαν ἐξαγωγίμων προϊόντων οὐδεμίαν παρεῖχον αἰτίαν πρὸς ἐσωτερικὴν πρόοδον καὶ εὐημερίαν.—Οἱ Τούρκοι ὅμως ἠγάπων τὴν Μονεμβασίαν διὰ τε τὴν ἀσφάλειαν τοῦ φρουρίου καὶ διὰ τὸν πρῶον καὶ εἰρηνικὸν χαρακτήρα τῶν ὑπ' αὐτοὺς *ραγιάδων*, οἵτινες, ὡς ἄπαντες οἱ πέριξ φουριῶν οἰκοῦντες ἦσαν εὐπειθεῖς καὶ ταπεινοί· καὶ διὰ τοῦτο ὠνόμαζον τὸ φρούριον τοῦτο ἐξαιρετικῶς, δι' ὀνόματος κολακευτικοῦ, δηλ. ἐνῶ τὰ λοιπὰ ὠνόμαζον βαρβαροφώνως, διὰ τῶν ἑλληνικῶν ὀνομάτων τροποποιημένων κατὰ τὴν προφάν των, ὡς *Ἐγγριμπόζ-καλεσί* [Εὐρίπος], τὸ φρούριον τῆς Χαλκίδος, *Κερτεῖζ-καλεσί*, τὸ τῆς Κορίνθου κλπ., τὸ τῆς Μονεμβασίης ὠνόμασαν *Μερεξές-καλεσί*, φρούριον τῶν ἀνθρώπων¹. Ἀποτέλεσμα δὲ τῆς ἰδιαιτέρας ταύτης συμπαθείας τῶν Τούρκων πρὸς τὴν Μονεμβασίαν ἦν τὸ προσόν, οὗτινος ἀπήλαυον οἱ πέριξ Ἑλληνας, κατ' ἐξάίρεσιν τοῦ γενικοῦ τῶν δυναστῶν τούτων κανόνος, καθ' ὃν αὐστηρῶς ἀπηγορεύετο ἡ ἐντός τῶν φουριῶν κατοικία τῶν Χριστιανῶν· καὶ ἦσαν μὲν ὀλίγιστοι οἱ ἐν Μονεμβασίᾳ διαρκῶς κατοικοῦντες Ἑλληνας, μὴ ὑπερβαίνοντες τοὺς 150, ἀλλ' ὅπωςδῆποτε ἦν προνόμιον.

Ὡς ἀνωτέρω (ἐν σελ. 55) εἶπον, τὸ μυστήριον τῆς Φιλικῆς Ἐταιρίας ἤρχισε διαδόμενον· ἐφθασε δὲ καὶ μέχρι Μονεμβασίας, ἐξ ἧς κατηχήθησαν οἱ ἀδελφοὶ Δεσποτόπουλοι, ἡ Εὐγενίδαι², ὁ Π. Καλογεράς καὶ πρὸ πάντων ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μονεμβασίας Χρῦσανθος, γνωστὸς γινόμενος διὰ τὸν ζῆλον ὑπὲρ

1 Γνωστὸν εἶναι καὶ παρ' ἡμῖν, ὑπὸ τὸ αὐτὸ τουρκικὸν ὄνομα, λεπτοφυῆς καὶ ὠραῖον ξαρινὸν ἄνθος, τὸ ἴον.

2 Ὡν ὁ ἕτερος Ι. Εὐγενίδης ἐπιζῆ ἔτι ἐν Ἀθήναις, ἑκπενήρῳ ὢν τοῦ καθηγητοῦ κ. Γ. Ν. Οἰκονομίδου.

τοῦ Ἔθνους καὶ διὰ τὰς ὑπὲρ εὐδοώσεως τῆς ἐπαναστάσεως ἐνεργείας αὐτοῦ. Οὗτος μεθ' ἐτέρων 10 διωρίσθη ὑπὸ * * *, διευθύνοντος τὰ τῆς Ἐταιρίας «Γενικός Ἐπίτροπος τῶν Πραγμάτων». Ἡ κατωτέρω παρρητιθεμένη ἐπιστολὴ πρὸς αὐτὸν, ἀπάντησις οὖσα ἐπὶ ἐπιστολῆς του πρὸς τὴν Ἀρχὴν, μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ.

«Ἀριθ. 119.

Πανιερώτατε Ἅγιε Μορεμβασίας Κ. Χρυσάρθε.

Ἀπὸ 15 Μαΐου, 1819, γεγραμμένον ἐλάβομεν γράμμα τῆς Σεβαστῆς σου Πανιερότητος· ἐν ᾧ πληροφορηθέντες τὰς ἐμφύτους σου ἀρετὰς, τὸ ἐμβρυθὲς τοῦ τρόπου καὶ τὸν ἔνθεον ζῆλον ὑπὲρ τῶν κοινωφελῶν, δὲν ἐλείψαμεν νὰ σ' ἐπαινέσωμεν ἀξίως, καὶ πρεπόντως νὰ σὲ θαυμάσωμεν, ὡς ἄνδρα πνέοντα πατριωτισμὸν καὶ θύοντα τὴν ψυχὴν ὑπὲρ τοῦ ποιμνίου. . . . Ὅντος δὲ τοῦ καιροῦ τοιοῦτου, ὡς βεβαιωθήσῃ, ἅμα λάβῃς τὸ παρὸν μας, νὰ ἀνταμώθῃς μετὰ τοῦ κοινῆς ἡμῶν ἀγαπητοῦ ἀδελφοῦ Πετρόμπεη, καὶ νὰ συσχεφθῆτε ὅσον τάχος περὶ τῆς ἐνώσεως πασῶν τῶν οἰκογενειῶν τῆς Σπάρτης εἰς ἓνα φιλικὸν καὶ ἱερὸν σύνδεσμον. Ἰδίως δὲ ἡ Σεβασμιότης σου ἐκ τῶν Ἐπαρχιωτῶν σου τοὺς μὲν κατάπεισον εἰς χρηματικὰς συνεισφοράς, τοὺς δὲ προπαρσκευάσον εἰς ὄπλισμόν, ὅχι ὁμῶς ἐκ τοῦ προφανοῦς, ἀλλὰ δι' ἐξομολογήσεως, ὄρκων καὶ ὄλων τῶν λοιπῶν γνωστῶν σοι μέσων, ἕως οὐ ἐνηγήσῃ ἡ Σάλπιγξ τῆς φωνῆς ἡμῶν.

Ἀγωνίσθητι, Σεβάζομιε Ἀδελφε, ἀγωνίσθητι. Οἱ πόνοι τίκτουσι τὴν εὐανδρίαν. Ἡ Πατρις θέλει σὲ συναριθμῆσαι μετὰ τοὺς Λυκούργους, μετὰ τοὺς Σόλωνας, μετὰ Βασιλείους, μετὰ Χρυσοστόμους.

Ἐρρωσο φιλοτιμούμενος καὶ παράδειγμα τῶν ἄλλων γινόμενος.

(Τ. Σ.) + »

Ὁ αὐτὸς δὲ Χρυσάρθε ἀναπεκλείσθη ὑπὸ τῶν Τούρκων ἐν Τριπύλει μετὰ τῶν λοιπῶν Ἀρχιερέων. Ἀλλ' ἐπανερχομαι εἰς τὴν σειράν τῶν πραγμάτων.

Ὅτε ἤρχισε περιτρέχουσα ὑπόκωφος φήμη περὶ ἐπικειμένης γενικῆς τῶν Ἑλλήνων ἐπανάστασεως, οὐδεμίαν οἱ Τούρκοι τῆς

Μονεμβασίας συνέλαβον υποψίαν περί τῶν *ραγιαδῶν* των, διότι ἦσαν πεπεισμένοι περί τῆς πίστεως καὶ ἀφοσιώσεως αὐτῶν. Ἔτι δὲ καὶ ὅτε τις τῶν ἐγκατοίκων ἐκ μικροψυχίας ἀνεκόνωσεν εἰς τὸν φρούραρχον Μουσταφᾶ-Βέην τινὰ περί τῆς μελετωμένης ἀποστασίας, οὐδὲ τότε ἐπίστευσαν εἰς ταῦτα οἱ Τούρκοι· ἐπίστευον δὲ μᾶλλον εἰς τὰς περί εὐπειθείας διαβεβαιώσεις τῶν Ἑλλήνων, καὶ οὔτε κἂν ἐλήφθη πρόνοια ὑπ' αὐτῶν ὅπως ἐπιτηρῶνται οἱ προεστοὶ ὡς ὑποπτοὶ. Ἀλλὰ καὶ ὄντως οἱ ἀπλοῖκοι ἐκεῖνοι ἄνθρωποι, κατοικοῦντες τὴν μᾶλλον ἀπόκεντρον ἄκρην τῆς Πελοποννήσου, οὐδεμίαν εἶχον γνῶσιν τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας, ἢ τοῦ παρασκευαζομένου ἀγῶνος, πλὴν τῶν ρηθέντων ὀλίγων. Κατὰ σύμπτωσιν δ' εὐτυχῆ ὁ ἐν Τριπόλει ἀντιπρόσωπος τοῦ Χουρσίτ, Μεχμέτ-Σαλήχ-Πασσᾶς ἔλαβε παρ' αὐτοῦ ἔγγραφον περιλαμβάνον, *Προσέχετε μὴ παραχθῆ ἀδίκως ἢ ἡσυχία τῶν ραγιαδῶν, διότι ὅσα διαβρυλλοῦνται περί τούτων εἰσὶ ραδιουργίαι τοῦ Ἀλῆ-Πασσᾶ· ἐὰν δὲ τὸ παραμικρὸν ἀληθεύσῃ, πλημμυρῶ τότε ἀπὸ στρατευμάτων τῆς Στερεᾶς ὄλην τὴν Πελοπόννησον.* Ὁ Χουρσίτ, εὐρισκόμενος τότε ἐν Ἰωαννίνοις πρὸς ἐξόντωσιν τοῦ Ἀλῆ, ἔλαβε παρὰ τοῦ Σουλτάνου, ὅστις ἐπληροφορεῖτο τὰς ἐπαναστατικὰς ἐτοιμασίας τῶν Ἑλλήνων, δύο διατάγματα, ὧν ἡ ἔννοια ἦτο νὰ σφάξῃ τὴν α' καὶ β' τάξιν τοῦ κλήρου καὶ τῶν κοσμικῶν, πλημμυρῶν τὸν τόπον, κατὰ τὸν τρόπον τοῦ 1769, δι' ἀλβανικῶν σιφῶν. Ἀπετράπη ὅμως τῆς ἐκτελέσεως τῶν διαταγῶν τούτων, διότι οἱ ἐν Τριπόλει συναθροισθέντες τὴν 5 Μαρτίου Ἀρχιερεῖς καὶ λοιποὶ πρόκριτοι ἐβεβαίωσαν τοὺς Τούρκους περί τῆς εὐπειθείας των καὶ περί τοῦ ἀνυποστάτου τῶν διαβρυλλουμένων, προσποιηθέντες ἐπιτηδεῖας παντελεῖ ἄγνοιαν τῶν διατρεχόντων. Τὸ ἀνωτέρω ἔγγραφον τοῦ Χουρσίτ ἐπέμφθη ἐν ἀντιγράφῳ πρὸς τὸν Μουσταφᾶ-Βέην καὶ ἐπήνερχεν ἐν Μονεμβασίᾳ ταῦτό, ὅπερ καὶ ἐν Τριπόλει, ἀποτέλεσμα ἦτο καθήσυχασε τοὺς Τούρκους ἐντελῶς.

Οὕτως εἶχον τὰ τῆς Μονεμβασιάς ὅτε ἐπανεῖστη ἡ δημορὸς αὐτῇ Λακωνίᾳ τοιοῦτω τρόπῳ : Βαρδούνια ἢ Βαρδουνοχώρια ἐλέγοντο τὰ καθ' ὅλην τὴν ὑπώρειαν τοῦ Ταυγάτου, τὴν ἀπὸ Γυθείου μέχρι Σπάρτης, κείμενα ἰσχυρὰ καὶ πυργοφορούρητα χωρία· κατωκοῦντο δὲ ταῦτα ὑπὸ τῶν ἀνδρειοτέρων Τούρκων τῆς Πελοποννήσου. Μετὰ τούτων συνεδέετο ὁ Κυριακούλης Μαυρομιχάλης¹ διὰ στενῆς φιλίας, ἧς ἐπωφελοῦμενος τότε

1 Διὰ τὸν ἐνδοξον τοῦτον υἱὸν ἐνδόξου πατρὸς χύσε, ἀγαγνώσά μου, ἐν δάκρυ εὐγνωμοσύνης, ἀναγινώσκων τοὺς ἐπομένους ἐν τοῖς τίχοις τοῦ γλυκυφθόγγου ποιητοῦ Α. Σούτσου λόγους, τοὺς ὁποίους ἐν τῇ συνελεύσει τῶν Ἑλλήνων παρῆραθεῖς ὁ ἡγεμὼν τῆς Μάνης Π. Μαυρομιχάλης εἶπε μετὰ πόνου :

Τῶν Μουσουλμάνων νὰ περιπτύξω
"Ἦθελα, λέγει, τὸν Κολοσσόν,
Εἰς τὰς ἀγκάλας μου νὰ τὸν πνίξω,
Καὶ δίχως χεῖρας χαμαὶ πεσόν,
"Ἄς ἐσφαζόμεν καθὼς ἐκεῖνος
"Ὁ πολεμάρχης τῆς Σαλαμίνας!
Τὸν Κυριακούλην χεῖρά μου μίαν
"Ἐτεῖνα μέχρι τῶν Θεσπρωτῶν,
Καὶ εἰς τὴν Εὐβοίαν τὸν Ἥλιον·
Πλὴν στατημένος μένω αὐτῶν!..

Ἄκουσατέ με, καὶ ἂν δὲν χύση
Τὸ βλέφαρόν σας δάκρυ πικρὸν,
Εἰς ποίου πένθος θέλει δακρῶσει; . . .
Μετὰ περίπλουν, φίλοι, μακρὸν
"Ὁ φιλοπόλεμος Κυριακούλης
Εἰς τῆς Ἠπείρου ἀκόμη δούλης
Φθάσας τὰ Σύβοτα τρισχιλίους
Εὔρε προβαίνοντας Ἄλθανούς,
Αὐτὸς δὲ μόνον τριακοσίους
Τῆς Σπάρτης εἶχε παιδάς κλεινοῦς.

Νίκη χρυσόπτερος τῶν Ἑλλήνων
"Ἔστεφεν ἦρῃ τὸν στρατηγόν,

ἀνήγγειλεν αὐτοῖς μετὰ φιλικῷ δῆθεν ἐνδιαφέροντος τὴν ἐπανάστασιν, ὡς ὑποκίνησιν τῶν Φράγκων, καὶ παρήγει νὰ ἐγκαταλίπωσιν οὓς κατεῖχον ἰσχυροὺς πύργους καὶ ἀσφαλισθῶσιν εἰς τὰ ἐνδότερα πρὶν ἢ καταλάβωσιν αὐτοὺς τὰ καθ' ὁδὸν εὐρισκόμενα φραγκικὰ στρατεύματα· σκοπὸς δὲ τῆς προτροπῆς ταύτης ἦν ἡ ἐκκένωσις μὲν ὑπ' αὐτῶν, κατάληψις δὲ ὑπὸ τῶν ἐπαναστατούντων Ἑλλήνων τῶν ἰσχυρῶν πύργων, ὅπερ καὶ συνέβη μετ' ὀλίγον.

Ὅταν ἐκεῖνος βλέμμα ἐκτείνων

Εἶδεν ἐν μέσῳ καπνοῦ, φλογῶν

Τὸν Κεαγιάβειν τῆς Βαλτέζης.

«Τὸν νικητὴν σου λοιπὸν ἐμπαίζεις;

Ἄπιστε! κρᾶζει, σὲ εἶχα σώσει

Εἰς τῆς Τριπόλεως τὰς σφαγὰς;

Καὶ σὺ νὰ ζήσης εἶχεσ ὁμόσει

Ἑλλήνων φίλος, Τούρκων φυγάς. . .

—Τοὺς ὄρκους ἔλυσεν ὁ Προφήτης,

Ὁ Τούρκος ἔκραξε· πρὸ πολλοῦ

Ἐγὼ σ' ἐζήτουν, ἂν δὲν μ' ἐζήτεις.»

Καὶ ἀναστήματος ὑψηλοῦ

Ὡς δύο γίγαντες μονομάχοι,

Ὁ εἰς τὸν ἄλλον φθάνουν ἐν τάχει.

Ἄντικτυποῦνται οἱ δύο ἄμα

Καὶ ἀντιδίδουν πῦρ εἰς τὸ πῦρ,

Καὶ τῆς ζωῆς των σπᾶται τὸ ράμμα

Ὡς νὰ τὸ ἐκλώσε μία χεῖρ.

Νεκρὸς ἐπάνω τῆς Θεσπρωτίδος

Ὁ Κυριακούλης ἔκειτο γῆς,

Ὡς Σπαρτιάτης ἐπὶ ἀσπίδος,

Ὅταν ὁμοῖα αἰμοσταγῆς

Καὶ τὸν Ἥλιον μου εὔρε μοῖρα

Εἰς τῆς Εὐβοίας τὰ μαῦρα Στύρα. κτλ.

[Τουρκομ. Ἑλλάδος Ἔσμη Α'.]

Οἱ Βαρδουινῶται Τούρκοι, καὶ ἰδίως οἱ ἐν Λεβετσόδοις οἰκοῦντες, εἶχον Ἑλληνά τινα, Ἀναγνωσταρᾶν ὀνομαζόμενον, χρησιμεύοντα αὐτοῖς εἰς ὅλας τὰς ἐμπιστευτικὰς ὑποθέσεις καὶ παρκαγγελίας των. Τοῦτον, μετὰ τὴν διάδοσιν διαφόρων περὶ ἐπαναστάσεως φημῶν καὶ περὶ προσεγοῦς ἐπιδρομῆς φραγκικῶν στρατευμάτων, ἔπειπον συχνάκις εἰς Γύθειον, τὸ ἐπίνειον τοῦ τμήματος Μισθρᾶ, ἵνα μυνθῶνῃ καὶ ἀναγγέλλῃ αὐτοῖς ὅ,τι νέον συμβαίνει. Ὁ εὐφυῆς Ἀναγνωσταρᾶς μετὰ πολλὰς καθόδους καὶ ἀνόδους, καθ' ἃς ἤγγελλε τοῖς Τούρκοις διαφόρους εἰδήσεις, φθάνει εἰς Λεβετσόδα ἡμέραν τινά, πνευστιῶν καὶ περίτρομος, καὶ λέγει πρὸς τοὺς ἀπέκδεχομένους εἰδήσεις Τούρκους:

Ἀγάδες μου πολυχροεμένοι, ἐχαθήκαμεν! Σεῖς εἶσθε καλά, εἶσθε ἀσφαλισμένοι· μόνον ἡμεῖς, οἱ ἄλλοι ραγιαδες τί θὰ γίνωμεν!—Τί τρέχει Ἀναγνωσταρᾶ;—Τί γὰρ σᾶς εἶπώ; ἔπλαξωσεν ἡ Φραγκιά! Νὰ, ἐδῶ παρακάτω ἔρχονται, ἔρχονται ἀμέτρητοι, καὶ φοροῦν κόκκινα, καὶ χρυσᾶ εἰς τοὺς ὤμους καὶ εἰς τὰ καπέλα τους καὶ ἔχουν κάτι τουφέκια μὲ ἕνα σουβλί ἐμπρὸς καὶ κάτι ἄλλα παράξενα πράγματα. Τί γὰρ σᾶς εἶπώ! Σεῖς εἶσθε ἀσφαλισμένοι, γιατί θὰ κλεισθῆτε εἰς τὰ κάστρα, ἔς τὸ Μισθρᾶ, ἔς τὴν Τριπολιτσᾶ καὶ δὲν ἔχετε τίποτε· ἡμεῖς τί θὰ γίνωμεν· θὰ χαθοῦμεν οἱ κακόμοιροι! Αἶ, ἡ ὄρα τοὺς ἔχει, ὅπου κι' ἂν εἶναι ἔφθασαν!

Τὸ στρατήγημα ἐπέτυχε, καθόσον μάλιστα ταῦτοχρόνως ἠκούοντο κακονοβολισμοὶ ἐκ Γυθείου, ὅπου τὸ πλοῖον Μυκωνίου τινός, καὶ καλουμένου Φραγκιᾶ, ἐλλιμενισμένον ὄν ἐκακονοβόλει τῇ ἐντολῇ τοῦ Κυριακούλη. Ἡ εἰδήσις διεδόθη ἀστραπηδὸν καθ' ὅλα τὰ χωρία· καὶ οἱ Τούρκοι ἀρπάσαντες ἕκαστος ὅ,τι εἶχε πολύτιμον καὶ εὐμετακόμιστον, ἔσπευσαν νὰ κλεισθῶσιν οἱ μὲν ἐν Τριπόλει, οἱ δὲ, καὶ οὗτοι ἦσαν οἱ ἐν τοῖς κατωτέροις χωρίοις οἰκοῦντες καὶ εἰς 60 περίπου οἰκογενείας ἀνερχόμενοι, ἐν Μονεμβασίᾳ, ἥτις ἐλογίζετο ἀπόρητος. Οἱ φυγάδες Τούρκοι ἔσπειρον καθ' ὁδὸν τὸν τρόμον τῶν Φράγκων καὶ τὴν εἰδή-

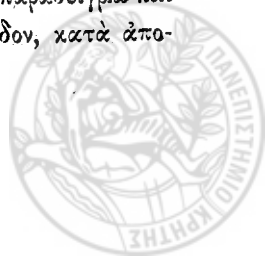

σιν τῆς ἐπαναστάσεως· συμπαραλαβόντες δὲ καὶ τοὺς ἐν τοῖς χωρίοις Μολαίοις, Πακίοις, Συκέξ καὶ Φοινικίῳ ὁμοφύλους αὐτῶν ἔφθασαν εἰς τὸ φρουρίον· καὶ ἐκ τούτων πρῶτον ἐβεβαιώθησαν οἱ ἐν αὐτῷ ὅτι τὰ ἀπὸ τινος καιροῦ θρυλλούμενα ἦσαν ἀληθῆ καὶ ὅτι οἱ Τούρκοι τῶν ἄλλων μερῶν ὄχυροῦνται εἰς τὰ φρούρια. Ταῦτα δὲ πάντα συνέβαινον κατὰ τὰς 20—22 Μαρτίου 1821.

Διὰ τὸ κατεπεῖγον καὶ περίτρομον τῆς φυγῆς αὐτῶν οἱ Τούρκοι οὐδεμίαν προμήθειαν ζωοτροφιῶν ἐποιήσαντο ἔξωθεν· ἀλλὰ καὶ οἱ ἐντὸς τοῦ φρουρίου ὄντες ἐλάχιστον ποσὸν τοιούτων εἶχον διὰ τὴν αἰτίαν ταύτην: Οἱ ἐν Μονεμβασιά πρόκριτοι Ἕλληνες, γνωρίζοντες τὸ μυστικὸν τῆς ἐπαναστάσεως καὶ προνοοῦντες ὑπὲρ αὐτῆς, ἔπεισαν τοὺς Τούρκους νὰ διανεμῶσι τοὺς χωρικοὺς τὸν ἐν ταῖς ἀποθήκαις τοῦ φρουρίου σεσωρευμένον σῖτον, λέγοντες: Ἀγάδες, ἐπειδὴ φαίνεται ὅτι ἡ ἐφειτειῆ ἐσοδεῖα τῶν καρπῶν θὰ εἶναι μεγάλη, (καὶ δικαίως ὑπελογίζετο τοιαύτη, διότι ἀπέβη) καὶ ἡμεῖς ἔχομεν ἐδῶ τόσοσιν καρπὸν, καλὰ θὰ κάμωμεν γὰ μοιράσωμεν αὐτὸν εἰς τοὺς χωρικοὺς, οἱ ὅποιοι πειροῦν, καὶ ὅταν θερισθοῦν οἱ νέοι καρποὶ, γεμίζομεν τὰς ἀποθήκας μὲν νέα σιτάρια, διότι εἶναι καὶ γόθος μῆπως τὰ ὑπάρχοντα, ἐὰν μείνουν ἀκόμη ἐν ἔτος, σαπήσουν. Οἱ Τούρκοι ἐπέισθησαν εἰς τὴν ἄλλως ὀρθὴν ταύτην συμβουλήν καὶ ἐξεκένωσαν τὰς ἀποθήκας· πρὸς δὲ οὔτε ζῶα εἶχον ἐντὸς τοῦ φρουρίου, διὰ νὰ τραφῶσι διὰ κρέατος, διότι ταῦτα ἐφύλαττον ἐν τοῖς πέριξ χωρίοις οἱ ραγιάδες των.

Η ΚΑΤΑ ΞΗΡΑΝ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ ΤΗΣ ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑΣ

Γνωστοποιηθείσης καθ' ὅλον τὸν τόπον τῆς φυγῆς τῶν Τούρκων, οἱ Ἕλληνες ἐδράζαντο τῶν ὄπλων· πρῶτοι δὲ οἱ φιλοπόλεμοι καὶ ἐλευθερόφρονες Λάκωνες ἔδωκαν τὸ παράδειγμα καὶ τὸ θάρρος πρὸς τοῦτο· καὶ αὐτοὶ πρῶτοι ἔσπευδον, κατὰ ἀπα-

σπάσματα ὑπὸ διαφόρους ἀρχηγούς, νὰ πολιορκήσωσι τὴν Μομεμβασίαν. Ἀρχηγοὶ τῶν ἀποσπασμάτων τούτων, τὰ ὁποῖα εἶναι δυσδιάκριτον ἐξ ὁπόσων ἀνδρῶν συνέκειντο ἕκαστον, ἦσαν ὁ Ζαννετάκης Μπέης Γρηγοράκης, ὁ Δημήτριος Τσιγκουριὸς ἢ Τσιγκουράκος, ὁ Π. Κοσονάκος, ὁ Πετροπουλάκης, ὁ Γ. Ἀντωνάκος, ὁ Μαγκιδῶρος, ὁ Ἰ. Κατσούλης καὶ ὁ Ἰωάννης Κρηνίδης. Πάντες οὗτοι ὁμοῦ ἀνῆρχοντο εἰς 900—1000, γενικῶς δὲ ἀρχηγὸς αὐτῶν ἔθεωρεῖτο ὁ Ζαννετάκης.

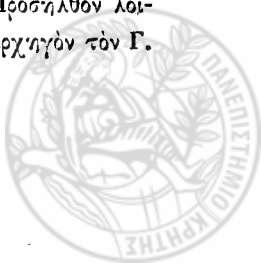
Οἱ Τούρκοι, παρελθόντος τοῦ πρώτου φόβου καὶ τῆς καταλαβούσης αὐτοὺς συγχύσεως, ἐσκέφθησαν ὅτι εἶναι ἀδύνακτον νὰ ἔλαθον σπουδαίως κατ' αὐτῶν τὰ ὄπλα οἱ ραγιάδες των, οἱ μέχρι χθὲς ποιμένες καὶ γεωργοὶ καὶ ὑπηρέται των, καὶ ἀπεφάσισαν νὰ ἐξέλθωσι πρὸς διασκορπισμὸν τούτων διὰ προτροπῶν ἢ ἀπειλῶν, ἐν ἀποτυχίᾳ δὲ καὶ πρὸς τιμωρίαν αὐτῶν, ἔτι δὲ καὶ πρὸς προμήθειαν καὶ εἰσαγωγὴν τροφῶν οἰωνοθήποτε.

Κατ' ἐκείνης τῆς ἡμέρας προσωρμίσθη εἰς τὸν λιμένα τῆς Παλαιᾶς Μομεμβασίας πλοῖον τουρκικόν, μεταβαῖνον ἐκ Κωνσταντινουπόλεως εἰς Ἠπειρον, καὶ φέρων 200 Τουρκλβανούς, πεμπομένους ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου εἰς Ἰωάννινα. Ἐπειδὴ δ' ἐναντίοι ἄνεμοι ἐκώλυον αὐτὸ τοῦ περαιτέρω πλοῦ, ἔμεινεν ἐκεῖ. Ἐκ τοῦ πλοίου λοιπὸν τούτου ἐζήτησαν οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ ἐπικουρίαν· πολλοὶ δὲ Ἀλβανοὶ διὰ τὴν ἐλπίδα τῆς προσφιλοῦς αὐτοῖς λείας ἔσπευσαν πρόθυμοι. Ὅθεν τῇ 28ῃ Μαρτίου πολλοὶ ἐκ τῶν τοῦ φρουρίου Τούρκων ὀπλισθέντες ἐξῆλθον καὶ συμπαραλαβόντες τοὺς Ἀλβανούς, μεθ' ὧν συνεποσώθησαν εἰς 450 τὸ ὄλον, ἐτρέπησαν πρὸς τὴν πεδιάδα τοῦ Ἀσωποῦ. Ἀλλὰ περὶ τὰ χωρία Συκέαν καὶ Ἅγιον Θεόδωρον συνητηθήσαν μετὰ τῶν ἀποσπασμάτων Ζαννετάκη καὶ Κρηνίδη, τὰ ὁποῖα πρόστρεχον τῶν ἄλλων, καὶ συνῆψαν μιανὰ μάχην· κατὰ ταύτην δὲ τὸ πρῶτον ὑπέρισχυσαν ἐπὶ τινὰς ὥρας οἱ Τούρκοι, καὶ κατώρθωσαν νὰ συναγάγωσιν ἱκανὸν ἀριθμὸν κερκασφῶων ζώων· ἀλλ' ἔπειτα, προσβληθέντες γενναϊότερον ὑπὸ

τῶν Ἑλλήνων, ἠναγκάσθησαν νὰ τραπῶσιν εἰς φυγὴν, καταλιμπάνοντες τὴν λείαν, διὰ τοῦ χωρίου Ἁγίου Νικολάου. Ἐνταῦθα κατὰ τὴν θέσιν Λούτσα ἀνεδείχθη διὰ τῆς γενναιότητος καὶ καρτερίας αὐτοῦ ὁ Κρανιδης, ἀπωθῶν βῆμα πρὸς βῆμα τοὺς ἐχθροὺς, οἵτινες πάλιν ἐπαναστρέψαντες περίτρομοι διὰ τῆς θέσεως Σαμαράχι ἔφθασαν μέχρι τῆς γεφύρας τῆς Μονεμβασίας, διωκόμενοι ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων. Τὸ πρῶτον λοιπὸν αἷμα ἐχύθη τότε, φονευθέντων 7 καὶ πληγωθέντων 4 Τουρκαλβανῶν· οἱ λοιποὶ δ' ἐκ τούτων ἐπιβάντες τοῦ πλοίου καὶ τυχόντες οὐρίου ἀνέμου ἀπῆλθον, ἀποτίσαντες ἀδρῶς τὰ ξενία εἰς τὴν χώραν ἣτις ἐχορήγησεν αὐτοῖς ἀσφάλειαν κατὰ τῶν ἀνέμων.

Ἐπὶ τῆς γεφύρας ἀνέμενε τοὺς Τούρκους ὁ Μουσταφᾶς Βῆης, ὁ διοικητὴς τοῦ φρουρίου· οὗτος, ἔν' ἀναγκάσῃ αὐτοὺς νὰ ἐπιτεθῶσι σφοδρότερον κατὰ τῶν Ἑλλήνων, ἔκλεισεν αὐτοῖς τὴν θύραν τοῦ ἐπὶ τῆς γεφύρας πύργου, γνωστοποιῶν ὅτι δὲν εἶναι δεκτοί, ἀν μὴ προσδάλωσι καὶ διασκεδάσωσι τοὺς ἀποστάτας. Ἀπηλπισμένοι τότε οἱ Τούρκοι ἐστράφησαν κατὰ τῶν Ἑλλήνων λυσώδεις· ἀλλ' ἠναγκάσθησαν καὶ αὐθις νὰ ὑποχωρήσωσιν, ἀποβαλόντες 30 ἄνδρας καὶ φονεύσαντες αὐτοὶ 6 Λάκωνας ἐκ Λαγείας· ὁ δὲ διοικητὴς βλέπων τὸ ἀδύνατον τῆς ἐκδιώξεως τῶν ἀποστατῶν ἐπέτρεψε τοῖς Τούρκοις τὴν εἴσοδον, μεθ' ἣν, τῇ γνωμοδοτήσει τοῦ Μεχμέτ-Ἀγᾶ Ἀτσέπη, κατέστρεψαν τὸ σανιδωτὸν τῆς γεφύρας μέρος, ἵνα ματαιωθῇ τότε μὲν ἡ ἀκράτητος ὁρμὴ τῶν Ἑλλήνων, μετὰ ταῦτα δὲ πᾶσα ἔφοδος. Τοσοῦτος ὑπῆρξεν ὁ φόβος τῶν θρασέων Τούρκων. Ἐκ τοῦ περιστατικοῦ τούτου ἐνθαρρυνθέντες καὶ οἱ ἄλλοι τοῦδε ἡμεροῦντες κάτοικοι τῆς ἐπαρχίας ταύτης ἤσαν τὰ ὄπλα καὶ ἔσπευσαν νὰ ταχθῶσιν εἰς τὰς τάξεις τῶν πολιορκητῶν τῆς Μονεμβασίας, καὶ ἐκ τοῦ αὐτοῦ περιστατικοῦ ἐπίεισθησαν ὅτι καὶ τῶν Ἑλλήνων τὰ ὄπλα ἔχουσι τὴν δύναμιν νὰ φονεύωσιν Ὁθωμανοὺς, ἐν ᾧ μέχρι τοῦδε μόνον τὸ ἐναντίον ἐγίνωσκον. Προσῆλθον λοιπὸν 80 μὲν ἐκ τοῦ ὄρειοῦ δήμου Ζάρακος ὑπὸ ἀρχηγὸν τὸν Γ.

Δρίβαν καὶ τὸν ὑπαρχηγὸν Γ. Ἡλιοπούλου· ἕτεροι δὲ ἐκ τῶν κατωτέρων χωρίων ὑπὸ τὸν Γρ. Μοίρακ ἐκ Νιατῶν, καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν πεδινῶν μερῶν ὑπὸ τὸν Ἄνχην. Ζουμπουλάκη καὶ Κ. Σταθάκη.

Ἡ 25ῃ Μαρτίου ὑπῆρξε διὰ τὸ Λεωνίδιον τῆς Κυουριάς ἡμέρα μεγάλη καὶ ἐπίσημος. Οἱ κάτοικοι τῆς πόλεως, οἵτινες πρότερον, ὡς καὶ νῦν, ἔτρεχον κατὰ πᾶσαν διεύθυνσιν ἐμπορευόμενοι καὶ συνάγοντες πλοῦτη, κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ὑψώσαν σημαίαν ἐλευθερίας, δοξολογοῦντες τὸν Ὑψίστον καὶ εὐχόμενοι ὑπὲρ εὐοδώσεως τῶν ὅπλων τῆς Πατρίδος, καὶ ὠπλισθήσαν διὰ τὸν πόλεμον. Μαθόντες δὲ ὅτι οἱ Τοῦρκοι ἐκλείσθησαν εἰς τε τὴν Τρίπολιν καὶ τὴν Μονεμβασίαν, διεκρίθησαν εἰς δύο ἀποσπάσματα, ὧν τὸ μὲν διηυθύνθη ἐκεῖσε, τὸ δὲ, ἐξ 150 ἀνδρῶν, ἐτράπη ἐντεῦθεν, πρὸς τὴν Μονεμβασίαν. Διερχομένους τοὺς πολεμιστὰς διὰ τῶν χωρίων ὑπεδέχοντο οἱ χωρικοὶ ὀλοψύχως καὶ ἔσπευδον μετὰ δακρύων¹ ν' ἀσπασθῶσι τὴν σημαίαν των καὶ ἐνωθῶσι μετ' αὐτῶν. Ὡστε πάντες οἱ Κυουριεῖς συνεποσώθησαν εἰς 250, καὶ ἔφθασαν τῇ 29ῃ Μαρτίου εἰς τὴν κωμόπολιν Μολάους, ὅπου ἠνώθησαν μετὰ τῶν τελευταίων Λακῶνων, καὶ ἐκεῖθεν εἰς Μονεμβασίαν.

Οὕτω δὲ πρὶν ἢ λήξῃ ὁ Μάρτιος, ἡ κατὰ ξηρὰν πολιορκία τῆς Μονεμβασίας κατηρτίσθη ἐκ τῶν μνημονευθέντων ὀπλιτῶν, ὧν ἀπάντων ὁ ἀριθμὸς ἀνήρχετο εἰς 1400—1500.

Η ΚΑΤΑ ΘΑΛΑΣΣΑΝ ΠΟΛΙΟΡΚΙΑ

Εἰς τὴν περιγραφὴν αὐτῆς ἐνόμισ' ἀσφαλέστερον ν' ἀκολουθήσω τὴν ἱστορίαν τοῦ κυρίου Ἄν. Ὁρλάνδου, διότι οὗτος ἀρῶσ-

¹ Καὶ μετὰ δακρύων διηγεῖτό μοι ταῦτα ὁ σεβαστὸς γέρον κύριος Ν. Σταματοπούλος, περὶ οὗ ἀνέφερον ἐν τῷ προλόγῳ καὶ ὅστις ὑπῆρξεν εἰς τῶν ἐκ Λεωνιδίου πολεμιστῶν.

μενος τας πληροφορίας αὐτοῦ ἔκ τε τῶν ἐν τοῖς ἀρχείοις τῶν Σπετσῶν κατατεθειμένων ἐπισήμων καὶ ἰδιωτικῶν ἐγγράφων καὶ ἐκ τῶν ἡμερολογίων αὐτῶν τῶν πλοίων, προσήγγισεν ὅσον πλεῖστον εἰς τὴν ἀλήθειαν κατὰ τὴν ἀκρίβειαν τῶν ἀριθμῶν, τῶν χρονολογιῶν καὶ τῶν πεπραγμένων. Κατὰ τοῦτον λοιπὸν, πρὸ κειροῦ ὄντες μεμνημένοι εἰς τὰ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρίας οἱ πλεῖστοι τῶν προκρίτων καὶ πλοιάρχων τῶν Σπετσῶν, εἶχον ἐφοδιάσει ἐξ Εὐρώπης τὰ πλοῖα τῶν μὲ κανόνια καὶ πολεμεφόνια ἄφθονα. Περιμένοντες δὲ τὴν ἐκρηξίν τῆς ἐπαναστάσεως, τὰ μὲν κενὰ φορτίου πλοῖα τῶν δὲν ἐξέκίνησαν, κατὰ τὸ σύνθημα, τὴν ἀνοιξίν τοῦ 1821 πρὸς ἐμπόριον, τὰ δὲ ὑπὸ φορτίον εὐρεθέντα, ἐτάχυναν τὴν ἐκποίησιν τῶν φορτίων εἰς τοὺς πλησιεστέρους τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀφρικῆς λιμένας, σπεύδοντα γὰρ ἐπιστρέψωσι τὸ ταχύτερον καὶ παρευρεθῶσιν ἐκ τῶν πρώτων εἰς τὴν ἔναρξιν τῆς ἐπαναστάσεως. Πρῶτοι λοιπὸν [ἐκ τῶν νησιωτῶν] οἱ Σπετσιῶται ὕψωσαν κατὰ τὴν 2 καὶ 3 Ἀπριλίου 1821, διὰ μεγάλης τελετῆς καὶ πατάγωδῶν κανονοβολισμῶν, τὴν σημαίαν τῆς ἐλευθερίας ἐπὶ τῶν πλοίων τῶν, ἐν ἀκατασχέτῳ ἐνθουσιασμῷ καὶ ἀγαλιάσει.

Οὕτως ἐχόντων τῶν ἐν Σπέτσαις, πολλοὶ ἐν διαφόροις μέρεσιν αὐτοσχεδιασθέντες πατριωτικοὶ σύλλογοι ἔσπευσαν, συγχάιροντες τοῖς προκρίτοις τῆς ἡρωικῆς ταύτης νήσου, καὶ ὑπερ-επαινοῦντες ἐπὶ τῇ προθυμίᾳ καὶ φιλοπατρίᾳ, γὰρ ζητήσωσι τὴν ἰσχυρὰν συνδρομὴν τῶν πρὸς ὑποστήριξιν τοῦ ἀγῶνος. Αἱ Σπέτσαι καὶ ἀνεῦ τούτου ἔπεμψαν ἀμέσως δύο ναυτικὰς μοίρας πρὸς ἀποκλεισμόν τῶν φρουρίων Ναυπλίου καὶ Μονεμβασίας. Τὰ εἰς τὸ τελευταῖον τοῦτο φρούριον σταλέντα πλοῖα ἦσαν ἔνδεκα καὶ μία καλῶς ὀπλισμένη τράτα, διωκοῦντο δὲ ὑπὸ τῶν Ἀναστ. Ἀνδρούστου, Ι. Χρ. Κούτση, Γεωργ. Μπαρδάχου (ἐπὶ τοῦ πλοίου τοῦ Παύλου Χ. Ἀναργύρου), Ν. Ράπτου (ἐπὶ τοῦ πλοίου τοῦ Ἀνδρ. Χ. Ἀναργύρου), Θ. Δ. Λαζάρου, Ἀναργ. Α. Χ. Ἀναρ-

γύρου, Ν. Δ. Ὀρλώφ, Γ. Χ. Ἀνδρέου, Ἡλ. Θερμισιώτου, Γεωργίου Πάνου, Β. Ὀρλώφ καὶ Γεωργ. Τραττωλάτου.

Ἡ θαλάσσιος πολιορκία τῆς Μονεμβασίας ἤρξατο τῆ 3ῃ ἢ 4ῃ Ἀπριλίου ὑπ' ὄλων τῶν ρηθέντων πλοίων· ἀλλ' οἱ ἐν αὐτοῖς πλοίαρχοι, μαθόντες τῆ 8ῃ τοῦ αὐτοῦ μηνός ὅτι εἰς τοὺς λιμένας τῶν νήσων Μήλου καὶ Κιμῆλου εὕρισκοντο δύο πολεμικὰ πλοῖα τοῦ Σουλτάνου, ἦτοι ἐν βρίκιον καὶ ἐν κορβέτον, ἐκ τῶν ἀποτελούντων τὴν κατὰ τοῦ Ἀλλῆ-Πασσᾶ ὑπὸ τὸν Καπετανάμπτην ἀποσταλεῖσιν μοῖραν, διεννοήθησαν νὰ καταλάβωσιν αὐτά. Ὁ κληρὸς ἀπεφάσισεν ἵνα ἐν μὲν τῇ πολιορκίᾳ μείνωσιν τὰ ὑπὸ τοὺς Ἰ. Χρ. Κούτσην, Ἀναστ. Ἀνδρουτσον καὶ Β. Ὀρλώφ πλοῖα, εἰς ἃ προσετέθησαν καὶ 2 ἀμέσως κατόπιν ἐλθόντα ὑπὸ τοὺς Ἀναγν. Γ. Κυριακοῦ καὶ Γ. Κλίσσαν, εἰς δὲ τὴν ἐπιχειρήσιν κατὰ τῶν ἐχθρικῶν πλοίων νὰ πορευθῶσιν τὰ λοιπὰ 9, ὅπερ καὶ συνέβη τῇ ἐσπέρᾳ τῆς 10ῃς τοῦ αὐτοῦ μηνός. Σημειῶν μόνον ἐνταῦθα ὅτι οἱ γενναῖοί μας ναῦται ἐκ τῶν εὐρεθέντων ἐκεῖ 2 πολεμικῶν καὶ 3 ἐμπορικῶν, ἐν μὲν ἀνετίναξιν εἰς τὸν ἀέρα, δύο δὲ συνέλαβον, ἀφέντες ἐλεύθερα τὰ λοιπὰ δύο ἐμπορικά, ὡς ὑπὸ Ἑλλήνων κυβερνώμενά, τοῦτο μόνον σημειῶν, λυποῦμαι μὴ δυνάμενος διὰ τὸ στένον τοῦ χώρου ν' ἀναπτύξω τὰς λεπτομερείας τῆς θαρραλέας διὰ σμικρῶν λέμβων ἐφόδου τῶν Σπετσιωτῶν κατὰ ἀνονοφόρων πλοίων. Ἐν τούτοις οἱ νικηταὶ ὠδήγησαν τὰ ἐχθρικά πλοῖα μέχρι τῆς Μονεμβασίας, ὅπου συμβουλίου πολεμικοῦ γενομένου μεταξὺ ἀπάντων τῶν πλοίαρχων, ἐπειδὴ οἱ πρόκριτοι τῶν Σπετσιῶν ἀκούσαντες τὴν ὅσον οὕτω ἔξοδον τοῦ Τευρικοῦ στόλου, μετεκάλουν τὰ περισσώτερα τῶν πλοίων ἵνα χρησιμεύσωσιν κατὰ τούτου, ἐνεκρίθη νὰ μείνωσιν εἰς τὸν ἀποκλεισμὸν τοῦ φρουρίου τρία μόνον πλοῖα, ἦτοι τὰ τῶν Γ. Πάνου, Θερμισιώτου καὶ Κλίσσα· οὕτω δὲ τὰ λοιπὰ τροπαιοφόρα ἐπέστρεψαν εἰς Σπέτσας συνοδεύοντα καὶ τὰ δύο ἐχθρικά. Εἰς τὴν ἐν Μονεμβασίᾳ Σπετσιωτικὴν ναυτικὴν μοῖραν προσετέθη καὶ τὸ πλοῖον τοῦ ἐκ Γυθείου Παναγ. Μαυρομ-

μάτου Βουζουναρχῆ. Τούτων δὲ πάντων ἀρχηγὸς ἐθεωρήθη ὁ Γεώργιος Πάνου, ἀνὴρ συνετὸς καὶ φιλόπατρις λίαν.

Μὴ δυνάμενα τὰ πλοῖα ταῦτα νὰ μένωσι νυχθημερὸν ἐν ἀναπεπταμένῳ πελάγει, προσήραζον εἰς τὸν λιμένα τῆς Ἐπιδ. Λιμηρᾶς, καταλείποντα δύο μεγάλας καὶ καλῶς ὠπλισμένας λέμβους πρὸς περιπολίαν· αὗται ἐματαίουν μὲν τὴν ἀπόπειραν θαλασσίας ἐξόδου τῶν πολιορκουμένων, ἦσαν δ' ἄγρυπνοι ἢ ἀναγγεῖλωσι τὴν ἐμφάνισιν οἰουδήποτε πλοίου. Ἡ κατὰ θάλασσαν τακτικὴ πολιορκία κατέπληξε καὶ σχεδὸν ἀπήλπισε τοὺς Τούρκους, οἵτινες τὸ κατὰ ξηρὰν κίνημα ὑπελάμβανον ὡς κλέφτικον, ἢ ὡς ὑποκίνησιν ἀπεγνωσμένων τινῶν ἀνταρτῶν. Ἀλλὰ καὶ οὕτως δὲν ἀπηλπίζοντο ὀλοτελῶς, ἀλλ' ἡμέρᾳ τῇ ἡμέρᾳ ἀπεξεδέχοντο τὴν συνδρομὴν τοῦ Σουλτανικοῦ στόλου.

Οὕτως ἀποκλεισθεῖσα κατὰ γῆν καὶ θάλασσαν ἡ Μονεμβασίς ἐφυλάσσετο ἐπιμελῶς. Οἱ ἐν τῇ ξηρᾷ κατασκευάσαντες ἐκ τοῦ προχείρου χάρακα ὑπὸ τοὺς ἀπέναντι τοῦ φρουρίου βράχους, ἀντικρὺ τῆς διὰ τῆς γεφύρας εἰσόδου, ἔμενον φυλάττοντες. Οἱ Σπετσιῶται, πανταχοῦ προθυμούμενοι νὰ συντρέχωσιν, ἐξήγαγον ἐκ τῶν πλοίων τινὰ βαρέα πυροβόλα εἰς τὴν ξηρὰν, καὶ κατασκευάσαντες κανονοστάσιον ἔστησαν αὐτὰ ἐκεῖ καὶ ἐπυροβόλουν ἐνίοτε, εἰ καὶ ἀνωφελῶς, κατὰ τοῦ φρουρίου. Πλὴν ὁμως ταύτης καὶ παντοίας ἄλλας προσφορὰς ἐποίησαντο τὰ πλοῖα πρὸς τοὺς κατὰ γῆν, ὡς μαρτυροῦσι τὰ ἐπόμενα κείμενα :

Ἐπιστολὴ τῶν πολιορκητῶν τῆς Μονεμβασίας

Πρὸς τοὺς προκρίτους Σπετσιῶν—Παρακαλοῦμεν διχως ἄλλο νὰ βάλετε εἰς ἓν καλὸν τρεχαντῆρι 300 κοιλὰ καλαμπόκι, τὸ ὅποῖον τὸ ἀποκρινόμεθα ἡμεῖς οἱ καπεταναῖοι. Νὰ μὴ κάμετε ἀλλῶς διὰ νὰ προφθᾶσωμεν τοὺς ἀδελφούς μας, τῶν ὁποίων ἐδώκαμεν ἐκ τῶν καρabiών μας παξιμάδι καὶ μονετζιόνες, (πολεμεφόδια).

Ἐτερον ἀποδεικτικόν.

Διὰ τοῦ παρόντος ἀποδεικτικοῦ ἀτεστάτου, δίδω εἰς χεῖρας τοῦ

καπ. Ἄν. Ἀνδρούτσου καὶ Ἥλ. Θερμισιώτη, ὅτι μεταναποζητήσαν τὰ στρατεύματα τῆς Σπάρτης, αὐτὸ τὸ μέρος ὅπου ἔχουν κλεισμένο τὴν Μονεμβασίαν, ἐζήτησαν μονετζίονες, καὶ ἔτσι ἔκαμαν τὴν σὺναξιν ἀπὸ τ' ἀδέλφια, ὡς κάτωθεν φαίνεται κατ' ὄνομα: Ἀνδρούτσος φυσέκια 600. Ἥλ. Θερμισιώτης. Ν. Μπότσης 4300. Ἄνδ. Σκλιᾶς 500. Γιάννος Γιάννουζα 600. Γ. Πάνου 500. Ν. Ὀρλώφ 400.—1821 Μαρτίου 30, Σπέτσαις.

Ἰω. Μαυρομαχάλης ἔλαβε τ' ἄνωθεν σημειωθέντα ἀπὸ τοὺς εὐγενοστάτους καπεταναίους ἀδελφοὺς.

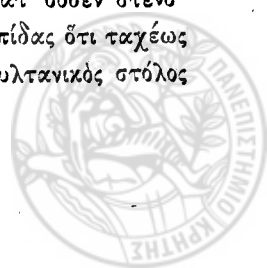
Καὶ ὄντως πολλάκις ἔλαβον ἀνάγκην οἱ πολιορκηταὶ τροφῶν καὶ πολεμικῶν ὑλῶν, διότι οἱ μὲν Λάκωνες, πλὴν τῆς ἀνδρείας των καὶ ὀλίγων πολεμοφοδίων τὰ ὁποῖα καὶ κατανάλωσαν εἰς τὰς πρώτας μάχας, οὐδὲν ἄλλο ἐκόμισαν ἐκ τῆς χώρας των. Οἱ δὲ Λεωνιδεῖς καὶ μεθ' ἑαυτῶν ἐκόμισαν καὶ μετὰ ταῦτα ἐπανειλημμένως ἐκομίσαντο τροφάς, ἀλλ' αὐταὶ διανεμόμεναι πρὸς πάντας ταχέως ἐξέλιπον. Ὡστε συνέβη ταχύτερον τοῖς πολιορκηταῖς, ὅ,τι ἀκολούθως μέλλει νὰ συμβῇ τοῖς πολιορκουμένοις, ἢ ἐκ τῆς πείνης στενοχωρία. Καὶ ναὶ μὲν εἶχον εἰς τὴν διάθεσιν αὐτῶν 20,000 προβάτων, αἰγῶν καὶ βοῶν, ἀλλ' ἡ ἄκρατος ἐκ κρέατος μόνου τροφή ἐπήνεγκεν αὐτοῖς νόσον. Ἄλλ' Ἐκεῖνος, τοῦ ὁποίου ὁ παντοδύναμος δάκτυλος ἐχειραγῶγει ἀπ' ἀρχῆς τὸν Ἀγῶνα, εὐδόκησε καὶ κατὰ ταύτην τὴν περίστασιν νὰ ὑποστηρίξῃ αὐτὸν οὕτω· περὶ τὸν Ἀπρίλιον προσωρμίσθη εἰς Γύθειον τουρκικὸν ἐμπορικὸν πλοῖον, μετὰ φορτίου διπύρων, ὄρουζιου, ζαχαρέως, τυροῦ, καὶ ποικίλων τοιούτων οὐσιῶν· ἄγνωστον ἂν διηυθύνετο ἐκεῖ ἢ ἂν, πλέον διὰ τὴν Ἠπειρον, ἀπετρέπη τῆς πορείας του ὑπὸ τῶν ἀνέμων. Τὸ πλήρωμα οὐδεμίαν εἶδησιν εἶχε περὶ ἐπαναστάσεως, διὸ ἀμερίμως ρίψαν τὴν ἄγκυραν ἐτακτοποιεῖ τὰ τοῦ πλοίου, ὅτε αἰφνης εἰσπηθῆσαντες οἱ Ἑλληνας κατέλαβον καὶ ἐξεκένωσαν αὐτό. Ἐκ τῶν τροφῶν δὲ τούτων ἔπεμψαν οἱ ἐν Γυθείῳ πολὺς ἐπικνηλημμένους τοῖς πολιορκηταῖς τῆς Μονεμβασιάς.

ΤΑ ΕΝ ΤΩ ΦΡΟΥΡΙΩ.

Τετρακισχίλιοι και πεντακόσιοι περίπου ἦσαν ἄπκντες οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ κεκλεισμένοι Τοῦρκοι, ἐν οἷς καὶ ὀλίγοι Ἕλλη- νες· πολεμισταὶ δὲ περὶ τοὺς χιλίους. Οἱ πολιορκούμενοι οὐ- τοι οὐδεμιᾶς ἀμυντικῆς παρασκευῆς ἔλαβον χρεῖαν, διότι τὸ φρούριον ἀνέκαθεν ἦν ἐτοιμοπόλεμον, τὸ μὲν διὰ τὴν ἐκ φύ- σεως ἐρυμνότητά αὐτοῦ, τὸ δὲ διὰ τὰς ἐν αὐτῷ ὑπαρχούσας παντοσειδεῖς καὶ ἀφθάνους πολεμικὰς ὕλας, οἷον πυροβόλα μεγάλα καὶ μικρὰ, βόμβας, τυφέκια, πυρίτιδα κόνιν, μόλυ- βδον κλπ. Ἔστησαν λοιπὸν φρουρὰν ἐπὶ τοῦ ἰσχυροῦ πύργου τῆς γεφύρας καὶ ἐπὶ τῶν ἐπάλξεων τοῦ φρουρίου καὶ τῆς πόλεως, κανονοβολοῦντες συχνάκις καὶ τυφεκίζοντες τὰ χα- ρακώματα τῶν πολιορκητῶν, οὐδεμίαν ἢ ἐλαχίστην βλάβην ἐπάγοντες αὐτοῖς. Σπουδαῖον ὅμως μέλημα αὐτῶν ἦν τὸ περὶ τροφῶν ζήτημα, διότι αἱ ἀποθήκαι τῶν περιεῖχον τροφὴν μόλις ἐπαρκοῦσαν διὰ δύο μῆνας. Ζῶα ὀλίγιστα ὑπῆρχον παρ' αὐτοῖς, διότι, ὡς εἶδομεν, δὲν κατάρθωσαν νὰ εἰσαγάγῃσι τοιαῦτα, κατὰ τὴν πρώτην ἔξοδον ὑπῆρχε δὲ ἐν τισιν ἀποθήκῃς καὶ ποσότης κέγγρου, ἀλλ' οὔσα ἐκεῖ ἀποτεθειμένη ἀπὸ ἐνὸς καὶ πλέον αἰῶνος, ἦτοι ἐπὶ Ἐνετοκρατίας, ἐσάπη καὶ ἐφθάρη σχε- δὸν ὄλοτελῶς. Οἱ πολιορκούμενοι ὅμως δὲν θὰ βλέπωσιν αὐτὴν μέχρι τέλους μετ' ἀποστροφῆς. Ἐν τσοσούτῳ μετὰ τῶν παρ' αὐ- τοῖς Χριστιανῶν οἱ Τοῦρκοι ἔζων ἔτι φιλικῶς, συμπονοῦντες καὶ συμπάσχοντες ἀλλήλοις· καὶ οἱ μὲν Τοῦρκοι, πεπεισμένοι ὄντες περὶ τῆς ἀφοσιώσεως καὶ πίστεως αὐτῶν οὐδεμίαν εἶχον κατὰ τούτων ὑποψίαν, οἱ δὲ Χριστιανοὶ πάλιν προσεποιοῦντο ἀγανάκτησιν κατὰ τῶν ἀποστατῶν.

Κατὰ τοὺς δύο πρώτους μῆνας, οὐδόλως κατ' οὐδὲν στενο- χωρηθέντες οἱ Τοῦρκοι, δὲν ἀπέβαλλον τὰς ἐλπίδας ὅτι ταχέως εἴτε ὁ Κεχαγιᾶ-Μπεης διὰ ξηρᾶς, εἴτε ὁ Σουλτανικὸς στόλος

διὰ θαλάσσης ἐλεύσεται εἰς βοήθειαν καὶ ἀπαλλαγὴν τῶν.
Ἄλλ' ἠγνόνουν τὰ θαύματα τῶν Σπετσιοτῶν, Ὑδραίων καὶ
Ψαριανῶν κατὰ θάλασσαν καὶ τὰ ἀνδραγαθήματα ὄλων τῶν
κατὰ γῆν ἡρώων τῆς πατρίδος μας. Οὐδ' ἐφαντάσθησάν ποτε
ὅτι ὁ Διάκος θὰ θέσῃ ἐπὶ τοῦ περιτραχηλίου του τὴν ρομφαίαν
τῆς πατρίδος, καὶ ὅτι διὰ τοῦ ὀβελοῦ καὶ τῆς πυρᾶς θυσιαζό-
μενος¹, ἀφοῦ ἐθυσίασεν ἰδίᾳ χειρὶ ἑκατὸν ἔχθρους, θὰ ψάλλῃ
ἀταράχως :

Γιὰ ὄες καιρὸ ἔπυ διέλεξεν ὁ χάρος νὰ μὲ πάρῃ,
Τώρα ἔπ' ἀνθίζουσι τὰ κλαδιὰ ἔπυ βγάξ' ἡ γῆς χορτάρι!

οὐδ' ἔμαθον ὅτι ὁ λεοντόκαρδος υἱὸς τοῦ Ἀνδρούτσου ἐν Γραβιῆ,

Σφίγγων τὴν σπάθην εἰς τοὺς ὀδόντας
Τοὺς ἀτρομήτους τοῦ ἑκατὸν
Ἔφερε σφάζοντας καὶ νικῶντας
Εἰς χιλιάδων ὀκτῶ στρατῶν!

καὶ ὅτι

Ὀκτακοσίους σφάζας καὶ θύσας
Ἐνυκτοπέρασε τοὺς ἔχθρους·
Καὶ ὁ στρατὸς τῶν μὲν ἐξυπνήσας
Ἐλαβεν ὑπνοὺς δύο πικρούς.

ἐν τῇ ὑπεροφίᾳ δὲ τῆς δυναστείας τῶν δὲν ἠδύναντο νὰ φαν-
τασθῶσιν ὅτι κατὰ τὴν ἐπανάστασιν ἐκείνην

Ἐχειροκρότησεν ἡ γῆ ὅλη·
Στρατοὶ τὴν δίκελλαν ζευγιτῶν,
Τὴν κώπην λέμβων ἔφυγον στόλοι
Καὶ εἰς εἰδίωξεν ἑκατόν.

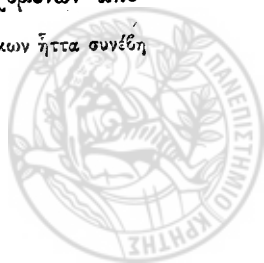
1 «Τὸν ὠβελισαν αἱ τίγρεις εἰς ἐλάτινον σουβλίον,
«Καὶ εἰς τὴν πυρὰν ἐψήθη ζωντανὸς ὡς τὸ ἀρνίον!
» Ἐρρευσαν οἱ ὀφθαλμοὶ του οἱ αἱματωθέντες πρῶτοι,
«Καὶ τὸ δέρμα του πλησίον τῆς πυρκαϊᾶς ἐκρότει.
» Ἐπριζότριζαν αἱ σάρκες, ἐπριζότριζε τὸ σῶμα,
» Πλὴν δὲν ἄφησε κάμμίαν οἰμωγὴν αὐτοῦ τὸ στόμα!»
(Παναγ. Σοῦτσος).

Λοιπὸν ἐν τῇ ἀγνοίᾳ πάντων τῶν διατρεχόντων εἰς τὰ περίεξ καὶ ἐπὶ τῇ ἐλπίδι προσεχοῦς βοηθείας ἐνεκαρτέρουν. Ἔτι δὲ μᾶλλον ἐνεψύχωσεν αὐτοὺς τὸ ἐξῆς περιστατικόν: Πολιορκηθέντος τοῦ Ναυπλίου, εὗρέθη ἐν αὐτῷ Ἕλληνας, Π. Μερτσάνης ὀνομαζόμενος καὶ ναύτης ὢν ἔμπειρος. Οὗτος ἔχων τὴν οἰκογένειαν αὐτοῦ ἐν Μονεμβασίᾳ, καὶ ἐπιθυμῶν νὰ ἐπιστρέψῃ ἐκεῖ, κατεπέισθη ὑπὸ τῶν Τούρκων τοῦ Ναυπλίου δι' ἀδράς πληρωμῆς καὶ διὰ ὑποσχέσεων πομποδῶν, νὰ γίνῃ κομιστὴς ἐπιστολῶν ἐκείνων πρὸς τοὺς ἐν Μονεμβασίᾳ ὁμοφύλους των. Ὅθεν, περὶ τὰς 15 Μαΐου, εἴτε διαλαθῶν τ' ἀποκλείοντα τὸ Νάυπλιον πλοῖα, εἴτε καὶ ἀναφανδὸν διελθῶν αὐτὰ, ἄτε Ἕλληνας, ἔπλευσε καὶ ἔφθασεν εἰς τὸν πρὸς ὄν ὅρον ἐν νυκτὶ καὶ ἄνευ γνώσεως τῶν περιπολουσῶν λέμβων. Αἱ παρ' αὐτοῦ κομισθεῖσαι τοῖς πολιορκουμένοις ἐπιστολαὶ ἠγγελλον μὲν αὐτοῖς τὰς θρικμβευτικὰς προόδους τοῦ Κεχαγιᾶ-Βέη κατὰ τῶν ἀποστατῶν¹, προέτρεπον δὲ πρὸς ἐγκαρτέρησιν καὶ ἀντίστασιν ἐπὶ μικρὸν ἔτι, καθόσον ἐγγύς ἦν ἡ βοήθεια. Ἐκ τούτου ἀναθαρρήσαντες οἱ Τούρκοι καὶ ἐπιθυμήσαντες ν' ἀπαλλαγῶσι, εἰ δυνατὸν, ἀφ' ἑαυτῶν ἐκ τῆς ὀχληρᾶς πολιορκίας ἐσκέφθησαν τὸ ἐξῆς: Οἱ ἀνδρειότεροι καὶ πολεμικώτεροι ἐξ αὐτῶν νὰ μεταβιβάσθῳσι διὰ πλοίου εἰς τὴν πρὸς βορρᾶν παραλίαν καὶ στρεφόμενοι πρὸς τὰ νῶτα τῶν πολιορκητῶν νὰ ἐπιτεθῶσιν αἴφνης κατ' αὐτῶν ταυτοχρόνως δὲ νὰ ἐξορμήσωσι καὶ οἱ ἐντὸς κατὰ τούτων, καὶ οὕτω, περιάγοντες τοὺς Ἕλληνας μεταξὺ δύο πυρῶν, νὰ ἐπενέγκωσι σύγχυσιν καὶ τέλος διάλυσιν τῆς πολιορκίας.

Ἄλλ' ἰδῶμεν τί συμβαίνει ἐκτὸς τοῦ φρουρίου· ἡ ἐπανευροῦσα τοὺς Ἕλληνας σπάνις τῶν πρὸς τροφήν ἔσχεν ἀποτέλεσμα τὴν χαλαρότητα τῆς πολιορκίας, διότι πολλοὶ ἀνὰ ὁμάδας ἀνεχώρουν πρὸς ἐξεύρεσιν τροφῶν, καὶ τούτων ἐπανερχομένων ἀπε-

1 Γνωστὸν ὅτι ἡ ἐν Βαλτετσίῳ καταστρεπτικὴ τῶν Τούρκων ἤττα συνέβη τῇ 12ῃ Μαΐου, ὥστε ἠγνόουν ἔτι ἀπὸ τῆν οἱ Τούρκοι.

χώρου ἄλλοι καὶ οὕτω καθεζῆς. Τοῦτο ἔπραττον μᾶλλον οἱ Λάκωνες, οἱ καὶ πενέστεροι τῶν ἄλλων, καὶ περισσότερον ἀπέχοντες τῶν οἰκιῶν των· καὶ προὐμηθεύοντο μὲν ποτότητάς τινας τροφῶν ὅτε μὲν ἐκ τῶν πλοίων, ὅτε δὲ ἐκ Λεωνιδίου καὶ ἄλλοτε ἐκ Γυθείου, ἀλλ' οὐχὶ πάντοτε ἐπαρκεῖς. Διὰ τοῦτο ὁ ἀριθμὸς τῶν πολιορκητῶν ἐποικίλετο μεταξύ 700, 1000, 1500· ἀλλὰ διὰ ν' ἀπατῶσι τοὺς Τούρκους περὶ τοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν ἐσοφίσθησαν τοῦτο: ἐν καιρῷ νυκτὸς ἔφευγον ἐκ τῆς πολιορκίας 100 ἢ 200 ἄνδρες καὶ ἀπομακρυνόμενοι ἐκρύπτοντο· τὴν δ' ἄλλην ἡμέραν ἐπανήρχοντο, οἰοεὶ νέεα ἐπικουρία τῶν πολιορκητῶν· τοῦτο πολλάκις ἐπανελήφθη. Ἐν γένει δὲ ἡ πολιορκία αὕτη εἶχε τι τὸ πανηγυρικόν, διότι φόνοι μὲν ἐλάχιστοι συνέβησαν, 5—10 ἐν τοῖς Ἑλλησι, ἐν δὲ τοῖς Τούρκοις οὐδεῖς. Καὶ ἐξ ἄλλου οἱ ἐντὸς μετὰ τῶν ἐκτὸς διετέλουν εἰς φιλικὰς, ὡς εἰπεῖν, σχέσεις. Καθ' ἐσπέραν, ὅτε τὸ σκότος ἐκάλυπτε τὴν γῆν, κατερχόμενοι ἐκ τῶν χαρρακωμάτων των οἱ Ἕλληνες ἤρχοντο εἰς τὸ ἐξώτερον ἄκρον τῆς γροφύρας καὶ συνωμίλουν μετὰ τῶν ἐπὶ τοῦ πύργου Τούρκων περὶ διαφόρων. Σπίθας τις, ἐξωμότης τῆς ἀγίας πίστεως καὶ τέκνον τοῦ κοραμίου, ἦν ὁ ἐκ τοῦ πύργου ρήτωρ· οἱ δὲ Ἕλληνες πάλιν εἶχον τὸν εὐφυῆ Μ. Μπουτσελᾶν, ἐκ τοῦ σώματος τῶν Λεωνιδέων, εὐστόχως ἀπκντῶντα πρὸς ἐκεῖνον. *Βρὲ Ρωμηοί, ἔλεγεν ἐσπέραν τινὰ ὁ Σπίθας, ἀκόμη τὰ σπαθιά μας ἀχρίζουν ἀπὸ τὰ αἷματά σας, καὶ σεῖς ἐτολμήσατε νὰ σηκώσετε τουφέκι κατεπάνω μας! ; Δὲν θὰ βγοῦμε ἔξω ; Θὰ βγοῦμε, κακόμοιροι Ρωμηοί, καὶ θὰ σᾶς παστρέψουμε ὄλους· ἐκατὸ χρόνους θὰ κάμη νὰ λαλήση πέρδικα στὰ βουνά σας!* — *Ἀμμη κνττάξετε πρώτα νὰ βγῆτε, ἀπέκρίθη ὁ Μπουτσελᾶς, καὶ τότε ἄς μὴ λαλήση μήτε κοῦκκος. Καὶ πότε, βρὲ Τούρκοι, εἰλεύαν ἀπὸ τὰ ρωμαίικα βουνὰ οἱ ἀετοὶ καὶ ἡ πέρδικες, ποῦ θὰ λείψον καὶ τώρα; καὶ ὠμίλει ἀλληγορικῶς ὁ Ἕλλην.*

“Άλλην τινὰ ἐσπέραν ὁ Σπίθας μεταξύ ἄλλων ἐφώνηξε, Αἰ, Ρωμηοί! ἀπόψε ἡ νύχτα εἶναι γκαστρομένη.

— Μὰ γὰ ἰδοῦμε τί παιδί θὰ κάμη! ἀπήντησεν ὁ Μπουτσελάς, καὶ σιγῇ ἀμφοτέρωθεν διεδέχθη τοὺς λόγους τούτους. Ἡ ἐσπέρα ἐκείνη ἦν τῆς 17ης πρὸς τὴν 18ην Μαΐου, καθ’ ἣν ἀπεφάσισαν οἱ Τούρκοι νὰ ἐξέλθωσιν εἰς τὴν ἀπέναντι ξηράν. Ἡ ἀκριτομυθία τοῦ Σπίθα ἐνέβαλεν εἰς προσοχὴν τοὺς πολιορκητάς, καίτοι ἀποροῦντας περὶ τοῦ συμβησομένου. Μετὰ τινὰς ὥρας ἠκούσθησαν κανονοβολισμοὶ ἐκ τοῦ πελάγους· ἰδοὺ δὲ τί συνέβαιεν. Κατὰ τ’ ἀποφασισθέντα, 172 Τούρκοι ἐκλεκτοὶ, ἐπιβάντες ἡμιολίας τινας, ἐλλιμενισμένης ὑπὸ τὸ φρούριον, διητυνύθησαν πρὸς τινὰ ὀρμίσκον, παρὰ τὸν λιμένα τῆς Ἐπιδ. Λιμηρᾶς κείμενον· μόλις ὅμως ὅτε προσήγγιζον εἰς τὴν ξηράν ἐνοήθησαν ὑπὸ τῶν Ἑλλ. πλοίων καὶ ἐκανονοβολήθησαν, ἄνευ ἀποτελέσματος. εἶχον ἤδη ἀποβῆ, ὅτε οἱ Ἕλληνες ναῦται κατέλαβον τὴν ἡμιολίαν. Οἱ στρατιῶται τῆς πολιορκίας εἰδοποιηθέντες ἐκ τῶν πυροβολισμῶν ἔσπευσαν ἐκεῖ μαθόντες δὲ τὴν ἀπόβασιν καὶ ἐνωθέντες μετὰ ἀποσπάσματος Σπετσιωτῶν ὑπὸ τὸν Ἀντώνιον Ι. Πάνοζαν ἐτράπησαν πρὸς καταδίωξιν τῶν ἐχθρῶν. Οἱ ἀποβάντες Τούρκοι ἀνέβησαν τὰ παρακείμενα ὄρη, σπεύδοντες πρὸς τὰ ἐγγύτερα χωρία, ἵνα λάβωσι πρῶτον τροφὴν τινὰ καὶ εἶτα ἐπέλθωσι κατὰ τῶν πολιορκητῶν· ἡ 18η Μαΐου ἦν ἡμέρα θερμῇ, οἱ δὲ δραπέται καὶ διὰ τὸν κάμκτον τῆς ἐν καιρῷ σκοτεινῆς νυχτὸς ἀναβάσεως τῶν ὀρέων καὶ διὰ τὸν καύσωνα τοῦ ἡλίου, εἰς ἃ προσετίθετο καὶ ἡ ἐκ τῆς πείνης ἀτονία, ἀνεπαύοντο ὑπὸ τὰς σκιὰς τῶν πρίνων καὶ τῶν μελιῶν, ὅτε αἴφνης ἐνεργάνισθησαν αὐτοῖς οἱ Ἕλληνες. Εἰς τὴν παταγῶδη καὶ ἀπειλητικὴν πρόσκλησιν τούτων ὀλίγον ἐβράδυναν νὰ παραδοθῶσιν· ὀλίγοι δ’ ἐπιχειρήσαντες ἀντίστασιν, ἐφονεύθησαν, καὶ οἱ λοιποὶ περὶ τὸ ἐσπέρας προσήχθησαν εἰς τὸ στρατόπεδον. Μετ’ ὀλίγον ὁ Μπουτσελάς προσήλθεν εἰς τὸ συνεντευκτήριον.

Αἶ, Σπίθα! καλησπέρα. Ἡ νύχτα ἐγέννησε, ἔκαμε σερικῶ, τὸ βαφτίσαμε καὶ τὸ θγάλαμε σκλάβο. Οἱ Τούρκοι, ὑποπτεύσαντες ἀπροσδόκητόν τι ἔμειναν ἐβρόντητοι. — Καὶ πῶς μᾶς θεβαιώνεις ἠρώτησαν, δι' αὐτὸ ποῦ λές; — "Ἐλα ἐδῶ, Σελήμ, λέγει ὁ Μπουτσελάς εἰς ἓνα τῶν αἰχμαλώτων Τούρκων. Βεβαιώσέ τους ἐσύ. "Ἐλα καὶ σὺ, Μουσταφᾶ, καὶ σὺ, Μεχμέτ. Οὗτοι πάντες προσῆλθον καὶ διὰ τῆς φωνῆς τῶν ἐβεβίωσαν τὸ γεγονός· προέτρεπον δὲ καὶ τοὺς ἐντός νὰ παραδοθῶσιν, ἵν' ἐκφύγῳσι τὰ ἐπαπειλοῦντα αὐτοὺς δεινὰ. Δὲν κάνομε τίποτε, τοὺς ἔλεγον οἱ αἰχμαλῶτοι. Εἶναι τὸ κισμέτι γὰ τὸ πάρονν οἱ Ρωμηοὶ τὸ κάστρο!

Οἱ Τούρκοι μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τοῦ σχεδίου τούτου, εἰς ὃ ἀνήρτησαν τὰς ἐλπίδας τῶν, ἀπεθαρρύνθησαν, διότι καὶ 172 γενναίους συντρόφους ἀπέβαλον, καὶ πάσης εὐνοικῆς καὶ αἰσίας διεδόξου ἀπηλίπισθησαν· ἄφ' ἐτέρου δὲ ἡ πείνα ἤρχισε καταθλίβουσα αὐτοὺς καὶ ὁ ἐκ ταύτης θάνατος ἀπαλλάττων τοὺς ἀσθενεστέρους ἐκ τῆς τοιαύτης ζωῆς. Μέχρι τοῦδε, ἐξαντληθεισῶν τῶν συνήθων τροφῶν, ἔζων διὰ τῆς κέγγρου, κατὰ κερφαλὴν διανεμομένης. Ὁ Παναγιώτης Καλογεράς ὠρίσθη ὑπὸ τῶν Τούρκων νὰ καταστρώσῃ κατ' ἄλλογον ἀπάντων τῶν ἐν τῷ φρουρίῳ πρὸς ἀκρίθειαν τῆς διανομῆς· εὐρέθησαν δὲ λαμβάνοντες σιτηρέσιον ὑπὲρ τὰς 4000 ψυχῶν. Πολλοὶ ὅμως ἐκ τῆς κατωτέρας τάξεως Τούρκοί τε καὶ Ἕλληνες, μῆτε ἔχοντες μῆτε ἐλπίζοντες νὰ εὕρωσι τροφάς, λαμβάνοντες προηγουμένως τὴν ἄδειαν τῶν προκρίτων Τούρκων, ἐρχόμενοι πρὸς τὴν γέφυραν ὕψουν ἰκετίδας χεῖρας πρὸς τοὺς πολιορκητάς, ζητοῦντες ἔλεος· οὗτοι δὲ γενναιοφροσύνη φερόμενοι ἐπέτρεπον τὴν ἐξοδὸν καὶ παντοιοτρόπως ὑπέβλαπτον αὐτούς· διὰ τούτων καὶ ἐμάνθανον πᾶν ὃ τι συνέβαινε ἐν τῷ φρουρίῳ. Βραδύτερον ὅμως ἐκώλυον τῆς ἐξόδου τοὺς ἐχθρούς, ἵνα ἐπιταχύνωσι τὴν κατανάλωσιν εἴ τις ὑπελείπετο τροφῆ. Τότε τινες ἐξ αὐτῶν ριπτόμενοι εἰς τὴν θάλασσαν καὶ πλέοντες ἐπὶ σκινίδος τινοῦ, ἢ

και ἐπὶ πεφουσημένων ἀσκῶν, ἔπλεον πρὸς τὴν ἀπέναντι ξηράν, και ἡ ἔφθανον, ἡ τὰ μύρα κύματα τοῖς παρεῖχον και θάνατον και μνήμη.

Ἄλλ' οἱ ἐν τῇ πόλει πρόκριτοι Τοῦρκοι, περὶ τὰς 50 οἰκογενεῖαι, βλέποντες τὴν ἀναπόδραστον ἀνάγκη τῆς παραδόσεως τοῦ φρουρίου, καταθέντες εἰς μέσον ὅσας ἔτι εἶχον τροφὰς ἀνέβησαν εἰς τὴν ἀκρόπολιν και κλείσαντες τὴν πύλην ἀπηγόρευσαν τὴν ἀνάβασιν πᾶσι τοῖς λοιποῖς, οὓς κατέλιπον εἰς τὴν τὴν διάκρισιν τῆς πείνης και τοῦ πολέμου. Εἰς τὸ θηριῶδες τοῦτο μέτρον προέβησαν ἐκ τῆς σκέψεως ὅτι, ἂν κατῶρθον, και κυριευομένης τῆς κάτω πόλεως, γὰ διατηρηθῶσιν αὐτοὶ ἐπ' ὀλίγον ἔτι ἐν τῇ ἀκροπόλει, ὅπου βεβαίως ἦσαν ἀσφαλεῖς, θὰ ἤρχετο αὐτοῖς βοήθεια, εἴτε κατὰ γῆν εἴτε κατὰ θάλασσαν, περὶ δὲ τῆς πόλεως ὀλίγον ἐμερίμων, διότι ἐσκέπτοντο ὅτι και καταληφθεῖσα ὑπὸ τῶν Ἑλλήνων εὐκόλως ἀνακτάται τῇ βοηθείᾳ τοῦ ἀνικημένου στόλου. Κατὰ τὴν ἐποχὴν δὲ ταύτην (Ἰούλιον και Ἰούλιον) οἱ πολιορκούμενοι ὑπέστησαν τὴν φρικαλέαν δοκιμασίαν τῆς πείνης, διότι

Πάντες μὲν στυγεροὶ θάνατι δειλοῖσι βροτοῖσι,
λιμῶ δ' οἴκτιστον θανέειν και πότμον ἐπισπαῖν.

κατὰ τὸν Ποιητὴν. Καταναλώσαντες πᾶσαν ἄλλην συνήθη τροφήν, και αὐτὴν τὴν κέγχρον, ἤρχισαν νὰ τρώγωσι πάντα τὰ ἀκάθαρτα ζῶκ' ὄνοι, κύνες και γαλαὶ ἐγένοντο ἀντικείμενα σφοδρᾶς διαμάχης μεταξὺ τῶν λιμωτῶντων. Ἀναφέρεται ὅτι μόνον τὰ ὄτια ὄνου ἐπωλήθησαν ἀντὶ 40 γροσίων ἕκαστον! Μετὰ ταῦτα κατεδιώχθησαν οἱ μῦς¹, τὸ κρέας τῶν ὀπίων παρεῖχε τοῖς πειναλέοις διώκταις τὴν ἡδυτέραν τροφήν. Ἐξλειφθέντων και τούτων κατέφυγον εἰς τὰς φυτικάς οὐσίας και πρῶτον μὲν ἔφαγον πᾶν χόρτον, πεφυκὸς ἐπὶ τοῦ ξηροῦ

1 Οἱ ἐν Μονεμβασίᾳ πολιορκούμενοι δὲν εἶχον τὰ ἐσχάτως ἐπινοηθέντα ἐν Παρισίοις μέσα πρὸς σύλληψιν αὐτῶν ἀλλ' ἐπειδὴ ἐξηφανίσθησαν πρῶτον αἱ γαλαὶ οἱ μῦς ἐγένοντο τότε εὐπρόσιτοι.

ἐδάφους τοῦ φρουρίου· εἶτα δὲ κατεβρόχθησαν μέχρι καὶ τῆς ρίζης τὰς ἀκνθοσुकέας (φραγκοσुकέας), τηγανίζοντες αὐτὰς μὲ ἔλαιον, ἐξ οὗ εἶχον μεγάλην ποσότητα, ἕνεκα τῆς κατὰ τὸ προλαθὸν ἔτος εὐφορίας· τὸν αὐτὸν τρόπον μετεχειρίσθησαν καὶ θαλάσσιά τινα χόρτα ἐρριζωμένα ἐπὶ τῶν βράχων τοῦ αἰγιαλοῦ, ἅτινα συνέλεγον ἐξερχόμενοι κρύφα ἐκ τῆς μικρᾶς ἐπιθαλασσοῦ θυρίδος. Τέλος δὲ πάντων ἐξέλιπον καὶ αὐτὰ τῶν διαφορῶν ζῶων τὰ ὅσα, ἀπερδισκορπισμένα ἐν ταῖς ὁδοῖς ἤθροζον, καὶ λιχίνοντες ἔβραζον καὶ ἐξῆγον ζωμόν. Ἐν ἔτι εἶδος τροφῆς ὑπελείπετο αὐτοῖς, ἡ ἀνθρωποφαγία! Ἦρξαντο λοιπὸν τρώγοντες τὰς κεφαλὰς τῶν νεκρῶν, μετ' αὐτὰς δὲ δὲν ἐβράδυναν νὰ ἐπιληρθῶσι καὶ τῶν κορμῶν. Δὲν ὑπῆρχον νεκροί; ἤρπαζον ἐκ τῶν ὁδῶν τὰ τέκνα τῶν Χριστιανῶν, ἢ Ὀθωμανῶν καὶ ἐπὶ τέλους— ἡ πείρα ἴματα δὲν ἔχει, κ' ἂν ἔχη δὲν βλέπει, λέγει ἡ δημοτικὴ παραμύθια, — σφάζοντες ἔτρωγον τὰ ἴδια τέκνα!

Ἐν τοιαύτῃ περιελθόντες καταστάσει, συνεφώνησαν οἱ ἐν τῇ πόλει Τούρκοι καὶ Ἕλληνες, προηγουμένων ἐκείνων μὲν τοῦ Ἰμβραήμ Βελοῦκμπασση (γενναίου καὶ φιλέλληνος, ἂν δύναται τις νὰ εἴπῃ, Τούρκου), τούτων δὲ τοῦ Ἰατροπούλου καὶ Καλογερά· διὰ ταύτης δὲ τῆς συμφωνίας ἐπεδίωκον οἱ μὲν Ἕλληνες τὴν ἀποφυγὴν τοῦ ἀμέσως ἐπαπειλοῦντος αὐτοῦς κινδύνου, (περὶ οὗ ἀναφέρω παρακκατιῶν) ἔχοντες ἀρωγούς τοὺς Τούρκους, οὗτοι δὲ πάλιν τὴν τοῦ μέλλοντος κινδύνου, διότι ἡ παράδοσις τοῦ φρουρίου ἦν πλέον ζήτημα χρόνου, ἔχοντες μεσίτας καὶ ὑπερασπιστὰς τοὺς Ἕλληνας.

Ἐν τούτοις ἡ ἐν Στεμνίττῃ ἐδρεύουσα Πελοποννησιακὴ Γερουσία, παρεκκολουθοῦσα τακτικῶς ἐξ ὑπαρχῆς τὰ τῆς πολιορκίας τῆς Μονεμβασίας καὶ κατανοοῦσα τὴν θέσιν τῶν ἐν αὐτῇ Τούρκων, ἐπεμελήθη νὰ γράψῃ πρὸς τούτους ἀπὸ τῆς 9ης Ἰουνίου ὑπισχυομένη πᾶσαν ἀσφάλειαν ζωῆς, τιμῆς, θρησκείας καὶ κινητῆς περιουσίας, ἐὰν παραδοθῶσιν εἰς τοὺς Ἕλληνας.

Τὸ ἔγγραφο αὐτῆς ἔπεμψεν ἡ Γερουσία διὰ τῆς ἐν Σπάρτῃ Ἐφορείας πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τῆς θαλασσίας δυνάμεως Γ. Πάνον, οὗτος δὲ διὰ τινος αἰγμάλωτου πρὸς τοὺς Τούρκους. Ἴδου τί ἔγραψε πρὸς τὸν Γ. Πάνου ὁ Πέτρος Μαυρομιχάλης:

. . . . "Ἦκουσα μετὰ μεγάλης χαρᾶς τὸν θρίαμβον, ὁποῦ κατὰ τῶν ἐχθρῶν, τῶν ἐξεληθόντων τοῦ κάστρου, ἐκάματε* ἐπαινῶντες τὴν ἀνδραγαθίαν σας, σὰς εὐχχίθημεν ἀπὸ ψυχῆς. Εἶθε καὶ εἰς τὸ ἐξῆς τὰς αὐτὰς νίκας, δυνάμει τοῦ ζωοποιοῦ Σταυροῦ, νὰ κάνετε! Φαίνεται ὅμως ὅτι εἶναι εἰς ἄκρον στενοχορημένοι οἱ ἐχθροί, καὶ ἂν ἀποφασίσωσι νὰ ὑποταχθῶσι, καθὼς ἐντεῦθεν κοινῶς ἡ Γερουσία τοὺς γράφομεν, καὶ ἡ χρεία τὸ καλέσῃ διὰ νὰ ἔλθωμεν, γράψετε μας, καὶ θέλει τὸ ἀκολουθήσωμεν, καὶ ὁ ἐργομὸς μας θέλει ἐμποδίσει ὅπωςοῦν καὶ τὰ ἀναμεταξὺ τῶν Γληγοριάνων καὶ λοιπῶν ἐνδεχόμενα ἐναντία.

1821. Ἰουνίου 9. Στεμνίτζα.

Ὁ ἀγαπητὸς ὑμῶν ἀδελφὸς
ΠΕΤΡΟΜΠΗΣ ΜΑΥΡΟΜΙΧΑΛΗΣ.

ἡ δὲ ἐν Σπάρτῃ Ἐφορεία ταῦτα:

Φιλογενέστατε καπετὰν Γεώργιε χαῖρε,

Τὰ ἥρωικά καὶ γενναῖα κατορθώματά σας καὶ ὁ ζηλὸς σας, ὅπου διὰ τὴν ἐλευθερίαν τῶν χριστιανῶν ἔχετε, ἐπροξένησε μέγαν ἐνθουσιασμὸν εἰς τὴν κόσμον καὶ ὑπεγράωσε μέγαν τὸ γένος μας. Περιμένομεν λοιπὸν ἀνυπομόνως ν' ἀκούσωμεν καὶ τὴν ταχείαν ἄλυσιν τῆς Μονεμβασίας. Τὸ ἔσωθεν περικλειόμενον ταύτην τὴν στιγμήν ἐλάβομεν ἀπὸ τὴν σεβαστὴν Γερουσίαν, καὶ μᾶς ἐπιτάττει μὲ ἓνα τῶν αἰγμάλωτων νὰ τὸ ἐξαποστείλωμεν* ἡμεῖς λοιπὸν εἰςεύροντες ὅτι, ἀφοῦ ἔχετε ἀπὸ αὐτοῦ, ἰδοὺ ὁποῦ σὰς τὸ στέλνομεν διὰ νὰ ἐκλέξητε ἓνα ἀπὸ αὐτοῦ, νὰ τοὺς τὸ ἰπάγη καὶ νὰ τοὺς ὀμιλήσῃ καὶ στοματικῶς τὰ τρέχοντα.

Τῇ 10 Ἰουνίου 1821. Μιστράς.

ΑΝΤΩΝΟΜΠΗΣ ΓΡΗΓΟΡΑΚΗΣ πολεμικὸς
ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΡΕΒΒΑΤΑΣ

Ἄλλ' οἱ Τούρκοι οὐδόλως ἔλαβον ὑπ' ὄψιν τότε τὸ ἔγγραφον ἐκεῖνο.¹ Μετὰ ταῦτα ὅμως [περὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ Ἰουλίου], ὅτε καὶ ἡ ἔλλειψις καὶ τοῦ ἐλαχίστου ψυχίου τροφῆς καὶ ἡ μα-

¹ Τοῦ ἐγγράφου τούτου τῆς Γερουσίας πρὸς τοὺς Τούρκους δὲν ἠδυνήθη νὰ εἶρω ἀντίγραφον.

ταίωσις τῶν περὶ ἐξωτερικῆς βοήθειας ἐλπίδων, καὶ ἡ ἐπακκο-
λουθήσασα ἔρις κατέθλιψεν αὐτοὺς εἰς τὸν ὑπέρτατον βαθμὸν,
τότε ἡ περὶ παραδόσεως ἰδέα ἤρξατο κυκλοφοροῦσα παρ' αὐ-
τοῖς, ἀλλ' εἰσέτι ὑπῆρχον καὶ οἱ ἀντιλέγοντες.

Περὶ τὰς ἀρχὰς Ἰουλίου οἱ ναυτικοὶ Σπετσιῶται παραλαβόντες
μεθ' ἑαυτῶν 100 Λάκωνες καὶ εἴχουσιν ἐκ τῶν ἐντοπίων ὀπλι-
τῶν, μετὰ τοῦ Σπυριχίου Ι. Κατσούλη, ὤρμησαν μετὰ θάρρους
καὶ σταθερᾶς ἀποφάσεως κατὰ τοῦ προστατεύοντος τὴν γέφυ-
ραν πύργου, καὶ πεισματωδῶς πολεμήσαντες, βοηθούτων καὶ τῶν
κατὰ ξηρᾶν, ἐκυρίευσαν αὐτὸν, φονευθέντων 6 γενναίων Λακῶ-
νων πολεμιστῶν. Θερμοὶ οἱ Ἕλληνες τότε ἐκ τῆς ἐπιτυχίας
τῶν αὐτῆς καὶ ἀκράτητοι ἐξ ἐνθουσιασμοῦ, ἐφώρμησαν κατὰ
τῆς πόλεως, ἵνα κυριεύσωσιν αὐτὴν ἐξ ἐφόδου. Ἄλλ' οἱ Τοῦρ-
κοι, καίτοι νεκροὶ μᾶλλον ἢ ζῶντες ἐκ τῆς πείνης καταστάντες,
ἀντέστησαν ἐκ τῶν ἰσχυρῶν ἐπ' ἀλλήλων τῶν τειχῶν τῆς πόλεως
διὰ συνεχοῦς καὶ ἀπεγνωσμένου πυροβολισμοῦ· καὶ οἱ ἐπὶ τῶν
ἐπ' ἀλλήλων τῆς ἀκροπόλεως βᾶλλοντες λίθους κατασπυνέτριβον
τοὺς ἐφορμῶντας, οὓς καὶ ἠνάγκασαν μέχρι τέλους νὰ ὑποχω-
ρήσωσιν. Ἐν μόνον ἀπόσπασμα ἐξ αὐτῶν, εὗρεθὲν ἔξωθι τῆς
ὑπὸ τὸν βράχον τῆς ἀκροπόλεως πύλης, ἵν' ἀποφύγη τοὺς δι-
πλοὺς ἐκείνους κερκυνοὺς, κατέφυγεν ὑπὸ μικρὰν τινα κοιλότητα
τοῦ βράχου καὶ προῦφυλάχτηκε· ἀλλ' οὐδ' ἐκεῖ ἦσαν ἐν ἀσφα-
λείᾳ· οἱ ἐχθροὶ ἤθελον προσβάλλει αὐτούς. Ἐν τῇ κρίσει ἐκεί-
νῃ στιγμῇ δύο γηραιοὶ ὀπλιτῆται, ὁ Ρέπας καὶ ὁ Γκιόρας, χρη-
ματίσαντες ὀπαδοὶ τοῦ κλέφτου Ζηχαριᾶ, καὶ ἐκείνου τὰς πο-
λεμικὰς τέχνας σπουδάζσαντες, εἶπον τοῖς λοιποῖς :

*Παιδιά, ἐμεῖς σὰς ἐπήραμε στὸ λαιμὸ μας, τοῦ σὰς γέ-
ραμ' ἐδῶ· ἐμεῖς πρέπει καὶ νὰ σὰς σώσωμε' ἄς πεθάνωμ' ἐ-
μεῖς· εἴμεθα γέροι· σεῖς ὅμως χρησιμεῖει νὰ ζῆστε. Τώρα
λοιπὸν, πεταγόμεσ' ἐμεῖς οἱ δύο ἔξω· σεῖς, ἄμ' ἀκούσετε ὅτι
οἱ Τοῦρκοι ἀδελάσαν ἀπάνω μας ὅλα τὰ τοιφεῖα, πεταχτήτε
τότε, καὶ ἡ Παραγὰ ἄς σὰς φελάξη!*

Εἶπον οἱ γενναῖοι οὗτοι Ἕλληνας καὶ ἐρρίφθησαν ἐκτὸς τοῦ σπηλαίου. Παταγώδης πυροβολισμὸς ὑπεδέχθη τὴν ἐμφάνισίν των· χίλια σφαῖρα διετρύπησαν τὰ ἐνδύματα τῶν γηραιῶν ἐκείνων ἀρματοῶν, ἀλλ' οὐδεμία ἔβλαψεν αὐτούς! Τότε ἐξεληθόντες καὶ οἱ λοιποὶ ἔφυγον δραμαῖοι, ἀλλ' εἰς ἐξ αὐτῶν ὁ Θ. Γούλελος μετ' ὀλίγα βήματα ἔπεσεν ἄπνους· ἐπ' αὐτοῦ δ' ἔρριψεν ἄλλη σφαῖρα καὶ ἕτερον, Λάκωνα τὸ γένος. Πλὴν δὲ τούτων ἐφρονεύθησαν ἐν ἀρχῇ τῆς ἐφόδου πέντε ἔτι ἀνδρεῖοι Ἕλληνας. Τὴν νύκτα ἐν τῷ σκότει οἱ Ἕλληνας ἤλθον νὰ λάβωσι τοὺς νεκρούς· ἀλλὰ τοῦ μὲν Λάκωνος τὸ σῶμα οὐδαμοῦ εὔρον. οἱ Τοῦρκοι ἀνέσυρον αὐτὸ ἐκ τοῦ τείχους δι' ἀρπάγης· τὸ δὲ τοῦ Γουλέλου εὔρον ἄνευ λεφαλῆς· διότι γράϊα τις μαύρη ἐλθοῦσα ἀπέκοψεν αὐτὴν ὥστε ἡ ἔροδος ἐκείνη, τοὺς μὲν Ἕλληνας ἐστέρησεν 7 γενναίων συστρατιωτῶν, τοῖς δὲ Τοῦρκοῖς παρέσχεον ὀλίγην τροφήν.

Μετὰ τὴν στέρησιν τοῦ πύργου τῆς γεφύρας, ὅστις ἦν ἡ κλεις τῆς Μονεμβασίας, καὶ τὴν ἀκάρθετον ὀρυγὴν τοῦ θανάτου, ἀποδεκατίζοντος αὐτούς, οἱ Τοῦρκοι ἀπηλπίσθησαν ὀλοτελῶς. Ἐπεμψαν λοιπὸν [ἀλλ' οἱ ἐν τῇ πόλει μόνον οὐχὶ δὲ καὶ οἱ ἐν τῷ φρουρίῳ] πρεσβεῖαν πρὸς τοὺς πολιορκητὰς, ἵνα διαπραγματευθῶσι τὴν παράδοσιν τῆς πόλεως· ἀλλ' οἱ Ἕλληνας ἀπήντησαν: Ἡ ὅλον τὸ φρούριον, ἢ καρεῖς! καὶ ἀπέπεμψαν πρὸς πρεσβεῖας ἀπράκτους.

Οἱ ἐν τῇ ἀκροπόλει Τοῦρκοι, ἀσφαλίσαντες, ὡς εἶπον ἀνωτέρω, τὴν ἐπὶ τινὰ κειρὸν διακτήρησίν των, ἔπνεον ὀργὴν καὶ λύσσαν κατὰ τῶν Χριστιανῶν· μὴ δυνάμενοι ὅμως νὰ βλάψωσι τοὺς πολιορκητὰς, ἔτρεψαν τὸ πᾶθος κατὰ τῶν ἐν τῇ πόλει ὀλίγων Ἑλλήνων δι' ὃ προσεκάλεσαν πάντας τούτους ν' ἀνέλθωσιν εἰς τὴν ἀκρόπολιν, λόγῳ μὲν ἵνα συσχεφθῶσι μετ' αὐτῶν περὶ ἐξοικονομήσεως τροφῶν κλπ. πράγματι ὅμως σκοποῦντες λα φονεύσωσιν αὐτούς, ἢ καὶ ὡς ὁμήρους κατέχοντες καὶ διὰ θανάτου ἀπειλοῦντες αὐτούς, νὰ ἐπιτύχωσι τι παρὰ τῶν πολι-

ορκούντων. Τοῦτο ἐνόησαντες οἱ Χριστιανοὶ κατέφυγον εἰς τὸ μέτρον τῆς μετὰ τῶν Τούρκων συμφωνίας, περὶ ἧς ἀνωτέρω [ἐν σελ. 80] εἶπον. Τότε λοιπὸν, ἐν συνεννοήσει μετὰ τῶν φίλων των Τούρκων, οἱ Ἕλληνες ἀπήντησαν ὅτι εἰσὶ πρόθυμοι ν' ἀνέλθωσιν, ἀλλὰ κωλύονται ὑπὸ τῶν Τούρκων τῆς πόλεως καὶ ὅτι πρέπει νὰ προσκληθῶσι τινες ἐκ τούτων πρῶτον καὶ νὰ πεισθῶσιν εἰς τὸ νὰ ἐπιτρέψωσιν αὐτοῖς τὴν ἀνάβασιν. Οἱ ἐν τῇ ἀκροπόλει Τούρκοι ἐν ἀνάγκῃ γενόμενοι νὰ δεχθῶσι τὴν πρότασιν τῶν Χριστιανῶν καὶ συμμορφωθῶσι πρὸς αὐτήν, προσεκάλεσαν τινες τῶν ἐν τῇ πόλει ἐπισημοτέρων Ὀθωμανῶν ἴνα, συμπαραλαβόντες τοὺς Χριστιανοὺς, ἀνέλθωσι καὶ συσκεφθῶσιν. Ἀρμοδίαν λαβόντες τότε τὴν περίστασιν οἱ Π. Καλογεῖς καὶ λοιποὶ Ἕλληνες, συνεβούλευσαν τοῖς φίλοις αὐτῶν Τούρκοις νὰ καταλάβωσιν ἐπὶ τῇ διδομένῃ ταύτῃ εὐκαιρίᾳ διὰ τῆς βίας τὴν ἀκρόπολιν καὶ βιάσωσι τοὺς ἐν αὐτῇ εἰς συνθηκολόγησιν μετὰ τῶν πολιορκητῶν. Τοῦτο καὶ ἐγένετο τοιοῦτω τρόπῳ: Οἱ συναναβάντες τοῖς Ἕλλησι Τούρκοι, ὧν ἠγεῖτο ὁ Βελούκμπασης, κατέρωθωσαν νὰ κρατῶσι τὴν πύλην τῆς ἀκροπόλεως ἀνοικτήν, πρῶτον μὲν διὰ λόγων ἐξαπατώντας τοὺς φύλακας, τέλος δὲ καὶ διὰ τῆς βίας, καὶ οὕτω ἅπαντες οἱ κἀτωθὶ Τούρκοι εἰσέρρουσαν καὶ ἐπλυμμήρησαν εἰς αὐτήν· φωνάζοντες δὲ καὶ ἀπειλοῦντες ἠνάγκασαν τοὺς ἄνω Τούρκους νὰ συναινέσωσιν εἰς τὴν παράδοσιν τοῦ φρουρίου.

Ἦδη λοιπὸν ἡ παράδοσις, ἀπὸ πολλοῦ ἀναμενομένη ὑπὸ τῶν ἔξω, ἀπεφασίσθη καὶ ὑπὸ τῶν ἐντός.

Ἄλλ' οἱ Τούρκοι ἐδυσπίστουσαν νὰ παραδοθῶσιν εἰς τοὺς πολιορκοῦντας Ἕλληνας, τὸ μὲν διότι ἐφοβοῦντο τὴν σφαγὴν, τὸ δὲ διότι τὰ πράγματα τῶν πολιορκητῶν ἦσαν εἰς οὐχὶ ἥρεμον κατὰστασιν¹ δι' ὃ ἐζήτουν νὰ παραδοθῶσιν εἰς ἓν ἐκ τῶν

¹ Φαίνεται ὅτι ἐν τῷ ἀριθμῷ τῶν Λακωνῶν πολιορκητῶν ὑπῆρχόν τινες οἰκογενειακαὶ ὁμάδες ἐθρικῶς πρὸς ἀλλήλας διακείμεναι καὶ ἐν ἐτοιμοπολέμῳ καταστάσει διατελοῦσαι.

ἐπιφανῶν προσώπων, ἀφοῦ δὲ μάλιστα ἔμαθον τὴν εἰς Πελοπόννησον κατάβασιν καὶ ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν Βερβένων ἀφίξιν τοῦ Δ. Ὑψηλάντου, εἰς αὐτὸν ἔλεγον ὅτι θέλουσι νὰ παραδώσωσιν ἑαυτοὺς καὶ τὸ φρούριον. Τῷ ὄντι ἀπὸ τοῦ παρελθόντος μηνὸς ὁ Ὑψηλάντης εὐρίσκειτο ἐν Βερβένοις, ὅπου οἱ πρόκριτοι τῆς Τριπόλεως λαβόντες ἐκρόμισαν αὐτῷ τὰς ἐπιστολάς τῶν τῆς Μονεμβασίας πολιορκητῶν, δι' ὧν ἀνήγγελλον οὗτοι τὴν πρὸς παράδοσιν ἀνάγκην τῶν Τούρκων, καὶ ἐζήτησαν νὰ μεταβῆ ἐκεῖσε αὐτός, εἰ δυνατὸν, ὁ Ὑψηλάντης, ἢ ν' ἀποσταλῆ ἕτερός τις, «ἔχων ἐπισημότητα», ὅστις νὰ διαπραγματευθῆ περὶ τῶν ὄρων τῆς συνθήκης.

Ἐν δὲ τῷ μετὰξὺ οἱ πολιορκούμενοι, πειθόμενοι ἐκ τῆς ἐν Ἑλλάδι παρουσίας τοῦ Ὑψηλάντου ὅτι τὰ τῶν Ἑλλήνων ἔλαβον θετικότητά τινε, ἔπεμψαν τῇ 20 Ἰουλίου πρεσβεῖαν προτείνοντες παράδοσιν ὑπὸ τοὺς ἀκολούθους ὅρους :

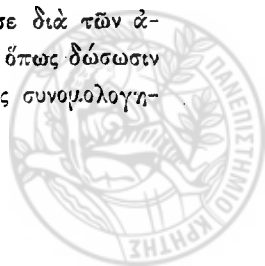
Α'. Οἱ ἀγάδες παραδίδουσι τὸ φρούριον μ' ὅλας τὰς ἀποσκευάς του.

Β'. Ἡ ζωὴ, ἡ τιμὴ καὶ ἡ κινητὴ περιουσία ἐκάστου Τούρκου ἀπὸ μικροῦ μέγαυ μεγάλου νὰ μὴ ἐνογληθῆ ποσῶς.

Γ'. Οἱ Τούρκοι νὰ ἐξέλθωσιν ἀπὸ τὸ φρούριον ἔνοπλοι καὶ πάλιν νὰ μένωσιν εἰς τοῦτο ὅσαι εὐχαριστοῦνται καὶ

Δ'. Τοὺς θέλοντας ν' ἀναχωρήσωσι νὰ ᾖναι οἱ Ἕλληνες εἰς χρέος νὰ μεταφέρωσιν ἢ εἰς Ναύπλιον, ἢ εἰς Κρήτην.

Προχείρως παρετήρησαν τοῖς Τούρκοις οἱ πολιορκηταὶ ὅτι ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ συγχωρήσωσιν αὐτοῖς νὰ λάβωσιν ἀναχωροῦντες ὅπλα, ἢ ὅλην τὴν κινητὴν περιουσίαν αὐτῶν, ἢ νὰ διαμείνωσιν ἐντὸς τοῦ φρουρίου, ἢ τὴν εἰς Ναύπλιον ἢ Κρήτην μεταβάσιν· ἀλλ' ἡ ὀριστικὴ περὶ πάντων πούτων ἀπόφασις ἀπέκειτο τῷ Δ. Ὑψηλάντῃ, κατὰ τὴν ἀρχικὴν πρότασιν αὐτῶν τῶν Τούρκων. Ἄλλ' ἐκεῖνος ἦν ἀδύνατος ν' ἀπομακρυνθῆ τότε ἐκ τοῦ κεντρικοῦ ἐκείνου στρατοπέδου, διὸ προέτεινε, καὶ πάντες παρεδέχθησαν, ὡς τὸν κατάλληλον διὰ τὴν ἐν λόγῳ ἀποστολὴν τὸν πρίγκηπα Ἀλ. Καντακουζηνόν, ὃν συνάδευσε διὰ τῶν ἀναγκάσιων συστάσεων πρὸς τοὺς πολιορκουμένους, ὅπως δώσωσιν αὐτῷ πᾶσαν πίστιν ὡς πρὸς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς συνομολογη-

θησομένης συνθήκης, και προς τούς πολιορκητάς ὅπως ὑποστηρίξωσιν ἐν πάσῃ περιστάσει τὴν ἀποστολὴν αὐτοῦ. Τῶν συστάσεων τούτων παρατίθημι ἐνταῦθα μίαν, τὴν πρὸς τὸν ἀρχηγὸν τῆς θλασσίας δυνάμεως:

Φιλοφρονέτατε κύριε Γεώργιε Πάου,
Χαῖρε.

Ἰδοὺ τέλος πάντων ἡ ἐκτέλεσις τοῦ πατριωτικῆς ζήλου και τῆς σταθερᾶς ἐπιμονῆς διὰ τ' ἀγαθὰ ἀποτελέσματα! Τὰ πάντα ἐκτελοῦνται μετ' τὴν ὑπομονὴν και ἐπιμονήν. Ἡ Πατρίς σε θεωρεῖ ὡς ἓνα τῶν πρωτίστων συνεργῶν τῆς ἀλώσεως τοῦ κάστρου τῆς Μομεμβασίας. — Ὁ πρίγκιψ Ἀλέξανδρος Καντακουζηνὸς στέλλεται παρ' ἡμῶν μετ' πληρεξουσιότητα διὰ νὰ περιλάβῃ τὸ κάστρον εἰς ὄνομά μου. Εἰς μὲν τὴν ἐκλαμπρότητα του ἐσύστησα τὴν φιλογενεῖάν σου· αὐτὸν δὲ συσταίνω εἰς σέ. Συμβουλευθῆτε λοιπὸν μετ' αὐτοῦ και μετὰ τῶν λοιπῶν μου ἀξιωματικῶν, πρὸ πάντων τῶν ἀναγκαίων, ὡς διαλαμβάνουσι τὰ γράμματα και αἱ διαταγαί, τὰς ὁποίας τοῦ ἔδουσα.

Ἡ δὲ Πατρίς θέλει βραβεύσει ἀναλόγως τὸν πατριωτικὸν ζήλόν σου. Ἐν τοσοῦτῳ εὐχόμενος νίκην ἐναντίον τῶν τυράννων, μένω.

Βέρβενα τὴν 22 Ἰουνίου 1821

Δ. ΓΥΦΗΛΑΝΤΗΣ πληρεξ. ἀρχιστράτηγος.

Ἐκτὸς τούτων ἐχορηγήθησαν τῷ Καντακουζηνῷ γενικαὶ και ἰδιαίτεραι ὁδηγίαι. Και αἱ μὲν γενικαὶ ἦσαν αὗται:

Α'. Νὰ παραδώσωσιν οἱ Τούρκοι ἐν ὀνόματι τοῦ πληρεξουσίου ἀρχηγοῦ πρίγκιπος Δ. Ὑψηλάντου τὸ φρούριον τῆς Μομεμβασίας μετ' ὅλα τὰ ὅπλα και λοιπὰ πολεμικὰ ἐφόδια, τὸσον τοῦ φρουρίου, ὅσον και τὰ ἰδιά των.

Β'. Ἡ ζωὴ, ἡ τιμὴ, ἡ θρησκεία και ἡ περιουσία ἐκάστου Τούρκου εἶναι ἀσφαλισμένη και βεβαία.

Γ'. Νὰ ἐξετασθῶσι τὰ πράγματα ὅσα ἤθελε φέροι μαζύ του καθεὶς Τούρκος, διὰ νὰ μὴ τύχῃ και ἔγει ὅπλα κεκρυμμένα.

Δ'. Νὰ ἐκλείψωσιν οἱ Τούρκοι ἡ εἰς τὴν Ἀνατολὴν νὰ μεταδιβασθῶσιν, ἡ εἰς τὰ χωρία τῆς Πελοποννήσου νὰ κατοικήσωσιν ἄοπλοι.

Ε'. Νὰ καταβάλωσι δι' ἔξοδα τοῦ πολέμου ὅσην χρηματικὴν ποσότητα ἤθελον συμβιβασθῆ μετὰ τοῦ ἀπεσταλμένου πληρεξουσίου.

Βέρβενα. 22 Ἰουνίου 1821.

Ἐν τῇ προκειμένη ἀποστολῇ τοῦ Καντακουζηνοῦ συνελήφθη παρὰ τῶν λοιπῶν προκρίτων ὑπόνοιά τις, ὅτε, ἀναγνωσθέντων τῶν ἐγγράφων εἰς ἐπήκοον αὐτῶν, ἠκούσθη ἡ φράσις: νὰ παραδοθῆ τὸ φρούριον τῆς Μομεμβασίας ἐν ὀνόματι τοῦ Ὑψηλάν-

του, διὸ ἀπέρριψαν τὰ γραφέντα· ὁ δὲ Ἐπίσκοπος Βρεσθένης Θεοδώρητος, λαβὼν τὸν λόγον ἔφερε φανεράν ἀντίρρησην εἰπὼν «Τὸ φρούριον τῆς Μονεμβασίας παραδίδεται μὲ ἀίματα Πελοποννησιακὰ, καὶ ἡ τετράμηνος πολιορκία διετηρήθη μὲ ἕξοδα» καὶ στρατεύματα τῆς Πελοποννήσου· δι' ὅλα αὐτὰ τὸ φρούριον νὰ παραδοθῆ ἐν ὀνόματι τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, καὶ μὲ τὸν τρόπον αὐτὸν νὰ γίνωσι τὰ γράμματα, νὰ ὑπογραφῶσι δὲ περὰ πάντων τῶν πρερυρεθέντων ἐνταῦθα πολιτικῶν καὶ στρατιωτικῶν». Οὕτω δὲ γραφέντα καὶ ὑπογραφέντα τὰ γράμματα πρεδόθησαν τῷ Καντακουζηνῷ. Ἡ ὑπὸ τοῦ Βρεσθένης ἐπενεχθεῖσα τροποποίησις ἀπέβαινεν ἀδιάφορος ὡς πρὸς τὸ ἀποτέλεσμα, διότι οἱ Τούρκοι πρέδωκαν τὸ φρούριον πρὸς τὸν Καντακουζηνόν, ὡς κατωτέρω δηλοῦται· καθόσον οὔτε εἰς ἄλλους εἶχον ἐμπιστοσύνην, οὔτε ἐγνώριζον τί ἐστὶν Ἑλληνικὸν ἔθνος.

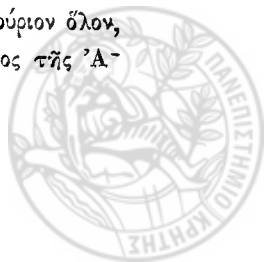
Αἱ δὲ ἰδιαιτέρας ὁδηγίαι ἦσαν ἐπεξηγηματικαὶ καὶ ἀδιάφοροι ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐνταῦθα ἱστορίαν.

Ἀπελθὼν εἰς Μονεμβασίαν ὁ Καντακουζηνὸς ἐπελήφθη τῶν διαπραγματεύσεων. Ὡς πρῶτιστον δὲ ὄρον τῆς συνθήκης προέβαλε τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀπότισιν 1,000,000 γροσιῶν, ὡς ἐξόδων τῆς πολιορκίας. Ἡ ἀπαίτησις αὕτη ἐθεωρήθη τρομερὰ ὑπὸ τῶν ἀγάρδων, ἐνδεῶν ὄντων πραγματικῶς· διὸ εἰς οὐδεμίαν ἤλθον πλέον διαπραγματεύσειν ὀριστικὴν. Ἄλλ' ἡ πεῖνα καὶ ὁ θάνατος ἠνάγκασαν τέλος αὐτοὺς νὰ πέμψωσι τῇ 17ῃ Ἰουλίου γενικοὺς πληρεξουσίους πρὸς συνθηκολόγησιν, προβάλλοντες ὡς προεισόδια τῆς συνθήκης :

Α'. Τὴν ἐπιθίβασιν τῶν Τούρκων μεθ' ὧν ἕκαστος εἶχεν ἰδίῳ ὅπλων, χρημάτων καὶ κινητῶν πραγμάτων — καὶ

Β'. Τὴν ἐν τινι παραλίᾳ τῆς Ἀσίας ἀποθίβασιν αὐτῶν ὑπὸ τὴν συνοδείαν Ἀγγλοῦ προξένου.

Ὁ Καντακουζηνὸς ἀπήντησε τότε : « Ἄφοῦ πληρώσητε ὅλα » τὰ ἕξοδα τῆς πολιορκίας καὶ παραδώσητε τὸ φρούριον ὅλον, » τότε ὑπόσχομαι νὰ σᾶς ἀποστείλω εἰς ὅποιον μέρος τῆς Ἀ-

«νατολῆς θελήσητε.» Ἐπὶ τέλους δὲ τῇ 18ῃ ἐπιτροπῇ τῶν ἀγῶδων ἐξελθοῦσα ἀπέδειξε τὸ ἀδύνατον τῆς πληρωμῆς τοῦ ζητουμένου 1,000,000 γροσίων, καὶ συμβιβασθεῖσα μετὰ τοῦ Καντακουζηνοῦ ἔλαβε τὰς ἀκολούθους προτάσεις, ἔν εἴδει τελεσιγράφου, ὅπως κομίσῃ αὐτάς εἰς τοὺς ἐν τῷ φρουρίῳ :

*Ἐνδοξότατοι Ἀγάδες καὶ λοιποὶ Ὀθωμανοὶ τοῦ φρουρίου
Μοροβασίας.*

Ἐκ τῆς Πολιορκίας Μοροβασίας 1821 Ἰουλίου 18·

Ἀπὸ τοὺς ἀπεσταλμένους σας ἔλαβον τὸ σήμερον γεγραμμένον γράμμα σας, διὰ τοῦ ὁποίου τοὺς κάμετε πληρεξουσίους νὰ ὁμιλήσωσι περὶ τῆς παραδόσεως τοῦ φρουρίου. Παρ' αὐτῶν ἤκουσα τὰ προβλήματα σας καὶ ἰδοὺ σας ἀποκρίνομαι τὴν ἀμετάβλητον ἀπόφασιν καὶ τὰ ζητήματά μου.

Α'. Ἀφοῦ συμφωνήσωμεν εἰς τὰ ἄρθρα τῆς παραδόσεως τοῦ φρουρίου ἐξέρχεσθε, παραδίδοντες εἰς ἐμὲ τὰ κλειδιά τούτου ὁμοῦ καὶ ὅλα τὰ πολεμικὰ ἐφόδια, ὅσα περιέγει· παραδίδετε ἀκόμη καὶ τὰ ἰδικά σας ὅπλα. Ἡ παράδοσις δὲ τούτων γίνεται μετὰ εἴκοσι-τέσσαρας ὥρας ἀφοῦ κλείσουν αἱ συνθηκαὶ μας.

Β'. Ζητῶ τὰ πολεμικὰ ἔξοδα, ὅσα ἐξωδύσαμεν πολιορκοῦντες τὸ φρούριόν σας. Ἐπειδὴ ὅμως μὲ βεβαιόησιν οἱ ἀπεσταλμένοι σας, ὅτι ὁ τόπος σας εὐρίσκεται εἰς μεγάλην ἔνδειαν καὶ πτωχείαν, διὰ τοῦτο συγκατανεύω μὲ τὴν συμφωνίαν ὅμως νὰ μὴ λάβῃ κανεὶς μαζὴ του περισσώτερα χρήματα, παρ' ὅσα τὸν χρειάζονται διὰ τὰς χρείας του, χωρὶς νὰ στενοχωρηθῇ.

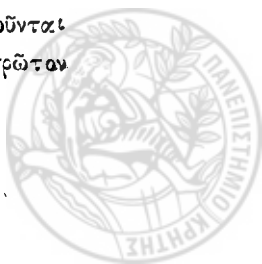
Γ'. Ὑπόσχομαι, ὅτι ἡ ζωὴ, ἡ τιμὴ καὶ ἡ ἐλευθερία σας εἶναι ἀπειρακτος. Διὰ τὴν αἰτίαν ταύτην εἰμπορεῖτε οἱ ἴδιοι νὰ ἐκλέξητε τὸν τόπον ὅπου θέλετε νὰ ὑπάγητε· καὶ, ὅσοι θέλουν νὰ μείνωσιν εἰς τὴν Πελοπόννησον, τοὺς βεβαιῶνω, ὅτι θέλουσι ζῆσαι ἐλεύθεροι ὑποκάτω εἰς τοὺς νόμους τοῦ Ἑθνους μας· ὅσοι δὲ θέλουν νὰ ὑπάγουν εἰς Ἀλεξάνδρειαν ἢ Ἀνατολὴν, πρέπει νὰ πληρώσωσι τὰ ἔξοδα τοῦ δρόμου, ὅσοι ὅμως θελήσωσιν εἰς Τσιρῆγον (Κύθηρα) δὲν θέλουσι πληρώσει ναύλον.

Δ'. Εἰς ὅλα ταῦτα ζητῶ ἀποφασισμένην ἀπόκρισιν εἰς διάστημα 24 ὥρων ἐπειδὴ μετὰ 24 ὥρας, ἂν δὲν μὲ στείλετε τὴν βεβαίωσιν τῶν ζητημάτων μου, μένουσιν ὅλα ἀκυρα.

(Τ. Σ.)

Πρίγκιψ Α. ΚΑΝΤΑΚΟΥΖΗΝΟΣ.

Ἐπὶ τοῦ τελεσιγράφου τούτου ἐζητήσαντο οἱ ἀγάδες νὰ χαρισθῶσιν αὐτοῖς ὁ ναῦλος μέχρι τῆς Ἀνατολῆς, ὅπου ἂν ἀποβιβασθῶσι, καὶ οἱ ἄργυροι τῶν ὀπλων ἐκείνων, ὅσοι στεροῦνται ἄλλης κίνητης περιουσίας· ἔτι δὲ ὅσοι θελήσωσι κατὰ πρῶτον

να μεταβῶσιν εἰς Κύθηρα, ἐὰν μὴ γίνωσι δεκτοὶ παρὰ τῆς Ἀγγλικῆς προστασίας, νὰ ἔχωσι τὸ δικαίωμα νὰ ἐκλέξωσιν αὐτοὶ ὃν ἂν ἐγκρίνωσι τόπον ἐκ τῶν ἐν τῷ ἄρθρῳ Γ'. διαλαμ-
βανομένων. Δεκτῶν δὲ γενομένων τῶν αἰτήσεων αὐτῶν, ὁ μὲν Καντακουζηνὸς ὑπέγραψε τὸ οὕτω τροπολογηθὲν τελεσίγραφον, αὐτοῦ, οἱ δὲ ἀγάδες ἐβεβαίωσαν ὡς ἐξῆς :

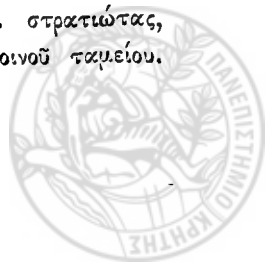
“Οἱοὶ ἡμεῖς οἱ ἀγάδες τοῦ κάστρου Μονοβασίας καὶ λοιποὶ, ἐπειδὴ ἐπολεμήθημεν παρὰ τοῦ ἐκλαμπροτάτου πρίγκιπος κ. Α. Καντακουζηνοῦ, μὴν ὑποφέροντες πλέον νὰ ἐναντιωθῶμεν εἰς τὴν ἐκλαμπρότητά του, ὑπὸ τῆς μεγάλης ἡμῶν ἀνάγκης στέργομεν εἰς τὰ ἄνω ἄρθρα καὶ παραδιδόμενοι ἐγγχειρίζομεν εἰς αὐτὸν τὰ κλειδιά τοῦ βασιλικοῦ κάστρου ὑπογραφόμενοι μὲ τὰς σφραγίδας μας.

Τῆ 21 Ἰουλίου 1821. Μονοβασία.

[Ἔπονται αἱ ὑπογραφαὶ 9 ἀγᾶδων μετὰ τῶν τίτλων καὶ σφραγίδων αὐτῶν.]

Μετὰ τὴν περαιοῦσιν τῶν ἀνωτέρω, ἐξεληθὼν ὁ φρουράρχος [τουρκ. *τσιντάρης*] ἐκόμισεν πρὸς τὸν Καντακουζηνὸν ἐν τῷ στρατοπέδῳ τῶν Ἑλλήνων τὰς κλεῖς τοῦ φρουρίου ἐπὶ δίσκου ἀργυροῦ, καὶ τότε οἱ Ἕλληνες εἰσῆλθον ἐν Μονεμβασίᾳ τῆ 23ῃ Ἰουλίου. Ἄμα δὲ τῆ εἰσόδῳ ὁ Καντακουζηνὸς προσεκάλεσε τοὺς Ἕλληνας εἰς ἐκπλήρωσιν καθήκοντος χριστιανικοῦ. Ἐν τῷ μητροπολιτικῷ λοιπὸν Ναῷ τῆς πόλεως ἔψαλαν ἐγκάρδιον δοξολογίαν, εὐχαριστήσαντες τῷ Θεῷ ἐπὶ τῇ νίκῃ καὶ εὐχρηθέντες ὑπὲρ τῆς εὐοδώσεως τῶν Ἑλληνικῶν ὅπλων καθ' ἅπαν τὸ κράτος. Ταυτοχρόνως δὲ ἀνεπετάσθη ἐπὶ τῶν ἐπάλλξεων ἡ Ἑλληνικὴ σημαία. Ὅποια χαρὰ! Ὅποιος τότε ἐνθουσιασμός διὰ τὸν Ἕλληνα, βλέποντα ἑαυτὸν ἐλεύθερον τῶν τυράννων καὶ κύριον τῆς γῆς τῶν πατέρων αὐτοῦ!

Εἶτα ὁ Καντακουζηνὸς συνήθροισεν ἅπαντα τὰ κινητὰ καὶ πολύτιμα πράγματα τῶν Τούρκων ἐν τισιν ἀποθήκαις, θεῖς φρουρὰν ἐπ' αὐτῶν καὶ προτιθέμενος ἕνα, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν τῶν Τούρκων καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς τάξεως, διανεῖ-
μη αὐτὰ ἀναλόγως εἰς τε τοὺς ἀρχηγούς καὶ στρατιώτας, ἄφου πρῶτον καταχωρίσῃ ἐν μέρος ὑπὲρ τοῦ κοινοῦ ταμείου.

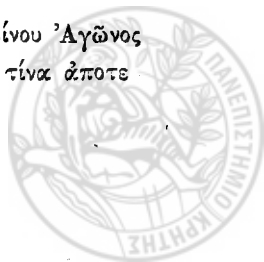

Ἐξ ὄλων τῶν φρουρίων τῆς Πελοποννήσου, ἄπερ ἐπολιόρκουν οἱ Ἕλληνες, ἡ Μονεμβασία ἔσχε τὴν τύχην νὰ περιέλθῃ πρώτῃ εἰς χεῖρας αὐτῶν. Τὸ γεγονός δὲ τοῦτο διττῶς ὠφέλησε τὸν Ἀγῶνα: Πρῶτον ἠθικῶς, διότι ἐφημίσθη παντοῦ ὅτι οἱ Ἕλληνες ἐκυρίευσαν ἀπὸ τῶν Τούρκων φρούριον, καί, ὡς λέγει ὁ αἰόιδιμος Φιλῆμων, «Τοῖς πᾶσι καὶ μάλιστα τοῖς μακρὰν κειμένοις Ἕλλησι παράδοξόν τι καὶ μυθῶδες ἐφάνη ἢ εἰδήσις » τῆς κυριεύσεως φρουρίου.» Δεύτερον δὲ ὑλικῶς, διότι ἐν αὐτῇ ὑπῆρχον ἀνεξάντλητοι ἀποθήκαι πολεμοφοδίων. Μόνον πυρίτιδος κόνεως εὐρέθησαν 800 στατῆρες, πλὴν δὲ ταύτης ὄπλα παντοσειδῆ μικρὰ καὶ μεγάλα, μόλυβδος καὶ ἐνὶ λόγῳ πᾶσα πολεμικὴ ὕλη. Ταῦτα δὲ πάντα ἐκ διαλειμμάτων μετεκομίσθησαν καὶ ἐχρησίμεισαν διὰ τὴν πολιορκίαν τῶν φουρίων Τριπόλεως, Ναυπλίου, Νεοκάστρου καὶ Κορίνθου.

Φρούραρχος Μονεμβασίας διορίσθη ὑπὸ τοῦ ἀναχωροῦντος Καντακουζηνοῦ ὁ Π. Ὀρφανός, φιλόκαλος καὶ εὐθύς Κεφαλλῆν, τακτοποιήσας ἀμέσως τὰ τοῦ φρουρίου ὡς κάλλιον ἠδυνήθη. Ἄλλ' ὁ διορισμὸς οὗτος ἐπεξηγήθη ὑπὸ τῶν ἐναντίων τοῦ Ὑψηλάντου ὡς βῆμα πρὸς τυραννίαν διὰ τῆς κατοχῆς τῶν φουρίων. Ὅθεν ἐκεῖνος ἀντικατέστησε τὸν Ὀρφανὸν διὰ τοῦ Π. Καλογεῤ. Εἶτα δὲ ἡ διοίκησις τοῦ φρουρίου περιῆλθεν εἰς διαφόρους Λάκωνας ἀρχηγούς καὶ τέλος ἡ Μονεμβασία, τῷ 1828 εἶδε φρούραρχον αὐτῆς τὸν στολοκαύτην καὶ καταστροφέα τοῦ Κάραλη, τὸν λεοντόκαρδον Κωνσταντῖνον Κανάρην.

Ἐγὼ δὲ ἄσμενος κλείω ἐνταῦθα τὴν παρούσαν ἱστορικὴν πραγματείαν διὰ τοῦ ἐνδόξου ὀνόματος τοῦ τότε δελφίνος τῶν θαλασσῶν μας, νῦν δὲ ἐνδόξου καὶ σεβαστοῦ Ναυάρχου Κωνσταντῖνου Κανάρη.

Ἄλλὰ ρίπτων μετ' ἐμοῦ ἐπὶ τοῦ μεγάλου ἐκείνου Ἀγῶνος βλέμμα ἐταστικόν, ἀνχνῶστέ μου, τί βλέπεις; τίνα ἀποτε

λέσματα ἔσχε; Δυστυχῶς τὴν ἀπελευθέρωσιν μιᾶς μόνης γωνίας ἐκ τῆς μεγάλης Ἑλληνικῆς χώρας, διότι ἡμεῖς, θεωρήσαντες τὸν ἀγῶνα πεπεραιωμένον, ἐρρίφθημεν πλέον εἰς τὴν διανομὴν τῶν θέσεων, τῶν βαθμῶν καὶ τῶν γαιῶν.

Ἐρωτᾷ ὁ ἀθάνατος Ζαλοκώστας

Δὲν ἔχει τοὺς δελφινὰς τῆς ἡ θάλασσά μας πλέον,

Ἢ μήπως τῶν ἀρματωλῶν ἐκάθησαν οἱ λόγγοι;

Μὴ τῆς ἐπαναστάσεως ἐγγύρασεν ὁ λέων;

Δὲν εἶναι πλέον Κλείσοβα; δὲν εἶναι Μεσολόγγι;

Ἦ, διατὶ δὲν δύναμαι ἐκ βάρων νὰ σαλεύσω,

Τὴν ληθαργούσαν ταύτην γῆν μὲ λόγον μόνον ἓνα!

Ἦς ἤμην κάμινος ἀρών, ἅς ἤμην πῦρ νὰ ρεύσω

Εἰς φλέβας ἄνευ αἵματος, εἰς στήθη παγωμένα!

ἀλλ' ἡμεῖς τί ἀποκρινόμεθα; Τί περὶ τῶν δούλων ἀδελφῶν μας;
Τί περὶ τῆς μνήμης τῶν ἐνδόξων τοῦ 1821 ἡρώων, οὓς περιεφρονήσαμεν;
Ἄκούσωμεν τὴν ἀπόκρισιν παρ' αὐτοῦ τοῦ ἰδίου, πικρῶς παρηγοροῦντος ἑαυτὸν διὰ τὴν τοιαύτην ἀδικορορίαν ἡμῶν:

Ἐν τούτοις ἀδυσώπητος

Ὁ χρόνος διαβαίνει,

Κ' ἐξόπισθεν ἐκτείνεται

Ψυχρὰ τῆς λίθης γλαίνης,

Καὶ τῶν μεγάλων πράξεων

Ἢ μνήμη τελευτᾷ.

Καὶ μαχηταὶ περίδλεπτοι,

Ὅσοι ποτὲ ρομφαίαν

Τυραννοκτόνον ἔσεισαν

Μὲ χεῖρα ρωμαλεάν,

Ἢ κατοικοῦν τὰ μνήματα,

Ἢ σπεύδουν πρὸς αὐτά.

Εἰς τ' ἀγία σας χώματα,

Ἄνδρῆσι, κοιμηθῆτε.

Ἢ μνήμη τῶν ἀγώνων σας

Ἐγγαραγμένη κεῖται:

Εἰς τῶν Μουσῶν τὸν ἄρραρτον,

Τὸν ἱερὸν βωμόν.

ΞΗΜΕΙΩΞΕΙΣ

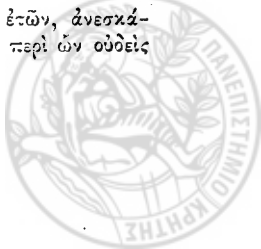
(1) Εἰσι δὲ καὶ οἱ παράγοντες τὸ ὄνομα Λιμηρὰ ἀπὸ τοῦ λιμός, «διὰ τὸ ἄγονον καὶ πειναλέον τῆς χώρας». Ὁ κύριος Ν. Δραγούμης ἐν τοῖς «Ἀποσπάσμασιν ὑπομνημάτων ἀνεκδότων», εἶτε σπουδάζων, εἶτε παίζων, γράφει «Τὴν 18 [Ἰουνίου 1828] τὸ ἐσπέρας ἐρρίψαμεν τὴν ἄγκυραν εἰς τὸ ἐπίγειον τῆς Ἐπιδαύρου Λιμηρᾶς. Ἀλλὰ πόθεν τὸ ἐπί-
«θετον τοῦτο; Ὁ Στράβων λέγει ἐπωνομάσθη Λιμηρὰ, ἦτοι λιμενηρὰ
«διὰ τὸ εὐλίμενον αὐτῆς· ἐγὼ ὅμως, ὅστις πειθόμενος μᾶλλον εἰς ὅτι
«εἶδον δὲν πολυπιστεύω τὴν ἐρμηνεῖαν τοῦ σοφοῦ γεωγράφου, ἀποδίδω
«τὴν ἐπίκλησιν εἰς τὸ πειναλέον καὶ ἄγονον τῆς χώρας, καὶ τὸσφ
«πλεῖον ἀπάξομαι τὴν ὑπόθεσίν μου, καθόσον, ἐὰν δὲν ἐφέρομεν ἄ-
«φρονα ἐφόδια μεθ' ἡμῶν, ἠθέλομεν ἴσως πάθει βουλιμίαν, μετὰ τὸν
«ὄρεκτικώτατον μάλιστα πανηγυρικόν, τὸν ὅποιον κατεδικάσθημεν ν' ἀ-
«κούσωμεν, μὲν ἀποθάντες, ἐντὶνι νεοδημήτῳ ἐκκλησίᾳ τοῦ ἄστεως».

(2) Ὁ Πausanias (ἐν Λακωνικοῖς) ἀναφέρει περὶ Ἐπιδαύρου Λιμηρᾶς τάδε:

«Τῇ δὲ Βοιωτῶν ὁμορος Ἐπιδαυρὸς ἐστὶν ἡ Λιμηρὰ, σταδίους ὡς δια-
«κοσίους ἀπέχουσα Ἐπιδηλίου· φασὶ δὲ οὐ Λακεδαιμονίων, τῶν δὲ ἐν τῇ
«Ἀργολικῇ Ἐπιδαυρίων εἶναι, πλείοντες δὲ εἰς Κων παρά τὸν Ἀσκλη-
«πιὸν ἀπὸ τοῦ κοινοῦ προσχεῖν τῆς Λακωνικῆς ἐνταῦθα, καὶ ἐξ ἐνυ-
«πνίων γενομένων σφίσι καταμείναντες οἰκῆσαι· λέγουσι δὲ καὶ ὡς οἱ-
«κοθεν ἐκ τῆς Ἐπιδαύρου δράκοντα ἐπαγομένους αὐτοῖς ἐξέφυγεν ἐκ
«τῆς νεῶς ὁ δράκων, ἐκφυγὼν δὲ οὐ πόρρω κατέδου θαλάσσης καὶ σφίσι
«νόμου τῶν ὄνειράτων τῇ ὄψει καὶ ἀπὸ τοῦ σημείου τοῦ κατὰ τὸν δρά-
«κοντα ἔδοξεν αὐτόθι καταμείναντας οἰκῆσαι· καὶ ἔνθα ὁ δράκων κατέδου
«βιωμοὶ τέ εἰσιν Ἀσκληπιοῦ καὶ εἰλαῖαι περὶ αὐτοὺς πεσοῦκασι. Προελ-
«θόντι δὲ ἐν δεξιᾷ ὄσο που σταδίους ἐστὶν Ἴνους καλούμενον ὕδωρ,
«μέγεθος μὲν κατὰ λίμνην μικράν, τῆς γῆς δ' ἐν βάθει μᾶλλον· εἰς
«τοῦτο τὸ ὕδωρ ἐν τῇ ἑορτῇ τῆς Ἴνους ἐμβάλλουσιν ἀλείτων μάζας·
«ταύτας ἐπὶ μὲν τῷ αἰσίῳ τοῦ ἐμβαλόντος καταδεξάμενον ἔχει τὸ ὕδωρ·
«εἰ δὲ ἀναπέψαιτο σφᾶς, πονηρὸν κέκριται σημεῖον· τὸ δὲ αὐτὸ καὶ ἐν
«Ἄιτην δηλοῦσιν οἱ κρατῆρες· καὶ γὰρ χρυσοῦ εἰς αὐτοὺς καὶ ἀργύρου
«ποιήματα, ἔτι δὲ καὶ ἱερῖα τὰ πάντα ἀφίᾳσι· ταῦτα δὲ ἦν μὲν ὑπο-
«κλιθὼ ἀπενέγκη τὸ πῦρ, οἱ δὲ χαίρουσιν ὡς ἐπὶ περηνότι ἀγαθῷ·
«ἀπωσαμένου δὲ τὰ ἐμβληθέντα, συμφορὰν ἔσσεσθαι τούτῳ τῷ ἀνδρὶ
«νομίζουσι. (Λακων. III 4, 5).

(3) Πολλοὶ, συγγέοντες τὴν Ἐπιδαυρον Λιμηρὰν (Παλιὰν Μονεμβασίαν) πρὸς τὴν σημερινὴν Μονεμβασίαν, ἔγραψαν ὅτι ἡ Μονεμβασία ἔχει ἀσφαλῆ καὶ εὐρύχωρον λιμένα. Τοῦτο ὅμως εἶναι ἐσφαλμένον καὶ μόνον ἐκ συγχύσεως προέρχεται.

(4) Ἀνεγερομένης τῆς πόλεως Βοιωτῶν ἀπὸ 40 ἔτη ἐσῶν, ἀνεσκάφησαν πολλὰ μέγαρα τοῦδε ἄξια λόγου ἀρχαῖα μνημεῖα, περὶ ὧν οὐδεὶς

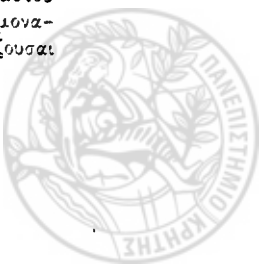

οὐδέποτε ἐφρόντισεν, οὐτ' αὐτὴ ἡ Ἀρχαιολογικὴ Ἐταιρία. Ταῦτα συνίστανται εἰς κίονας, ἐνεπιγράφους πλάκας καὶ ἀγάλματα λεπτῆς, κατὰ τὴν ἀσθενῆ περὶ τὰ τοιαῦτα κρίσιν μου, καὶ ἐπιμελημένης ἐξεργασίας. Μὴ δυνάμενος ἐνταῦθα δι' ἔλλειψιν χώρου νὰ καταχωρήσω περιγραφὴν τινῶν ἐξ αὐτῶν καὶ ἀντίγραφα ἐπιγραφῶν, ἐπιφυλάσσομαι νὰ πράξω τοῦτο ἄλλοτε.

(5) Ἰδοὺ πῶς ἔγει τὸ χειρόγραφον :

Αὕτη ἡ ἅγια εἰκὼν τῆς ὑπεραγίας Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκου ἀπὸ βιβλία πῶς εὐρέθη καὶ τὰ θαύματα ἐπετέλει δὲν ἤξεύρομεν, ἐπειδὴ ἐχάθησαν εἰς τὴν ἄλωσιν αὐτοῦ τοῦ ἄστεως Μονεμβασίας· ἀλλὰ κατὰ παράδοσιν εἰξεύρομεν ὅτι αὕτη ἡ ἅγια εἰκὼν ἦτο εἰς ἓν χωρίον, ὀνομαζόμενον Χρῦσσαφα, τῆς Πελοποννήσου (Λακεδαιμόνιος). Καί, ὡ τῶν θαυμασιῶν σου, Δέσποινα ἀγνή! πῶς εὐρέθη ἐν Μονεμβασίᾳ ἄνωθεν τοῦ βλιχεροῦ ὕδατος, εἰς τὸ νῦν μοναστήριον τῆς Χρυσσαφίτισσας λεγόμενον! τὴν ὁποίαν εἰκόνα ἐπειδὴ τὴν ἤυρε μια γραία γυναῖκα, ἥτις ὀμολογήσατο τοῦτο εἰς ἄλλην γυναῖκα, καὶ αὕτη εἰς ἄλλην ἐκοινολογήθη οὗτος ὁ λόγος καὶ ἕως τὸν τότε ἀρχιερέα Μητροπολίτην. Συνελθόντες οὖν ὅλοι οἱ χριστιανοί, παρακλήσεις τε καὶ δεήσεις καὶ λιτανείας ποιῶντες, ἔλαβον αὐτὴν μετὰ φόβου καὶ θερμῶν παρακλήσεων, ἀνήγαγον εἰς τὴν τοῦ Ἐλκομένου Χριστοῦ ἐκκλησίαν ἀλλὰ πάλιν διὰ νουκτὸς ἔφυγε, καὶ ἐπῆγε εἰς τὸ ἴδιον μέρος, ὅπου ἦτο καὶ πρότερον, δηλὸς ἐκεῖ ὅπου τὴν εὔρε ἡ γραία γυναῖκα. Σκεφθέντες οὖν οἱ τότε ἀρχόντες ἀπεφάσισαν νὰ κτίσουν ναὸν εἰς τὸν ἴδιον τόπον, καὶ οὕτως θεῖα δυνάμει τὸν ἐτελείωσαν. Ἐποίηε δὲ θαύματα πάμπολα· καὶ οὐ μόνον αὐτόκλητος ἦλθε ἅπαξ ἀλλὰ καὶ δις· ἐλθόντες γὰρ τινες τῶν ἐν Χρυσάφει χάριν εὐλαβείας καὶ ἐμπορίας καὶ γνωριάζοντας τὴν ἁγίαν εἰκόνα ἐζήτησαν αὐτὴν παρὰ τὸν τῆς Μονεμβασίας ἀρχιερέα καὶ ἀρχοντας· αὐτοὶ δὲ μὴ διδόντες ταύκην ἠναγκάσθησαν παρὰ τῶν Χρυσσαφίτων εἰς τὸ κριτήριον λέγοντες ὅτι, «Μᾶς τὴν ἔκλεψαν οἱ Μονεμβασίται,» καὶ ἔτυγον τοῦ ποθομένου, τουτέστι τὴν ἔλαβον· λαθόντες δὲ αὐτὴν μετὰ μεγάλων παρακλήσεων καὶ κανόνων, ἐπῆγαν αὐτὴν τὴν ἁγίαν εἰκόνα εἰς τὸν ἐν Χρυσάφει ναὸν τῆς. Αὕτη δὲ ἡ ἅγια εἰκόνα ἐκείνη ἔφυγε, καὶ εὐρέθη, ὡ τοῦ θαύματος! εἰς τὸν ἐν Μονεμβασίᾳ ναὸν τῆς. Ἰδόντες οὖν ὁ λαὸς τοῦτο τὸ θαῦμα, οἱ μὲν Μονεμβασίται ἔχαιρον καὶ ἀνύμνουν καὶ ἐδοξολογοῦν τὴν ὑπεραγίαν Θεοτόκον, ὅπου δὲν τοὺς ἀφῆκεν ἐστερημένους τῆς θείας αὐτῆς χάριτος, οἱ δὲ Χρυσσαφίται ἐλυπόντο, καὶ οὕτως εἰξεύρομεν κατὰ παράδοσιν τινῶν γερόντων χρησίμων, ὅτινες τὸ ἤκουον ἀπὸ τοῦς προπάππους των.

Ἐβρομεν δὲ καὶ ἓνα θαῦμα, ὅπου ἐτέλεσεν αὐτὴ ἡ ἅγια Θεοτόκος, γεγραμμένον εἰς ἓνα βιβλίον ἀπὸ τὸν Μητροπολίτην Μονεμβασίας ἄγιον Παῦλον. Εἰς αὐτὸ οὖν τὸ ἱερὸν μοναστήριον ἦτο τις ἡγουμένη ὀνομαζομένη Μάρθα, οὕσα ἐνάρετος. Καὶ ἐσυνέβη δὲ αὐτῇ τῇ ἡγουμένῃ ἀιμορρία, καὶ διὰ ταύτην τὴν ἀσθένειαν ἐσκόλαξεν εἰς τὰ κατηχούμενα αὐτοῦ τοῦ ἁγίου ναοῦ. Ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ἦλθέ τις μοναχὸς εἰς τὸ μοναστήριον καὶ ζήτηε νὰ ἴσῃ τὴν ἡγουμένην· εἶπον λοιπὸν αἱ μονάζουσαι

τῆς ἡγουμένης ὅτι τὴν ζητεῖ τις μοναχὸς διὰ νὰ τὴν ἴδῃ· ἡ δὲ ἔκλαυσε μὴ δυναμένη διὰ τὴν ἀσθένειαν περιπατῆσαι, ὥστε νὰ ἔλθῃ αὐτὸς εἰς τὰ κατηχούμενα· ὁ δὲ ἔλθων ἐζήτηε νὰ τῷ δώσῃ ἓν ὑποκάμισον, αὐτὴ δὲ ἀπεκρίθη, «Πίστευσόν με, πάτερ, ὅτι δύο ὑποκάμισα ἔγωγ καὶ τὸ ἓνα καθὼς βλέπεις τὸ φορῶ καὶ τὸ ἄλλο πρὸ τοῦ ὀλίγον τὸ ἔπλυνεν» ἡ δούλᾶ μου διὰ νὰ τὸ φορέσω, καὶ νὰ πλύῃ πάλιν αὐτὸ τοῦ φορῶ, διὰ τὴν ἀσθένειαν ὅπου μοῦ ἀκολούθησε διὰ ταῖς ἀμαρτίας μου· ἀλλὰ θέλεις ζητῆσαι ἀπὸ τὰς καλογοραίας καὶ αὐταῖς θέλουν σοῦ δώσσουν». Ὁ δὲ γέρων ταῦτα ἀκούσας εἶπεν αὐτῇ, «Ὅρκίζω σε εἰς τὸν Θεὸν ἡμῶν τὸν γεννηθέντα ἐκ τῆς ἁγίας Δεσποίνης ἡμῶν καὶ ἀειπαρθένου Μαρίας, νὰ μοῦ δώσῃς ἓν ἰδικόν σου ὑποκάμισον». Τότε ἡ μακαρὶα Μάρθα, ἀκούσασα ταῦτα ἐπρόσταξε τὴν θεραπείαν τῆς νὰ τοῦ δώσῃ ἐκείνον τὸν χιτῶνα ὅπου ἔπλυνε. Ἔλαβε δὲ ὁ γέρων τὸν χιτῶνα καὶ κατέβη ἀπὸ τὰ κατηχούμενα· καὶ καταβαίνοντος δὲ τοῦ γέροντος, ὡ τῶν θαυμασιῶν σου Παρθένη! ἐστάθη τὸ τρέξιμον τοῦ αἵματος τῆς ἀοιδίμου ἡγουμένης καὶ καθὼς, ἐκατάλαβεν αὐτὴ τὸ ἐξάισιον θαῦμα, ἔστειλε μὲ σπουδὴν μοναζούσας νὰ προσκαλέσωσι αὐτὸν τὸν γέροντα· αὐταὶ δὲ αἱ μονάζουσαι διερευνοῦσαι οὐδαμῶς ἤδυνήθησαν τοῦτον θεάσασθαι. Τὴν αὐτὴν δὲ ἡμέραν καὶ ὥραν ἐφάνη ὁ γέρων ἐκείνος, ὁ φαινόμενος καὶ μοναχὸς, εἰς τὴν Θεσσαλονίκην εἰς μερικoὺς Μονεμβασίτας, οἵτινες ἦτον ἐκεῖ διὰ ἰδικῆν των ὑπόθεσιν, καὶ εἶπεν εἰς αὐτοὺς, «Εἰζεύρετε τὴν κυρίαν ἡγουμένην εἰς τὴν Μονεμβασίαν τοῦ κάτω μοναστηρίου, τοῦ βλιχεροῦ ὕδατος τῆς ὑπεραγίας Θεοτόκου;» Καὶ αὐτοὶ ἀπεκρίθησαν «Οὐ μόνον τὴν εἰζεύρομεν, ἀλλὰ καὶ συγγενεὶς ἐσμέν ταύτης». Ὁ δὲ γέρων εἶπε, «Τώρα ἐκεῖ ἤμην, καὶ αὐτὴ μοῦ ἔδωκε τὸ ὑποκάμισον τοῦτο ὑποφορῶ· καὶ ὅταν ὑπάγητε, νὰ εἴπητε εἰς αὐτὴν ὅτι πολλὰ τὴν εὐχαριστῶ». Εἰπόντος δὲ αὐτὰ τοῦ γέροντος καὶ ἀναχωρήσαντος, ἔδραμον κατόπιν αὐτοῦ ἵνα ἐρωτήσωσιν αὐτὸν τὰ περὶ Μονεμβασίας· οὐχ εὔρον δὲ αὐτὸν, ἐπεὶ ἀφανὴς ἐγένετο· οἱ δὲ θαυμάσαντες ἐσημείωσαν καὶ τὴν ἡμέραν καὶ τὴν ὥραν ὅπου ἐφάνη εἰς αὐτοὺς ὁ γέρων. Γυρίσαντες δὲ οἱ Μονεμβασίται ἤλθον εἰς τὴν μακαρίαν ἡγουμένην καὶ πληροφορηθέντες τὰ περὶ αὐτῆς, τὴν αὐτὴν ἡμέραν ὅπου ἐφάνη εἰς αὐτοὺς ὁ γέρων ἐκείνος, ἔστη ἡ ρύσις τοῦαἵματος αὐτῆς· καὶ θαυμάσαντες ἐδόξαζον τὸν Θεὸν ἅμα τῇ μητρὶ αὐτοῦ καὶ ἐστοχάσθησαν ὅτι ἐκεῖνος ὁ γέρων, ὅπου ἐφάνη, νὰ εἶναι ὁ Θεολόγος εὐαγγελιστῆς Ἰωάννης.

Αὐτὰ ἦσαν γεγραμμένα παρὰ τοῦ Πανιερωτάτου κυρίου Παύλου, χρηματίσαντος ἐν Μονεμβασίᾳ κατὰ τὸ σωτήριον ἔτος 1600.

ΠΡΟΣΕΧΩΣ ΕΚΔΙΔΟΝΤΑΙ

ΥΠΟ ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ

ΟΔΥΣΣΕΥΣ ΑΝΔΡΟΥΤΣΟΣ

ΒΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΕΚΔΟΣΙΣ Β΄.

Διεσκευασμένη και επηρξημένη διπλωσίως.

ΑΠΟΦΘΕΓΜΑΤΑ

ΦΙΛΟΣΟΦΩΝ, ΣΤΡΑΤΗΓΩΝ, ΡΗΤΟΡΩΝ ΚΑΙ ΠΟΙΗΤΩΝ

Συλλεγόμενα παρὰ

ΑΡΣΕΝΙΟΥ ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΜΟΝΕΜΒΑΣΙΑΣ

Και τυπωθέντα τὸ πρῶτον περὶ τὸ 1500.

Τιμᾶται δραχμῶν δέκα

ΕΚ ΤΟΥ ΤΥΠΟΓΡΑΦΕΙΟΥ Ε. Δ. ΠΑΠΑΔΑΚΗ.

